

PREVODI

KLASIKAH LATINSKIH

OD

ADOLFA TKALČEVIĆA.

U ZAGREBU.

TISKOM Dra. LJUDEVITA GAJA 1860.

PREDGOVOR.

Evo opet prevoda! reći će mnogi našinac, primiv u ruke ovo dělce; zar nisu Hèrvati svojim umom moćni i zar se nikada neće osloboditi tudjega povoda u književnosti?

Na to odgovaram u kratko: Bolje je kadšto tudju ponoviti, nego li uvěk šutiti, osobito ako možeš s tudjinom izvèrstno govoriti, a sam tek zajekivati. To dokazuju svi narodi, te premda su jaki i na umu i na peru, posvajaju si ipak tudja izvèrstna děla, zaoděnuvši jih narodnim ruhom.

Mogao bih sam o prijateljstvu što napisati; mogao bih razpravu ovakovu na domaće polje svèrnuti; mogao bih obširnije što reći, pače i mnogo toga dosadno neponavljati: ali ovako svestrano, učeno pak i ugodno, rěčju ovako izvèrstno nebih umio o prijateljstvu pisati. A i nije me stid to izpověditi; ni u jednom bo narodu nije se dosada pojavila ovako savèršena razprava o prekoristnoj stvari ovoj, kamo li da mene slaba moja krila ovako visoko ponesu!

Ovu sam si pako razpravu zato odabrao, što bih želio, da vrući i něžni duh njezin raztopi i

omekča kamena i okorela sèrca današnjega světa, te da pročitavši, što učeni *poganin* ne samo piše, već i cělim životom svojim očituje, progńano prijateljstvo medju se povrati i učvèrsti. Sramota je věčna, da se u kèrštjanstvu, komu je temelj medjusobna ljubav i prijateljstvo, od neiskrenosti, koja je svu kèrv světu otrovala, čověk zazire od čověka, kano janje od vuka. Pače dotle se je već doteralo, da se svět čudom čudi, kada tko iskrenu rěč progovori, te město da se što više hvali takova rědkost, ukorava se prevelikom iskrenoštju. — Mnogi neznaju, što znači prijateljstvo: jedni, da samo něšto navedem, ciglo onoga dèrže prijateljem, koji tvèrdi, što oni tvèrde, a niječe, što oni niječu; drugi čine u to krasno i plemenito ime silu krivicah, scěneći, da moraju sve izvèršiti, što tako zvani prijatelj od njih traži, itd. Misli ovakove trebalo bi da se izkorěne, te bi svaki, koji može što budi umom, budi vlaštju, budi ugledom, morao nastojati, da se to zlo dokine. Ja sam se na glavnoga toga neprijatelja čověčanstva ovim prevodom podigao.

Budući na dalje osvědočen, da je Ciceronov slog, osobito u filosofičkih razpravah, uzor prave proze; a hèrvatski da se još povlači po barah i močvarah: hotio sam da prevodom ovim pokažem mladeži našoj pravilo, po kojem da misli svoje udesuju i izriču. Jer drugo je pisati prosto narodno, a drugo ugladjeno narodno, te mislim, da

bi se i govedar pripravljao, kako da što lěpše rekne, da ima doći pred odlična gospodina. Pak i nije sve dobro, što se je u kojem zakutku po tudju tvorilu izkvarilo. Neka me zato nitko nepotvara nadutoštju, kano da se nametjem za učitelja; jer mislim, da smijem reći, što dèržim da sam dobro razumio; a tko zna bolje, rodilo mu polje. Budući pako prevod ovaj naměnjen ponajviše mladeži gimnazijalnoj, koja uči latinski jezik, gledao sam, da što točnije prevedem: rěč po rěč, gdě se je dalo; samo sam se ondě iznevěrio točnosti, gdě mi je hèrvatski jezik inače donosio; a svakako sam nastojao, da me čitatelj dobro razumije. Sve sam pako ovo zato učinio, da mladić uvidi, kako ima prevoditi. Tko više narodnoga duha traži u jeziku, neka pomisli, da ovo nisu hèrvatske, već rimske, malone prije dvě tisuće godinah izrečene misli, te da mora što i od njihova duha ostati. Uzrok osobitim někim rěčim i izrazom u prevodu, dodati ću niže u opazkah.

Još me je i to na posao ovaj sklonilo, što divni rimski život, kakova ćeš badava tražiti u kašnjoj pověstnici, nije doslě *naški* protumačen, te mi se je najsgodnije učinilo, da to povodom razprave ove u opazkah izvèršim. I to će biti nemala pomoć mladeži, čitajućoj latinske klasike.

Napokon sam preveo i razpravu Ciceronovu o starosti, koju takodjer u světšaljem, da se na-

učimo, kako imamo živěti u mladosti, da budemo u starosti koristni i sebi i domovini.

Premda je ova razprava prije pisana, nego li razprava o prijateljstvu, metjem ipak ovu poslědnju zato prije, što sam ju prije preveo i protumačio, te se sada red neda više proměniti. Ako mi od službenih poslovah preostane vremena, prevadjati ću i nadalje druge važne razprave latinske književnosti. Sve to u ime napredka narodnjega!

A. T.

LAELIJ

ili

RAZGOVOR O PRIJATELJSTVU

T. Pomponiju Attiku[1,2])

od

M. Tullija Cicerona.[3])

I. Quinto Mucij augur[4]) običavaše iz svoga izkustva mnogo i ugodno pripověd ati o *C. Laeliju*[5]), tastu svojem, ter se neuztezaše zvati ga u svakom govoru mudrim. Mene pako mladićem[6]) s toga otac pověri Scaevoli, da se nikad nemaknem od starca, dok budem mogao i smio. Tako si uvadjah u pamet mnoge stvari, koje je on što mudro razpravljao, što kratko i shodno izrekao, te nastojavah po njegovoj razboritosti postajati učeniji. Umèrvši on, pristadoh uz velikoga svetjenika[7]) Scaevolu, za koga smijem reći da je u cěloj našoj dèržavi i najrěčitiji i najpravičniji. Al o njem drugi put, sad o auguru.

Sětjam se, da je on često, osobito jednom kod kuće, sědeć po navadi na klupi[8]) s menom i několicinom svojih najpouzdanijih prijateljah, slučajno zametnuo govor o stvari, o kojoj se je onda skoro posvuda pogovaralo. Tà i ti se, Attiče, jamačno sětjaš, kako se je svět onda koje čudio, koje tužio, i to tim izvěstnije znadem, što si mnogo drugovao s P. Sulpicijem, koji je kano tribun[9]) živio u kèrvavoj

mèržnji s Pompejem, ondanjim konzulom, s kojim je prije u najužem prijateljstvu živio.

Onda dakle Scaevola, spomenuv stvar istu, razloži nam govor o prijateljstvu, što je činio Laelij s njim i s drugim zetom C. Fannijem, sinom Markovim, malo poslě smèrti Afrikanove. Dobro sam si zapamtio misli onoga govora, te sam jih u ovoj knjizi razložio po svojem razboru; jer sam jih naveo kano da sami govore, koje da neponavljam često rěčih: *rekoh*, *reče*, koje da se kano živi ljudi tobože sada razgovaraju.

Budući me ti nagovarao više putah, da o prijateljstvu što napišem, pričini mi se, da je to i poučno za sve i dolično našemu prijateljstvu. Učinio sam to dakle dragovoljno, da na tvoju prošnju pomožem mnoge. Ali kano što sam u *starijem Catonu*, pisanu tebi o starosti, zato naveo govorećega starca Catona[10]), što mi se nije nitko činio prikladniji, da o toj dobi govori, od njega, koji je i najduže starovao i u istoj starosti najviše od svih cvětao: isto tako, čuv od predjah, da je prijateljstvo medju C. Laelijem i P. Scipionom bilo vèrlo znamenito, shodna mi se je činila osoba Laelijeva, da govori o prijateljstvu ono, što se Scaevola sětja da je on razpravljao. Takova pako vèrst govorah, osnovana na ugledu ljudih davnih, i to uglednih, čini se, neznam sam kako, mnogo važnija. Tako, čitajuć svoje sastavke, čini mi se često, da negovorim ja, nego Caton.

Ali kano što sam onda starac pisao starcu *o starosti*, tako u ovoj knjizi pišem prijatelj prijatelju *o prijateljstvu*. Onda je govorio Caton, komu nije bilo u ono vrěme niti starijega, niti mudrijega; sada pako govori o prijateljstvu Laelij, i mudar (za takova ga dèržahu), i glasovit sa slavna prijateljstva. Želio bih, da od mene odvèrneš malko pamet, te misliš, da Laelij sam govori. Cajo Fannij i Quinto Mucij dolaze k tastu poslě smèrti Afrikanove. Ovi zametju

govor, a odgovora Laelij, koji sam razloži o prijateljstvu, što čitajuć, poznati ćeš sam sebe.

II. Istina, Laeliju: Afrikanu nebijaše muža niti boljega, niti zaslužnijega; nu treba ti scěniti, da su na te svačije oči svèrnute, i da tebe jedinoga dèrže i zovu mudrim; prisvojavaše se to nedavno M. Catonu; znamo, da su i L. Attilija naši predji zvali mudrim; ali oba bijahu na drugi něki način: Attilij, što je bio věšt gradjanskomu pravu; Caton, što je mnogo izkusio i što se o njem pripověda, da je mnoge stvari i u senatskih i u pučkih sborovih koje razborito savětovao, koje postojano branio, koje često bistroumno rěšavao, te je kano priděvak *mudra* imao u starosti. Ti si pako na něki drugi način ne samo po naravi i značaju, već i ljubavlju znanostih i učenoštju mudar, i to ne kano što světina, već kano što učeni ljudi zovu mudrim, kakova neima u cěloj Gèrčkoj; jer one sedmorice[11]) neuzimaju u broj mudracah, koji to temeljitije izpituju. Za jednoga se Athenjanina pripověda, koga je isti Apollonov orakul[12]) sudio najmudrijim. I u tebe dèrže istu mudrost, što misliš, da je sve tvoje u tebi[13]) (sreća), i što o sudbini dèržiš, da je podvèržena tvojoj krěposti, pa me pitaju, a mislim, da i našega Scaevolu, kako da podnosiš smèrt Afrikanovu; i to tim većma, što prošlih ovih Nonah[13]), kada smo došli u perivoj Decija Bruta gatara, da se po navadi o učenih stvarih razgovaramo, tebe nije bilo, premda si uvěk običavao što točnije na onaj dan dolaziti i one poslove obavljati.

Scaevola. Pitaju, istina, mnogi, kano što je Fannij opazio; nu ja jim odgovaram, što sam primětio, da mirno podnosiš žalost, koju si poćutio smèrtju toli velika muža, koli iskrena prijatelja; i da se nisi mogao nežalostiti, što to nebi dolikovalo tvojoj čověčnosti; što te pako ovih danah nije bilo u našem sastanku, da je tomu bio uzrok slabo zdravlje, nipošto žalost.

Laelij. Pravo si rekao, Scaevola, i istinito; jer od te dužnosti, koju sam zdrav uvěk ovèršivao, nemože me nikakav gubitak odvratiti; pak i mislim, da se postojanu čověku nemože nikako dogoditi, da ikoju dužnost propusti. Ti pako, Fanniju, koji veliš, da mi se toliko daje u hvalu, koliko niti priznajem, niti zahtěvam, činiš to iz prijateljstva; nu kano što mi se vidi, nesudiš pravo o Catonu; jer ili nije nitko bio mudar, što bih prije věrovao, ili ako je tko, to je jamačno on. Jer da drugo i nenapominjem, kako je podnosio smèrt sinovu? Sětjam se Paulla[14]), a poznavah Galla[15]), al ovi oplakivahu děčake, Caton odrasla i odlična muža. Zato neizvisuj nad Catona nikoga, pa niti onoga, koga je Apollon, kano što veliš, dèržao za najmudrijega. Jer ovomu se hvale čini, a onomu rěči. O meni pako, da se s obojicom porazgovorim, ovo čujte.

III. Da rečem, da nepogibam za Scipionom[16]), koliko bih pravo učinio, neka sude mudraci, nu lagao bih jamačno. Pogibam bo za takovim prijateljem, kakova, kano što mislim, neće više biti, i kano što mogu tvèrditi, nije doista bilo; nu ja netrebam lěka, već se sam těšim, osobito onom utěhom, što sam bez one obsěne, kojom se mnogi žaloste sa smèrti svojih prijateljah. Jer mislim, da se Scipionu nije ništa zla dogodilo; *meni* se je dogodilo, ako se je što dogodilo, a sa svoga se gubitka odviše žalostiti, znači, ljubiti sebe, nipošto prijatelja.

Tko pako da niječe, da nije njega velika sreća našla? Jer ako nije, kano što i nije želio neumèrlosti, što nije postignuo, što si čověk smije željti? On, koji je neograničenu nadu, što su još za dětinstva gradjani unj postavljali, kano razvijajući se mladić nečuvenom krěpoštju nadkrilio; koji se nije za konzulstvo nikad natěcao, a postao je konzulom dva puta: pèrvi prije vremena[17]), drugi za se u vrěme, za domovinu skoro prekasno[18]); koji je, razoriv dva za našu domovinu najpogibeljnija grada[19]), raz-

vèrgao ne samo sadanje, već i buduće bojeve. A što da rečem o blagom ponašanju, o štovanju matere, o blagodarnosti prama sestram, o dobroti prama svojim, o pravičnosti prama svakomu? Tà to svi znate; a kako je bio drag gradjanstvu, poznade se po žalosti na sprovodu. Što bi dakle koristilo takovu čověku, da je i několiko godinah duže poživio? Jer starost, premda nedodija, kano što se sětjam, da je Caton, razgovarajuć se sa mnom i sa Scipionom, godinu danah prije smèrti kazivao, otima ipak onu mladjahnu snagu, koju je Scipion još i tada imao.

Zato mu život ili po sreći, ili po slavi bijaše takov, da se nije moglo ništa dodati; muke umiranja prekinu mu naglost smèrti: o vèrsti te smèrti težko je što reći; što svět sluti, znate. To se ipak može pravom reći, da je P. Scipionu izmedju mnogih znamenitih i ugodnih danah, što je proživio, onaj bio najslavniji, kad su ga poslě skupštine senatori[20]), drugovi rimski i Latini[21]) u oči njegove smèrti pod večer kući dopratili, te se čini, da se je s tako visoke časti prestavio medju višnje bogove[22]), ne pako u podzemlje. Jer ja se neslažem s onimi, što su onomadne počeli dokazivati, da s tělom i duša pogiba, te da sve smèrt uništuje.

IV. Više vrědi kod mené ugled davnih, ili naših predjah, koji su mèrtvim tako sveta prava podělili, što nebi bili jamačno učinili, da su mislili, da na nje ništa nespadaju; ili onih, koji su ovdě živili i veliku Gèrčku[23]), koje sada neima, a onda je cvala, svojimi nauci prosvětili; ili onoga, koga je Apollon za najmudrijega[24]) dèržao, koji nije govorio, kano mnogi, sad ovako, sad onako, već uvěk jednako, da su čověčje duše božanske, i da je svakoj, kada se s tělom razstavi, otvoren povratak u nebo, i to tim laglji čim je tko bio bolji i pravedniji.

Tako mišljaše i Scipion, to kano sluteć; jer kada su malo danah prije smèrti kod njega bili Philo, Manilij[25]) i mnogo drugih, pak i ti si, Scaevola, sa mnom onamo po-

šao, tri dana zajedno govoraše o *republici*, a te razprave malone konac bijaše o neumèrlosti duše, što da je od Afrikana u snu čuo. Ako je dakle istina, da duša vèrlih ljudih lako izlitje kano iz tamnice i okovah tělovnih, komu mislite da je bio lašnji put k bogovom, nego Scipionu? Zato oplakivati tu kob njegovu, bojim se, da nedoliči više zavidniku, nego li prijatelju. Ako je pako ono věrojatnije, da i dušu i tělo čeka jednako uništenje, i da neostaje nikakovo ćutjenje: onda kano što nije ništa dobra u smèrti, tako nije doista ni zla; izgubiv bo ćutjenje, biva sve jedno, kano da se nije nikada ni rodio, nu da se je rodio, tomu se i mi radujemo, a i ova će se dèržava veseliti, dok bude postojala.

Njega je dakle, kano što sam gori spomenuo, našla dobra sreća, mene lošija; jer rodiv se prije, trebalo bi da sam i prije umro; al ipak uspomenom se njegova prijateljstva tako nasladjujem, te mi se čini, da sam sretno živio, što sam živio sa Scipionom, s kojim sam se zajedno brinuo i za obće i za posebno dobro, s kojim sam skupa stanovao i vojevao, i što je najviše i jezgra pravoga prijateljstva, s kojim sam se slagao i u mislih i u željah i u načelih. S toga me neveseli toliko onaj glas o mojoj mudrosti, koji je malo prije Fannij spomenuo, osobito što je netemeljit, već što se nadam, da će uspomena našega prijateljstva biti věčna; do čega mi je tim više stalo, čim se cěli čověčanski věk nespominju više od tri četiri para priteljah; nadam se dakle, da će za prijateljstvo medju Scipionom i Laelijem i potomstvo znati.

Fannij. Tako i mora biti, Laeliju; ali budući da si napomenuo prijateljstvo, a imademo lazno, veliku ćeš meni ljubav učiniti, pa mislim da i Scaevoli, ako nam o *prijateljstvu*, kano što običaješ i o drugih stvarih, kada te tko zaprosi, kažeš, što o njem misliš, kakovo da bude, i kojih da se u njem dèržimo pravilah.

Scaevola. Meni će biti vèrlo drago; to isto kada sam hotio da te zaprosim, preteče me Fannij; obojici ćeš dakle učiniti veliku ljubav.

V. *Laelij.* Ja se nebih otezao, da se uzdajem u se; jer i stvar je vèrlo znamenita, i imademo, kakono Fannij reče, lazno; ali što sam ja i što mogu umom? Učenih je to običaj, osobito Gèrkah, kojim se daje pitanje, da o njem makar s města progovore. Težak je to posao, pa treba věžbanja, i to velika. Zato što se sve može o prijateljstvu reći, mislim da pitate one, koji se tim javno bave; ja vas mogu samo světovati, da prijateljstvo cěniti više, nego išto; jer ništa nije tako prikladno naravi, ništa tako shodno i u sreći i u nesreći.

Ali najprije mislim, da samo medju dobrimi može biti prijateljstvo; neću pako da dlaku na četvero cěpam, poput onih (Stoikah), koji o tom oštroumnije misle, možebit i dobro, ali slabo za obćenitu korist, jerbo vele, da osim mudra nije nitko dobar; neka bude i to, al oni uzimaju onakovu mudrost, kakove nije još nitko postignuo, mi pako treba da gledamo, što je u porabi i u svakdanjem životu, ne pako što se izmišljava, ili želi: Nikada neću reći, da su C. Fabricij[26]), M. Curij[27]) i T. Coruncanij[28]), koje su nam predji dèržali za mudre, bili mudri po kalupu ovih novotarah. Na čast jim to ime mudrosti i zavidljivo i zamèršeno, neka samo priznaju, da su ono bili dobri ljudi. Nu ni toga neće oni učiniti, nego će tvèrditi, da se to može samo mudru prisvojiti.

Govorimo dakle jednostavno. Koji se tako ponašaju, i tako živu, da jih možeš pohvaliti s věre, poštenja, uměrenosti i plemenitosti; a nisu pohotni, razbludni ili dèrzoviti, već su vèrlo stalni, kano što su bili oni, koje sam malko prije imenovao: ove ljude, kano što su jih i dèržali, treba da imenujemo dobrimi; jer se dèrže, koliko ljudi mogu, naravi, najboljega vodje dobra življenja. Jer meni

se čini, da smo mi rodjeni, da medju svimi bude něko družtvo, i to tim uže, čim nas se tko bliže tiče. Gradjani su dakle preči od inostranacah, rodjaci od tudjinacah; jer izmedju ovih ista je narav sklopila prijateljstvo, koje medjutim nije dosta čvèrstvo. Prijateljstvo je dakle u tom vrědnije od rodbinstva, što se u rodbinstvu može ukinuti dobrohotnost, u prijateljstvu nemože; jer ukinuv dobrohotnost, ukine se ime prijateljstva, a rodbinstva ostane. Kolika je pako moć prijateljstva, vidi se ponajviše odatle, što se je od golemoga družtva čověčanskoga, što je ista narav sklopila, tako stvar stegnula i sûzila, da se sva ljubav stěšnjuje ili medju dvojicom, ili medju malo njih. —

VI. Prijateljstvo pako nije ništa drugo, nego svestrano sudaranje u svih čověčanskih i božanskih stvarih s dobrohotnoštju[29]) i ljubavlju; pa od toga, neznam, jesu li bogovi, osim mudrosti, išta boljega čověčanstvu ikad podělili. Někoji više cěne bogatstvo, někoji zdravlje, někoji vlast, někoji časti, někoji pako iste slasti putene (Epikurejci); ali ovo zadnje dolikuje životinjam, a ono prijašnje slabo je i nestalno, te nevisi toliko o našoj volji, koliko o slěpoj sreći. Koji pako krěpost (Stoici, Academici i Peripatetici) uzimlju za najveće dobro, veoma dobro čine; ali ta ista krěpost radja prijateljstvo i uzdèržuje; jer bez krěposti nemože prijateljstvo nikako biti.

Sada protumačimo krěpost po navadi i govoru našem; a neměrimo je poput někojih učenih ljudih (Stoikah) po prenapetih rěčih; već izbrojimo one ljude, koji se dèrže za dobre: Paulle, Catone, Galle, Scipione, Phile[30]): ovimi je svakdanji život zadovoljan, a ostavimo one, kojih uprav nigdě neima. Prijateljstvo medju takovimi muževi toliko ima koristih, koliko jedva mogu izreći.

Najprije, *qui potest esse vita vitalis*[31]), kano što *Ennij*[32]) veli, koji da se nezadovoljuje uzajamnom ljubavlju prijatelja? Što je sladje, nego imati koga, s kojim smiješ

sve tako govoriti, kano sobom? Kakovu bis imao korist i u sreći, da neimaš nikoga, koji bi se s tobom nasladjivao? a nesreću bi težko bilo podnositi bez onoga, koji bi ju još teže od tebe podnosio. Napokon ostale stvari, koje se traže, prikladne su svaka pojedina za skoro pojedine stvari: bogatstvo, da se njim služiš; vlast, da te štuju; časti, da te hvale; slasti, da uživaš; zdravlje, da te ništa neboli i da obavljaš dužnosti tělovne; prijateljstvo pako sadèržaje mnogo koristih: kamo se god okreneš, eno ti ga; netěra se odnikle; nikad nije u nevrěme, nikada dosadno. Dakle niti se vodom niti ognjem, kano što vele, na više městah neslužimo, nego prijateljstvom. Negovorim tu o svakdanjem, ili srednjem prijateljstvu, premda i ovo godi i koristi, već o pravom i savèršenom, kakovo je bilo onih rědkih muževah, koji se spominju; jer i sreću ukrasuje prijateljstvo, i nesreću olakšava uzajamnim razgovaranjem.

VII. Prijateljstvo dakle i premnogo pruža velikih koristih, i tim je dragocěnije od svih ostalih stvarih, što bodri dobrom nadom za budućnost, te nepuštja, da duh oslabi ili klone. Pak izvan toga, tko motri prava prijatelja, onaj vidi u njem svoju sliku i priliku, i zato prijatelji su i u daljini nazočni i u siromaštvu bogati i u slaboći jaki, pače što je teže reći, i u smèrti živi: toliko jih prati štovanje, uspomena i čeznutje prijateljah, te nam se onih smèrt čini blaženom, a ovih život pohvalnim. Ako li prekineš u světu vez ljubavi, niti će ikoja kuća, niti grad moći obstojati, pače i polja će opuštěti. Al ako se ni odatle nevidi, kolika je moć prijateljstva i sloge, iz svadjah se i nesloge može viděti; jer koja je kuća tako čvèrsta, koja dèržava tako jaka, koje nebi mogle mèržnje i svadje stubokom strovaliti? Po tom se može suditi, koliko je dobra u prijateljstvu.

Za někoga Agringentinca[33]), učena muža, (Empedokla) ide rěč, da je u gèrčkoj pěsmi pěvao, da sve, što postoji

u cělom světu i što se god miče, sklapa prijateljstvo, a razmetje neslogu, pa to sav svět znade i životom potvèrdjuje. I zato, ako se je igda tko bacio u pogibelj za svoga prijatelja, tko da to što više nepohvali? Kakova stade onomadne cělim kazalištem vika, kada se je igrao novi komad moga prijatelja Pacuvija[34]), u kojem kada je zapitao kralj, tko da je od njih dvojice Orest[35]), Pylad reče, da je on Orest, da ga město njega ubiju; Orest je pako tvèrdio, da je on Orest, kano što je i bio: stavši gledaoci plěskahu izmišljotini; što mislite da bi bili učinili istini? Očevidno pokaza ista narav moć svoju, te hvaljahu ljudi u drugom, što nebi sami mogli učiniti. Toliko, mislim, da sam mogao kazati, što dèržim o prijateljstvu; ako ima još što, a scěnim, da ima mnogo, pitajte, ako vam je volja, one, koji se tim bave.

Fannij. Ali mi volimo tebe, premda sam i one često pitao i slušao, pak i rado; ali što je to prama tvomu govoru!

Scaevola. Još više bis to rekao, Fanniju, da si bio onomadne u Scipionovu vèrtu, kada se je razpravljalo o dèržavi; kako li je onda branio pravicu proti prepredenomu govoru Philovu!

Fannij. Lako bijaše pravičnomu mužu braniti pravicu.

Scaevola. Kamo li neće o prijateljstvu! Nije li i to lasno onomu, koji je zato stekao veliku slavu, što ga je velikom věrnoštju, postojanoštju i pravičnoštju uzdèržao.

VIII. *Laelij.* To znači siliti čověka; jer što je do toga, kakovom me prošnjom silite, kad me svakako prisiljujete; jer opirati se želji zetah, osobito u dobroj stvari, i težko je i nepravedno. Misleći dakle prečesto o prijateljstvu, čini mi se, da mi to treba najprije razmotriti, je li sbog slaboće i siromaštva traženo prijateljstvo: da čineć i primajuć dobročinstva, ono dobiva od drugoga i ono mu uzajamno vratja, u čem je tko manje sam po sebi mogućan. Dvojim, da bi to bilo svojstvo prijateljstva; već drugi ima i stariji i lěpši i više iz naravi iste nikli povod: *Ljubav*

je pèrvi uzrok prijateljstva. Korist se i od onih često dobiva, koji se štuju samo kažuć prijateljstvo, i paze se, jer to vrěme donosi; u prijateljstvu pako neima ništa izmišljena, ništa pretvorena, već što je god u njem, to je istinito i dragovoljno.

S toga mi se čini, da je prije od naravi postalo prijateljstvo, nego li od nevolje, i više dělovanjem duše s někim ćutjenjem ljubavi, nego li mišlju, koliko da će doněti koristi. To se može opaziti i kod životinjah někih, koje se sa svojimi skotovi něko vrěme medjusobno tako ljube, da je lasno viděti ćutjenje njihovo; pa to se kod čověka mnogo jasnije uvidja, i to najprije iz one ljubavi, koja obstoji medju děcom i roditelji, koja se nesmije razvèrći bez gèrdne opačine; zatim onda, kada se je pojavilo slično ćutjenje ljubavi, ako smo stekli koga, s kojim se i u životu i u ćudi slažemo, i to zato, što se čini, da smo u njem opazili světlo něko dobrote i krěposti.

Jer ništa nije milije od krěposti, ništa, što bi više vabilo na ljubav; jer porad krěposti i poštenja ljubimo někako i one, kojih nismo nikad viděli. Tko da se s radoštju i s někom ljubavlju nesětja, *C. Fabricija*[36]), *M. Curija*[37]), ako jih i nije nikada vidio? a tko da nemèrzi *Tarquinija ohologa*[38]), *Sp. Cassija*[39]), *Sp. Maelija*[40])? Sa dvojicom se vodjah boraše za vladu u Italiji: s *Pyrrhom*[41]) i *Hannibalom*[42]): jednoga porad poštenja njegova nemèrzimo odviše; drugoga će sbog okrutnosti uvěk mèrziti ova dèržava.

IX. Ako je dakle tolika moć poštenja, da ga i kod onih ljubimo, kojih nismo nikada viděli, pače, što je više, i kod neprijatelja: je li čudo, ako se to kosne sèrdacah ljudskih, kad jim se čini, da su proučili krěpost i dobrotu onih, s kojimi mogu prijateljevati. Istina, da se učvèrštjuje ljubav i dobročinstvom primljenim i nastojanjem uvidjenim i obćenjem duljim; ali te stvari valja da se sdruže s pèrvim onim zametkom ljubavi, pak se onda razvije něka za

čudo jaka dobrohotnost. Za ovu pako ako tko misli da od nevolje dolazi, kano što biva, da po drugom tko postigne, što želi: podlim čini i nipošto plemenitim postanak prijateljstva, za koji dèrži da se je porodio od nevolje i potrebe. Da je to istina, onda bi najprikladniji bio za prijateljstvo onaj, koji bi najmanje snage u sebe dèržao; ali to je posve inače.

Jer čim se tko više u se uzdaje, i čim je tko više providjen takovom krěpoštju i mudroštju, da nikoga netreba, te misli, da je sve u njem samu: tim se više odlikuje i traženjem i njegovanjem prijateljstva. Što je bo Afrikan trebao mene? Ništa jamačno, pak i dvojim, da sam i ja njega; već ja sam ljubio njega porad divnih krěpostih njegovih, on pako mene porad značaja moga, koji je možda něšto cěnio; a obćenje je pomnožalo dobrohotnost. Ali premda su odatle potekle mnoge i velike koristi, nada ipak ovih stvarih nije prouzročila ljubavi.

Jer kano što nismo zato dobrotvorni i darežljivi, da tražimo zahvalnost, (jer nelihvarimo dobročinstvom), već smo po naravi skloni na darežljivost: tako mislimo, da nevalja tražiti prijateljstva, što se nadamo nagradi, već što je sav užitak njegov u istoj ljubavi.

S ovim se nimalo *neslažu*[43]), oni, što poput životinjah sve na slast navlače; pa nije ni čudo; jer ništa uzvišena, ništa veličanstvena i božanstvena nemogu shvatiti, kojim sve misli gmižu oko toli podle i mèrzke stvari; zato se prodjimo ovih u ovom govoru; sami pako znajmo, da se od naravi radja ćutjenje ljubavi, pošto se samo očituje poštenje. Za ovim koji teže, pridružuju se i bliže primiču, da se nasladjuju i obćenjem i značajem onoga, koga su počeli ljubiti; pak da postanu jednaki u ljubavi, i da radje čine, nego primaju dobročinstva. U tom neka se dično natěču, pa će prijateljstvo ne samo vèrlo mnogo koristiti, nego će biti i važnije i istinitije, ako se zarod metne u naravi,

a ne u nevolji; jer da korist spaja prijateljstvo, razpalo bi se, čim bi ona prestala; budući pako da se narav nemože proměniti, zato je pravo prijateljstvo věčno. Evo vam postanka prijateljstva, sada što ćete više?

Fannij. Deder dalje, Laeliju, jer město ovoga, koji je mladji, pravom ja odgovaram. —

Scaevola. Pravo veliš; daj da čujemo.

X. Čujte dakle, vèrli muževi, što smo se često sa Scipionom o prijateljstvu razgovarali. Veljaše on, da nije ništa teže, nego da se prijateljstvo do smèrti uzdèrži; jer da se više putah sbiva, ili da nije što obojici jednako koristno, ili da nemisle jednako o dèržavi; pak i da se često měnja ćud ljudih, koje sbog nesreće, koje sbog starosti; a priměr za to mněnje uzimaše od mladjahne dobe, jer da se děčaci odriču i najiskrenije ljubavi, često čim dětinsku oděću svuku; pače, ako i kano mladići uztraju u prijateljstvu, da se razkèrste kadšto prepirkami ili radi ženitbe, ili radi koristi, koje nemogu oba postići. Ako li se koji u prijateljstvu do starije dobe pomaknu, da jim se ono ipak često uzdèrma, ako se za čast natěču; jer da veće kuge neima za prijateljstvo, što je kod mnogih želja novacah, a kod někih vèrličinah borba za čast i slavu; odakle da je često medju najvećimi prijatelji postalo najljutje neprijateljstvo.

Jer da se velike, pak obično i pravedne razpre porode, kada se što traži od prijateljah, što nije pravo, da mu budu ili dvornici u razuzdanosti, ili pomagači u krivici; čemu tko se protivi, premda pošteno čini, da ga ipak nevěrom běde oni, kojim neće da se pokori; oni pako, koji smiju što mu drago tražiti od prijatelja, da istom tražbom izpovědaju, da bi sve učinili radi prijatelja; pak njihovom okorělom tužbom, da se običava ne samo staro prijateljstvo razvèrgavati, već i mèržnje věčne radjati. Tolike stvari da kano zla kob groze prijateljstvu, te da bi onaj, koji bi hotio da se svim otme, morao biti ne samo mudar, već i srećan.

XI. Zato, ako vas je volja, dajte da najprije vidimo, dokle smije ljubav u prijateljstvu. Ako je *Coriolan*[45]) imao prijateljah, da li su i oni morali s njim dignuti oružje na domovinu? Kada su *Viscellin* i *Sp. Maelij* težili za kraljevanjem, da li su jih morali pomagati prijatelji?

Uznemirujuć *T. Graccho*[46]) dèržavu, vidili smo gdě su ga ostavili *Q. Tuberon*[47]) i vèršnjaci (u vremenu, ne u godinah) prijatelji. Nu kada je *C. Blossij*[48]), Kumanac, prijatelj vaše obitelji, došao k meni, što sam boravio u *Laenatu*[49]), te me zaprosio, da mu oprostim: taj navede uzrok, da je toliko cěnio T. Graccha, da je mislio, da mora sve učiniti, što bi on hotio. Na to ja: Zar i onda, kad bi hotio, da *Capitol* zapališ. Toga, reče, nebi bio nikad ni hotio. Ali da je hotio? Bio bih poslušao. Gle, klete rěči! Pa, duše mi, tako i učini, pače i više, nego reče. Jer se nepokori samo dèrzovitosti *T. Graccha*, već ju i rukovede; neponudi mu se za druga u běsnilu, nego za vodju. U toj ludosti, uplašen zaglavnom *parnicom*, poběže u *Aziju*, odvèrgnu se u neprijatelje, te ga republika kazni, kano što běše zaslužio, strogo i težko. Neima dakle nikakova izgovora grěhu, ako poradi prijatelja grěšiš; jer budući da je prijateljstvo sastavila krěpost, težko da ostane prijateljstvo, ako se odmetneš od krěposti.

Ako hoćemo da pravo kažemo, možemo reći, da neima u stvari nikakve pogrěške, ili učinili prijateljem, štogod žele, ili zadobili od njih, štogod želimo, samo ako smo savèršeno mudri; ali govorimo ob onih prijateljih, koji su nam pred očima, koje vidimo, ili za koje smo čuli, ili koji su poznati u svakdanjem životu; odatle treba da vadimo priměre, i to najviše od onih, koji su se najbliže primakli mudrosti.

Znamo, da je *Papo* Aemilij[50]) bio prijatelj C. Luscinu, i da su (kano što smo čuli od predjah) dva puta zajedno bili konzuli i *cenzori;* zatim znamo iz pověst-

nice, da su *M. Curij* i *T. Coruncanij* prijateljevali i s onimi i medju sobom. Nemožemo dakle ni posumnjati, da je tko izmedju njih što zahtěvao od prijatelja, što bi bilo proti věri, proti prisezi, proti republici; jer kako se može to i reći o takovih ljudih? Da je tko i zahtěvao, znam, da nebi bio zadobio; jer su ono bili neporočni ljudi. — A isto tako nije prosto, budi učiniti takova što, kad ga prose, budi prositi. — Ali u stranci T. Graccha bili su *C. Carbon*, *C. Caton* i brat mu Cajo[51]), onda najneznatniji, a sada najžeštji.

XII. Ovaj dakle zakon treba da u prijateljstvu valja, da niti prosimo što nezakonita, niti činimo prošeni. Gadan bo je izgovor, te se neima nikako primiti, ako tko priznade, da je budi u čem drugom, budi proti republici prijatelja radi što učinio. Jer u onom smo, moj Fanniju i Scaevola, stanju, da nam na daleko valja motriti buduće sgode republike; svèrnuo se je bo već poněšto s pravoga puta život dědovah naših. T. Graccho težio je za samovladom, pače vladao je sam malo měsecih.

Zar běše što slična puk rimski čuo ili vidio? Jer njega su i po smèrti slědili prijatelji i rodjaci, pa što su proti *P. Scipionu* počinili, nemogu bez gorka plača reći; jer *Carbona* smo sbog onomadnje kazne T. Graccha štedili, koliko smo mogli[52]). A od tribunstva C. Graccha što čekam, neće mi se gatati; jer takova se što tajno širi, a kada se jednom razširi, sve to većma těra k propasti. Tà vidite! kolika je već prije učinjena sramota zakonom *Gabinijevim*, a dvě godine kašnje *Cassijevim*[53]). Čini mi se, da već vidim, gdě je puk odvojen od senata, i gdě se po volji světine sbivaju najvažnije stvari. Jer više će se njih učiti, kako to biva[54]), nego kako da mu se opre.

Čemu to? Da vidite, da se bez drugovah nitko na takova što neodvažuje. Zato treba opominjati *dobre*[55]), ako se bez svoga znanja slučajno upletu u kakovo prijateljstvo,

neka nemisle, da su tako prikovani, da se nebi mogli raz-staviti s prijatelji, koji što gèrdno pogrěše; a opakim treba odrediti kaznu; i to ne manju onim, koji se povedu za drugim, nego onim, koji budu sami vodje u zločinstvu. Tko je bio slavniji u Gèrčkoj od Themistokla[56]), tko li mogućniji? On, kada je kano vodja u ratu perzijskom oslobodio Gèrčku od robstva, pak iz zavisti bio prognan, nepodnese krivice nezahvalne domovine, koju bi mu bilo valjalo podněti. Učini isto, što běše dvadeset godinah prije kod nas učinio Coriolan. Pomoćnika proti domovini nenadju si nikoga, te se oba ubiju.

Zato takove sloge opakih ne samo nevalja zakrivati imenom prijateljstva, već ju treba kazniti svom strogoštju, da nebi tko mislio, da mu je dopuštjeno povoditi se za prijateljem, dižućim se na domovinu, što medjutim, kano što je počelo sve naopako ići, neznam, hoće li se ikad sbiti. Mene pako nije manja briga, kakova da bude republika po mojoj smèrti, nego kakova da je danas.

XIII. Ovo se dakle neka udari kano pèrvi zakon prijateljstva, da od prijateljah tražimo, što je pošteno; pa ni nečekajmo, dok nas zamole; o tom se neka uvěk nastoji, nikad neoteže; světujmo pako rado i slobodno; vèrlo dobro neka se u prijateljstvu paze dobro světujući prijatelji; pa važnost njihova neka služi, da se drugi opominju ne samo otvoreno, nego i strogo, ako bude stvar zahtěvala; a opomenuti da se pokore.

Jer někoji, o kojih čujem da su jih za mudrace dèržali u Gèrčkoj, čini mi se, da su gojili čudna mněnja; ali ništa neima, što nebi oni izvratjali svojimi dosětci, veleći, da treba běžati preveliko prijateljstvo, da nebude potrebno jednomu se brinuti za mnoge; da je svakomu dosta i predosta o svojem nastojati; da je tegotno u tudje se stvari preveć zaplitati; da je najpriličnije, kap su što duže prijateljstvu uzde, da jih ili stegneš, kad hoćeš,

ili popustiš; jer da je glavna stvar za blažen život, bezbrižnost, koje da se nemože uživati duša, kad se jedan brine za mnoge.

Za druge pako vele, da se izrazuju mnogo nenaravnije (što sam malo prije napomenuo), da obrane i pomoći radi, ne pako porad dobrohotnosti i ljubavi valja tražiti prijateljstvo. S toga da svatko tim više čezne za prijateljstvom, čim manje ima krěposti i snage; odatle da biva, da žene više traže pomoć od prijateljstva, nego muževi; nemoćni više nego mogućni; nesrećni više nego oni, koji se za srećne dèrže.

Prekrasne mi mudrosti! Sunce bo, čini mi se, da skidaju sa světa, koji prijateljstvo u životu ukidaju; jer od njega neimamo ništa od bogovah neumèrlih boljega, ništa ugodnijega; što je bo ta sěgurnost? s vana je doduše lěpa, ali s nutra slěpa. Jer nije shodno, ikoju poštenu stvar i čin zato ili nepoprimiti, ili poprimljene odbiti, da se nebriniš; jer ako brigu běžimo, onda treba i krěpost běžati, ona bo valja da s někom brigom mèrzi i zazire se od stvarih sebi protivnih: kano dobrota od opakosti, uměrenost od pohotnosti, hrabrost od bojažljivosti. I tako možeš viděti, da se sa krivičnih stvarih najviše žaloste pravični, sa slabačkih jaki, sa strastnih uměreni. To je dakle svojstvo duše dobro uredjene, i radovati se sa dobrih stvarih i žalostiti se sa protivnih.

Zato ako dolikuje mudru žalost (a to mu sigurno dolikuje, ako nedèržimo, da je iz njegova sèrca izkorěnjena čověčnost), zašto bi prijateljstvo posve izbacili iz života. da radi njega nepodnosimo malo muke? Jer koja je razlika, ugušiv ćutjenja, nevelim medju čověkom i životinjom, nego medju čověkom i kamenom ili kladom, ili što mu drago iste vèrsti? Nevalja bo slušati onih, koji hoće da je krěpost někako tvèrda i kano željezna; dapače ona je tako u mnogih stvarih, kako u prijateljstvu, meka i pogodna:

da se sèrce čověku sa sreće prijateljah bi reći širi, a sa nesreće stišće. Zato muka ta, koju više putah treba za prijatelja podnositi, nije tolika, da ukine u životu prijateljstvo: uprav kano što se ni krěposti neodnemaruju, što něke brige i muke donose.

XIV. Budući pako da čověk sklopi prijateljstvo, (kao što sam gori napomenuo), kada mu sěvnu koji traci krěposti, uz koju da se srodni mu duh priljubi i pridruži: to kada se sbude, mora da se ljubav porodi. Jer što je ludje, nego nasladjivati se mnogimi ništetnimi stvarmi, kano čaštju, slavom, sgradami, oděćom i nakitom těla, a nenasladjivati se vèrlo sèrcem krěpostnim, to jest takovim, koje može budi ljubiti, budi ljubav vratjati? Jer ništa nije ugodnije, nego nagrada dobrohotnosti, nego zaměna težanjah i nastojanjah.

Ako i ono dodamo, što se pravom može dodati, da ništa neima, što bi k sebi ikoju stvar tako vabilo i tako privlačilo, kako vabi i privlačuje k prijateljstvu srodnost: dopustiti će se jamačno kano istina, da bi valjalo da dobre odabiru dobri, pak da jih posvoje, kano da su s njimi sdruženi rodbinstvom i naravlju. Jer ništa nije pohlepnije nego srodnost, ništa bèrže nego narav. S toga, Fanniju i Scaevola, to stoji (kako scěnim), da dobri moraju da se medju sobom paze; pa to je vrelo prijateljstva od naravi. Al i na světinu spada ista dobrota, jer i krěpost jest za ljudè, a neprotivi se zaměnitosti, niti nije ohola; dapače štiti ona i vèrlo brižljivo nastoji i oko svih pukovah; čega nebi jamačno činila, da se žapa od štovanja prostote.

I tako meni se barem čini, da najdraži vez prijateljstva prekidaju, koji koristi radi hine prijateljstvo; jer negodi toliko korist zadobljena po prijatelju, koliko sama ljubav prijatelja; pa tek onda postaje ono, što je od prijatelja došlo, ugodnim, ako je od sèrca došlo; te ne samo da se prijateljstva negoje od potrebe, dapače oni, koji imadu

svega dosta, a osobito koji se odlikuju krěpoštju, u kojoj ima najviše moći, najmanje trebaju drugoga, te su najdarežljiviji i najblagotvorniji. I tako neznam, je li uprav od potrebe, da nikad ništa neuzmanjka prijateljem. Jer čim bi se bila oživljavala naša nastojanja, da nebude Scipion nikad niti u miru niti u ratu trebovao našega savěta, naše pomoći? Nije dakle koristi slědilo prijateljstvo, nego prijateljstvu korist.

XV. Nevalja dakle slušati ljude, tonuće u slastih, ako se budu kada prepirali o prijateljstvu, koga nepoznadu niti životom, niti razumom. Jer tko je, tako vam Boga i ljudih, koji bi hotio obilovati svačim i živiti u izobilju svega, a da niti on ljubi koga, niti tko njega? To je silnikah život, u kojem naime nemože biti nikakve věre, nikakve ljubavi, nikakva stalna u dobrohotnost uzdanja; sve same varke i prevare: nikakvo prijateljstvo.

Jer tko bi ljubio, koga se boji, ili za koga misli da se on njega boji? Něguju se ipak takovi na izliku samo na něko vrěme; ako pako (što biva ponajviše) padnu, onda se vidi, kako su malo imali prijateljah. To govore za Tarquinija, da je rekao, da je onda kano prognanik vidio, koje je imao věrne prijatelje, koje nevěrne, kada već nije mogao vratiti ljubavi ni jednim, ni drugim.

Premda se čudim, ako je pored one oholosti i preuzetnosti mogao ijednoga imati. I tako kano što nije mogao život ovoga, o kojem sam govorio, pribaviti pravih prijateljah: tako i moć mnogih premogućih ljudih nepodnosi věrna prijateljstva. Jer ne samo da je ista sreća slěpa, već ona i one ponajviše zaslěpi, koje zagèrli. Zato se i ponose oni ohološtju i tvrdoglavoštju, jer ništa se nemože manje podnositi od maloumna a srećna čověka. S toga se može i to opaziti, da se oni, s kojimi se je prije mogla koja prijateljski progovoriti, u vlasti, moći i sreći proměnjuju, te da preziru staro prijateljstvo, a podaju se novu.

Što je pako ludje, nego obilujući bogatstvom, zalihom i moćju, pribavljati si drugo, što se pribavlja: novacah, konjah, dvoranikah, oděće sjajne, posudja dragocěna: a nepribavljati si prijateljah, to najbolje i najlěpše, tako rekav, pokućtvo života? Jer drugo kada si pribavljaju, neznaju, za koga pribavljaju, niti radi koga se trude; jer onoga zapade sve njihovo, koji svlada jakoštju, a prijateljstva ostaje svakomu stalan i siguran posěd: dà ako i ono ostane, što je komu sreća naněla, život ipak, negojen i lišen prijateljah, nemože biti ugodan. Ali to dosta.

XVI. Ustanoviti pako treba, koje su granice i tako rekav medjaši ljubljenja. O tom vidim da se troje mněnje goji, od kojih neodobravam ni jednoga: jedno, da isto ćutimo za prijatelje, što i za same sebe; drugo, da mi posve jednako ljubimo prijatelje, kano što oni nas ljube; tretje, da koliko tko cěni sam sebe, toliko da njega cěne prijatelji. Od ova tri mněnja nemogu 's nijednim da se složim; — jer ono pèrvo nije istinito, kakov je tko prama sebi, da takov bude i prama prijatelju.

Jer koliko stvarih činimo radi prijateljah, kojih radi sebe nebismo nikad učinili? Tražiti što od nevrědna, prositi; za tim strože koga ukoriti i navaljivati žeštje: to u našem poslu nije dosta pošteno, a u poslu prijateljah biva vèrlo pošteno; pa i mnogo ima stvarih, gdě si poštenjaci od svoje koristi mnogo otèrgavaju i puste da jim se otèrgava, da to mogu uživati radje prijatelji, nego oni sami.

Drugo mněnje jest, koje steže prijateljstvo u jednake dužnosti i jednake misli. To je odviše malodušno i podlo: na račun navratjati prijateljstvo, da bude jedna měra medju darom i uzdarjem. Bogatije se meni čini i obilatije pravo prijateljstvo: nepazi strogo, da neda više, nego što je primilo, jer nije se bojati, da što izpadne ili se na tla prospe, ili da se preko měre što sgèrne u prijateljstvo.

A tretje je ono mněnje najpodlije, da koliko se tko sam cěni, toliko da ga cěne prijatelji; jer često je u někojih ili sèrce podlije, ili nada za umnožanje bogatstva slabija; nepristoji se dakle prijatelju, takovu biti prama njemu, kakov je on prama sebi; već nastojati valja i učiniti, da malakšući duh obodri i potakne nadu i misao bolju. Drugu pako treba ustanoviti granicu prava prijateljstva, pa to ću učiniti, pošto izrečem, što je najviše običavao koriti Scipion. Veljaše on, da se nije nijedna rěč mogla iznaći pogibeljnija prijateljstvu, nego onoga, koji bi rekao, da tako treba ljubiti, kako da bi se moglo někoč mèrziti; i nije se mogao skloniti, da věruje da je to, kano što se mišljaše, rekao Biant, koga su dèržali za mudraca, jednoga od sedmorice, nego da je to mněnje koga nepoštena ili ohola ili sve na svoju moć navratjajućega čověka. Jer kako će tko moći komu biti prijatelj, za koga misli da će mu moći biti neprijateljem? dapače trebati će za tim težiti i to želiti, da što češtje grěši prijatelj, da mu tim više daje kano povodah za ukoravanje: zatim pako s dobrih činah i s dobra prijateljah trebati će tugovati, blěděti i gasnuti.

S toga zakon ovaj, bio čiji mu drago, radi o glavi prijateljstvu. Pače to treba uzakoniti, da onu marljivost rabimo u sklapanju prijateljstva, da niti nepočimamo ljubiti onoga, koga bismo mogli někoč mèrziti, dapače kad bismo i manje srećni bili u izboru, mišljaše Scipion, da treba radje tèrpiti, nego vrebati na priliku, da mu se neprijatelji pokažemo.

XVII. Zato mislim, da valja tu granicu postaviti: kada se popravi život prijateljah, da jim onda budu sve stvari, sve naměre i sva nastojanja zajednička; dapače, ako se kojom nesrećom dogodi, da treba pomagati manje pravične naměre prijateljah, gdě se radi ili o glavi njihovoj ili o dobru glasu, da se može udariti stranputicom, samo ako se tim obraz posve nepogazi; to se bo kano može opro-

stiti prijateljstvu, samo ako se dobar glas sačuva a nevalja misliti, da je privèrženost gradjanah posrědnje orudje za postizanje naměrah; nju tražiti laskanjem, sramotno jest; ali krěposti, koju slědi ljubav, nevalja nipošto zabaciti.

Ali često se tužaše Scipion (jer nanj se vratjam, koji je uvěk govorio o prijateljstvu), da su ljudi u svačem marljiviji: koliko tko ima kozah i ovacah, da može reći, a prijateljah koliko ima, da nemože reći; i u nabavljanju onoga, da su marljivi, a u izbiranju prijateljah nemarni; niti da neimaju někih kano znakovah, po kojih bi spoznavali one, koji su prikladni za prijateljstvo. Izabrati treba čvèrste, stalne i postojane, kakovih ima vèrlo malo; a suditi je doduše težko, osim izkušenoga; izkusiti ga pako treba u istom prijateljstvu; tako se zavèrgne prijateljstvo prije suda i učini, da nemožemo kušati.

Dužnost je dakle mudra, uzdèržavati navalu dobrohotnosti, poput voza, te kano što se ovim služimo izkusivši konje, tako treba da se služimo i prijateljstvom, razpitavši poněšto ćud prijateljah. Něki se u malenu novcu pokazuju, kako su slabi; a někoji, kojih nije mogao maleni skloniti, poznaju se u znatnu. Ako se pako nadju něki, koji misle, da je gadno novac više cěniti od prijateljstva, gdě ćemo naći one, koji nebi časti, službe, moći i vlasti metali pred prijateljstvo? te kad jim se na jednu stranu metne ovo, a na drugu prijateljstvo s pravi svojimi, da nebi mnogo više volili ono? jer narav je čověčanska odviše slaba, nego da necěni moći, koju ako su postigli, zanemarivši prijateljstvo, misle da će se to izlinjati tim, što se je s razlogom zanemarilo prijateljstvo.

Zato se na pravo prijateljstvo vèrlo težko naměrivamo kod onih, koji su u častih i u javnoj službi. Jer gdě da nadješ onoga, koji bi čast prijatelja metnuo pred svoju. Što? da to mimoidjem, kako se tegotno i težko mnogim čini biti

drug u nevolji? do ove tko bi se snizio, nije ga lako naći. Premda Ennij pravo veli: *Amicus certus in re incerta cernitur*, ovo ipak dvoje dokazuje lakoumnost i nemoć mnogih, ako ili u sreći preziru, ili u nesreći ostavljaju.

XVIII. Tko se je dakle u obojem pokazao ozbiljna, stalna i postojana u prijateljstvu, njega treba da uvèrstimo u red vèrlo rědkih ljudih, dapače malone božanskih. Temelj pako stalnosti one i postojanosti, koju tražimo u prijateljstvu, jest věra. Ništa bo nije stalno, što je nevěrno. Povèrh toga izabrati valja iskrena, družtvena i srodna, na koga děluju iste stvari; sve to spada na věrnost; jer věrno nemože biti dvolično i lukavo sèrce. Jer tko se neslaže po naravi i u izboru stvarih, nemože biti oli věran, oli stalan. Dodati treba amo, neka se niti nenasladjuje prišivanjem kèrpicah, niti nevěruje prišitim, jer sve ovo spada na onu stalnost, koju već dugo razpravljam. Tako postaje istinito ono, što sam s početka rekao, da prijateljstvo nemože obstati nego medju poštenjaci; jer dužnost je poštena čověka (koga je moći i mudrim zvati), ovo dvoje dèržati u prijateljstvu: pèrvo, da nebude što izmišljeno ili pretvoreno; jer javno ma mèrziti, mnogo je poštenije, nego drugo govoriti a drugo tvoriti: zatim, ne samo odbijati tudje potvore, već niti sam nebiti sumnjičav, misleći uvěk, da je proti nam što prijatelj sagrěšio, da nas je prijatelj u čem uvrědio.

Amo treba da pristupi ugodnost něka u razgovoru i ponašanju, taj pravi začin prijateljstva. Mèrkost i strogost u svačem ima doduše něšto ozbiljna u sebi: nu prijateljstvo treba da bude manje uzpregnuto, slobodnije, milije i na svaku druževnost i voljnost sklonije.

XIX. Ima pako ovdě poteže něko pitanje: valja li kada nove prijatelje, vrědne prijateljstva više cěniti, nego li stare, kano što običavamo više cěniti mlade konje, nego li stare. Nedoliči čověku ta dvojba: prijateljstva se nesmi-

jemo zasititi, kano drugih stvarih. Sve što je najstarije (poput vina, što može stajati) mora biti najsladje; pak i ono je istina, što se veli, da treba mnogo soli skupa pozobati, dok se učvèrsti prijateljstvo.

Novosti pako, ako ima nade, da će se kano u zdravu bilju plod ukazati, nevalja doduše zabacivati; nu starina treba da se štuje. Jer velika je moć običaja i starine. Tà i gledeć na konja, o kojem sam sada spomenuo, ako ništa nepači, svatko će se radje služiti onim, komu je vikao, nego neobiknutim i novim; mnogo čini nauka ne samo glede životinjah, nego i glede prirode, te nas i města razblažuju, često i kèrši i šume, gdě smo dulje boravili.

Ali najvažnije je u prijateljstvu, da je viši jednak nižemu; često su bo něki uzvišeni: kano što bijaše Scipion u našem kolu. Nikad se nije Philon, nikada Rupilion[57]), nikad Mummij[58]) uznosió, osobito nad prijatelji nižega reda. A brata svoga, Q. Maxima[59]), izvèrstna muža, premda nije bio prama njemu kano starijemu, štovaše on kano višega, a i hotjaše, da svi njegovi po njem postanu veći.

To treba da svi čine i naslěduju, ter ako su stekli kakvu izvèrstnost glede krěposti, uma, bogatstva, neka to podaju svojim i poděle sa bližnjim; to jest ako su jim roditelji priprostiji, ako imadu rodjakah slabijih budi duhom, budi bogatstvom, neka jim unaprede sreću, i neka jim budu na čast i diku: kano što se u pričah pripověda, da oni, koji su něko vrěme bili u službi, što jim se nije znalo za rod i pleme, pak kada su spoznani, te se je pronašlo, da su ili bogovah ili kraljevah sinovi, zadèrže ljubav prama pastirom, koje su za otce mnogo godinah dèržali. Pa to treba da se mnogo više čini kod pravih i istinskih otacah. Jer najveći se plod uma, i krěposti i svake izvèrstnosti onda stiče, kada se bližnjim poděljuje.

XX. Kano što dakle valja da se oni, koji su viši u prijateljstvu i bratinstvu, izjednače s nižimi: tako i nižim

nesmije biti žao, da jih svoji nadilaze budi umom, budi bogatstvom, budi čaštju. Od ovih se mnogi ili tuže uvěk něšto, ili prigovaraju, i to tim više, ako mogu reći, da su što učinili iz prijateljske dužnosti i s trudom svojim. Gadnih ljudih, spočitujućih prijateljstva: ovih treba da se sětja onaj, komu su učinjena, a nespominje, koji je učinio.

Zato kano što valja da se oni, koji su viši, snize u prijateljstvu: tako i treba da se niži uzvise někim načinom; jer imade někojih, koji otegotjujū prijateljstvo, misleći, da jih tko prezire: to se malo kada dogadja, osim kod onih, koji scěne, da jih treba prezirati; ove treba uputiti ne samo rěčju, nego i činom.

Toliko pako valja učiniti svakomu, pèrvo, koliko sam možeš izvèršiti, zatim koliko može nositi onaj, koga ljubiš i pomažeš. Jer ni ti nemožeš, odlikovao se koliko ti drago, sve svoje na visoke časti podići: kano što je Scipion mogao P. Rupilija učiniti konzulom, a brata mu Lucija nije mogao; pak ako i možeš što preněti na drugoga, paziti valja ipak, čemu je on dorasao.

Svakako treba tek onda razsudjivati prijatelje, kada jim se je već ojačio i učvèrstio duh i tělo; a nevalja one imati za prijatelje, koji su za mladosti s tobom lov lovili ili se lopte igrali, te si jih onda zato ljubio, što su s tobom za jednakim težili; jer na taj će način dojke i pěstuni pravom davnosti najviše tražiti ljubavi: ovih doduše nevalja zanemarivati, al jih samo někim načinom valja štovati; inače bo nemogu stalna ostati prijateljstva. Jer sa životom se měnjaju i želje, a različitost u ovih razdružuje prijatelje: iz nijednoga drugoga uzroka nemogu dobri biti prijatelji zlim, a zli dobrim, nego što je medju njimi tolika razlika života i željah, kolika može igda biti.

I to se može pravo tražiti u prijateljstvu, da neuměrena něka dobrohotnost (što vèrlo često biva) neprěči velikih koristih prijateljah; jer (da se k pričam povratim),

niti Troje nebi bio mogao predobiti Neoptolem[60]), da je hotio slušati branitelja Lycomeda, koji ga je silnimi suzami odvratjao od puta; pak i često se sluče važne stvari, radi kojih se treba razstati s prijatelji, koje tko hoće da zato obustavi, što težko odolěva želji za njimi, on je slabe i razmažene naravi, ter uprav s toga i malo pravedan u prijateljstvu. Zato u svačem valja razmotriti, i što ti tražiš od prijatelja, i što prijatelj od tebe traži.

XXI. Jest i něka kano nevolja, kadšto potrebna, da se razvèrgne prijateljstvo; jer od mudracah bratinstva svratjam govor na obično prijateljstvo. Provale često mane prijateljah toli na iste prijatelje, koli na druge; a ruglo s tih manah pada na prijatelje; takovo prijateljstvo treba slabijim druženjem bi reć razvodniti i (kano što sam čuo Catona govoriti) prorezati više nego izrezati, ako neplane nesnosna koja uvreda, da nije niti pravo, niti pošteno, niti inače moguće, da se namah nerazstavi i nerazdruži.

Ako se pako što proměni (kano što biva) u životu i željah, ili ako se zametne razdor u dèržavi (jer sada govorim ne o mudracih, već o navadnom prijateljstvu), treba se čuvati, da se nebi pričinilo, ne samo da se je prijateljstvo razvèrglo, nego i neprijateljstvo zametnulo; ništa bo nije gadnije, nego s onim boj voditi, s kojim si prijateljevao. Od prijateljstva s Pompejem[61]) u moje se je ime (radi mene) odvèrgnuo (kano što znate) Scipion, a sbog nesloge, koja je vladala u dèržavi, odmetnuo se je od druga našega Metella[62]): oboje je učinio dostojno, s ugledom někim i uvredom ne gorkom.

Zato treba najprije nastojati, da nenastanu svadje medju prijatelji; ako li se pako takova što sbude, neka se radje pričini, da se je prijateljstvo samo razvèrglo, nego da se je silom ugušilo.

Čuvati se pako treba, da se u težko neprijateljstvo neizvèrgne prijateljstvo; odakle postaju svadje, psovke, ogo-

vori; koji ako se mogu podnositi, treba jih nositi: i tu čast treba izkazati staromu prijateljstvu, da bude kriv, koji vrědja, ne koji se vrědja. A svim tim manam i nesgodam jedan je lěk, da nepočimamo prerano nevrědne ljubiti.

A vrědni su prijateljstva, koji u sebi imaju něšto, zašto da jih ljubimo. Rědko je (a sve što je izvanredno, ono je i rědko) i ništa teže, nego naći, što je sasvim u svojoj struci savèršeno. Ali mnogi niti kod ljudih nedèrže ništa dobrim, nego što je koristno, te kano i govedo one samo prijatelje ljube, od kojih se nadaju da će najveću korist steći.

Tako su lišeni lěpoga onoga i najviše naravnoga prijateljstva, što treba porad njega sama tražiti; a niti sami nemogu sebi služiti za priměr, kakova je i kolika ta moć prijateljstva. Jer svatko sebe sam ljubi, ne da od sebe traži sam nagradu koju za svoju ljubav, već što je po sebi svatko sebi drag i mio. To ako se neprenese na prijateljstvo, pravi se prijatelj neće nikad naći; jer on je kano drugi ja.

To se pojavljuje već u životinjah: letećih, plovećih, poljskih, pitomih, divljih; pèrvo, da se same ljube (jer to se radja sa svakom životinjom); zatim, da traže i čeznu za životinjami iste vèrsti, uz koje da se priklope; pak ako to čine s čežnjom i poput ljubavi ljudske: koliko više treba, da taj nagon bude u čověku, koji i sebe sam ljubi, i drugoga traži, u koga bi dušu svoju tako prelio, da učini malone jednu od dvijuh.

XXII. Ali mnogi opako, da nerečem bezsramno hoće da imaju takova prijatelja, kakovi nemogu sami biti, i štogod sami nečine prijateljem, to od njih žele. Pristoji se pako, pèrvo, samu biti poštenu čověku, onda tražiti drugoga prama sebi: kod takovih može se učvèrstiti ona stalnost u prijateljstvu, o kojoj već dugo razpravljamo. Jer ljudi, sdruženi ljubavlju, pèrvo će gospoditi onim pohotnostim, kojim drugi služe, zatim će se radovati s pravedno-

sti i pravičnosti, te će sve činiti jedan za drugoga; niti će tražiti jedan od drugoga, nego što je pravo i pošteno; niti se neće samo njegovati medju sobom i ljubiti, nego i sa strahom će se štovati; jer najveći ures ukida u prijateljstvu, koji u njem počitanje ukida.

Zato je pogibeljno krivo mněnje onih, koji misle, da je prosto u prijateljstvu svim pohotnostim i grěhom. Za pomoćnika krěpostih dala je narav prijateljstvo, a ne za druga opačinah, da nemogući osamljena krěpost postići ono što je najviše, postigne spojena i sdružena s drugom: ovo družtvo ako medju kojimi obstoji, ili je obstojalo, ili će obstojati, s njimi se treba družiti za postignutje najvišega dobra naravnoga.

Ovo je, velju, družtvo, u kojem jest sve, što misle ljudi da valja tražiti: poštenje, slava, mir sèrca i ugodnost; kada jest ovo gdě, blažen je ondě život, a bez toga nemože biti. Pa budući ovo najbolje i najveće dobro, ako hoćemo da ga postignemo, o krěposti treba da nastojimo, bez koje nemožemo postići niti prijateljstvo, niti išta drugo, što valja tražiti; zanemarivši krěpost, koji misle da imaju prijateljah, onda će tekar viděti, da su zalutali, kad jih velika koja nesreća prisili, da prijatelje na kušnju metnu.

Zato (treba bo često ponoviti), kad razsudiš, valja ljubiti, a ne kada staneš ljubiti, razsudjivati; ali od nemarnosti štetujemo toli u mnogih stvarih, koli osobito u izbiranju i njegovanju prijateljah. Jer poslě boja primamo se koplja, što nam se zabranjuje starom poslovicom. Sputani bo kroz i kroz ili dugim obćenjem ili dužnostmi, naglo nasred puta pretèrgavamo prijateljstvo, kada se koja uvreda dogodi.

XXIII. Dapače još više treba koriti toliku nemarnost za stvar vèrlo potrebnu. Jer jedino je prijateljstvo u životu čověčjem, o koga koristi svi jednoglasno govore, premda mnogi istu krěpost preziru, dèržeć ju za hvalisanje něko

i veličanje. Mnogi preziru bogatstvo, pak to su oni, koji su s malim zadovoljni, te jim uměrena hrana i odora godi; časti pako, za kojimi něki strastno plamte, mnogi tako preziru, da jim nije ništa izpraznije, ništa taštije; pak i drugo, što se někim divno čini, premnogi ništa necěne. O prijateljstvu svi do jednoga isto misle, i oni, koji su se dèržavi posvetili, i oni, koji se naukom nasladjuju, i oni, koji svoj posao obavljaju; napokon i oni, koji su se sasvim dali na pohotnosti, misle da bez prijateljstva neima nikakva života, ako samo hoće da bar poněšto prijateljski živu; provlači se bo, neznam kako, životom svih ljudih prijateljstvo, a nepodnosi, da je ikoja vèrst čověčjega života bez njega.

Pače ako je tko tako divlje i bezćutne naravi, da běži i mèrzi na sastanke ljudih, kakov da je bio něki Timon[63]) u Atheni: nemože mu se ipak na ino, nego tražiti koga, kod koga da izriga jed divljačtva svoga. To bi se najbolje uvidilo, kad bi se takova što moglo dogoditi, da nas koji bog ukloni iz ove vreve ljudih i postavi někamo u samoću, pak ondě da nam daje u obilju svega, što narav želi, a da nam ugrabi priliku ikako viděti čověka; tko bi bio tako tvèrd (bezćutan), koji bi onakov život mogao podnositi, i komu nebi sve slasti ogorčila samoća?

Istina je dakle ono, što sam čuo pripovědati od naših staracah, koji su opet čuli od drugih staracah, da je to, kano što mislim, običavao govoriti Archyta[64]) Tarentinski: Da se bude tko u nebo uzpeo i prirodu (světa) i lěpotu zvězdah proučio, neugodna bi mu bila ona divota; ali bi mu preugodnom postala, da ima koga, komu bi to kazivao. Tako narav neljubi ništa samotna, već se uvěk oslanja kano na něku podporu, koja je tim sladja, čim više koga ljubimo.

XXIV. Ali premda ista narav tolikimi znaci naznačuje, što hoće, traži i treba: oglušujemo se ipak, neznam kako, te nečujemo, što nas opominje; jer razna je

i mnogostruka poraba prijateljstva, i mnogo ima uzrokah sumnjam i uvredam, koje i izběgavati i uklanjati i podnositi, dužnost je mudra. Jednu uvredu treba osobito ublaživati, da se i korist zadèrži u prijateljstvu i věra: i opominjati valja često prijatelje i ukoravati; pa to treba dobro primati, ako dobrohotno biva.

Ali neznam kako je istina, što u Andriji moj prijatelj [65]) veli:

Obsequium amicos, veritas odium parit. (Ljubav hvata ljubav. Tko istinu gudi, gudalom ga po pèrstih biju).

Težka je istina, ako se iz nje porodi mèržnja. To je otrov prijateljstvu. Al i popuštjanje mnogo je teže, jer popuštjajući pogrěškam, dopuštja, da se stèrmoglavi prijatelj; najveća je pako krivnja u onom, koji i na istinu mèrži, i popuštjanjem se varati daje. Zato se u svem tom treba jako paziti i čuvati, da opomena bude bez ogorčenosti, ukor bez psovke: popuštjanje pako (jer se Terencijevom rěčju rado služim) neka bude s blagoštju; laskanju, pomagaču manah, dalje mu stan; jer to nedolikuje ne samo prijatelju, već niti slobodnu; jer inače se sa silnikom žive, inače s prijateljem.

Komu su pako uši tako zatvorene za istinu, da je od prijatelja nemože slušati, tomu neima lěka; zna se bo ono, što je Caton rekao, da imadu više zaslugah za něke ogorčeni neprijatelji, nego li oni prijatelji, koji se čine sladki; jer da oni često vele istinu, ovi nikada. A ludo je, što oni, koji se opominju, neće da podnose onu težkoću, koju bi morali podnositi, a podnose onu, bez koje bi morali biti; jer jih nemuči, što su sagrěšili, a da jih kore, težko podnose; a protivno bi trebalo da bude: kajati se s opačine, a radovati se s opomene.

XXV. Kano što je dakle i opominjati i opominjanu biti, svojstvo prava prijateljstva; i to jedno činiti slobodno, ne ogorčeno; drugo primati tèrpljivo, nipošto oporno: tako

treba znati, da nikakva kuga nije u prijateljstvu veća, nego ulagivanje i laskanje: svimi mogućimi rěčmi treba da se ukori ta mana ljudih lakoumnih i varavih, govorećih sve što godi, ništa što je istinito.

Pretvaranje, kako je u svih stvarih pogrěšno (prěči bo sud istine i izopačuje ga), tako se prijateljstvu najviše protivi; jer ukida istinu, bez koje nemože ime prijateljstva postojati, jer buduć da se moć prijateljstva u tom sastoji, da jedna bi reć duša postane od više njih: kako će to moći biti, ako ni u jednom nebude jedan duh i uvěk isti, nego različit, proměnljiv, mnogostruk?

Jer što može biti tako nestalno, tako sputno, nego sèrce onoga, koji se měnja ne samo po ćudi i volji drugoga, nego i na mig i pogled.

Negat quis? nego; ait? aio, postremo imperavi egomet mihi — omnia assentari. (Nijeće tko? nijočem, tvèrdi? tvèrdim, najposlije naložih sam sebi, svemu se ulagivati), kano što veli isti Terencij; al on u osobi Gnathona: takovimi se prijatelji služiti, znak je lakoumnosti.

Ako su pako takovi Gnatoni, a ima jih mnogo, odličniji rodom, bogatstvom, slavom: njihovo je laskanje dosadno, osobito što k taštim rěčim pristupa uglednost.

A marljivoštju se može razlučiti i razpoznati laskav prijatelj od prava, kano sve ličeno i pretvoreno od iskrena i istinita. I pučki sborovi premda od nevěžah sastoje, običavaju ipak razsudjivati, koja je razlika medju svakdanjim (popularem), to jest laskavim i lakoumnim gradjaninom, i medju postojanim, ozbiljnim i važnim. Kakovim nije laskanjem dělovao onomadne C. Papirij na světinu, kada je predložio zakon ob opetnom imenovanju tribunah pučkih? ja sam govorio proti tomu.

Ali ništa o sebi; o Scipionu ću radje govoriti. Kolika ono, tako ti bogovah, bijaše važnost, koliko u govoru

veličanstvo? te bis bio rekao, da je malone vodja puka rimskoga, nipošto drug; ali bili ste ondě; a imademo i govor u rukuh; i tako se je predlog, povoljan puku, pučkimi odvěti zabacio. Pak, da na se svèrnem, sětjate li se, kako se je za Q. Maxima, brata Scipionova, i za Lucija Mancina konzulah povoljan puku činio zakon C. Licinija Crassa[66]) o svetjenicih? jer biranje kollegijah prenosilo se je na pučko dobročinstvo. On uze pèrvi obèrnut k foru[67]) govoriti puku; njegov je laskavi govor po mojem branjenju lako svladala věra u neumèrle bogove, pa to se učini za mene pretora[68]), pet godinah prije, nego što sam konzulom izabran; i tako se više sama sobom obrani pravda ona, nego najvećim ugledom.

XXVI. Ako li na pozorištu, to jest na govornici, gdě su vèrlo uměstne izmišljene i naćuknute stvari, istina valja, samo ako se odkrije i razjasni: što treba da se čini u prijateljstvu, koje se po cěloj istini razsudjuje; u njem ako nevidiš (bi reći) razgoljena sèrca, i nepokažeš svoga, neimaš ništa věrna, ništa izvěstna; niti ljubiti možeš, niti ljubljen biti, ako neznaš, koliko to iskreno biva. Premda je to ulagivanje pogibeljno, škoditi ipak nemože nikomu, nego onomu, koji ga prima i njim se nasladjuje; tako biva, da onaj najviše otvara svoje uši laskavcem, koji sam sebi laska i najviše sam sebe zabavlja.

Svakako ljubi sebe krěpost; najbolje bo sama sebe pozna i znade, kako je ljubežljiva; ja pako negovorim ovdě o krěposti, već što tko dèrži do krěposti; mnogi bo neće toliko da su krěpostni, koliko da se čine. Ovi se nasladjuju laskanjem; ovim kada se govori po ćudi, misle, da je onaj tašti govor svědočbom slave njihove; zato nikakovo nije ono prijateljstvo, kada jedan neće da čuje istine, a drugi je pripravan za laganje. Niti zdělolizah laskanje u komedijah nebi nam se činilo dosětljivim, da nije hrastavim vojnikom naměnjen[69]).

Magnas vero agere gratias Thais mihi?[70]).

Dosta bi bilo odgovoriti: *Magnas: al ingentes*, reče; uvěk povećava laskavac ono, što onaj, komu se po volji govori, hoće da bude veliko.

Zato premda laskava ta taština kod onih vrědi, koji ju sami vabe i pozivaju, treba ipak i ozbiljnije i postojanije opominjati, neka paze, da jih lukavo laskanje nezahvati; jer odpèrta laskavca nitko nevidi, osim koji je vèrlo kratkovid; da se lukavi onaj i tihi laskavac neukrade, marljivo (dočim) se treba čuvati; jer se nespozna lako, jerbo i protiveć se laska, i pretvarajuć se, da se prepire, laska, pak napokon se i preda i dade svladati, da se onomu, koji je izsmijan, pričini, da je više vidio; što je pako sramotnije nego izsmijanu biti; to da se nedogodi, vèrlo se više treba čuvati, kano u Epicleru[71])

Hodie me ante omnes comicos stultos senes
Versaris, atque luseris lautissime.

Jer i u komedijah najludja je osoba nesmotrenih i lakověrnih staracah. Ali neznam, kako se je od prijateljstva savèršenih ljudih, to jest mudracah, (govorim ob onoj mudrosti, o kojoj se čini da može dolikovati čověku) svèrnuo govor na neznatno prijateljstvo. Zato vratimo se na ono pèrvo i njim dospijmo već jedared.

XXVII. Krěpost, krěpost, velim, C. Fanniju i ti, Q. Muciju, i pribavlja prijateljstva i uzdèržava; jer u njoj je sloga, u njoj stavnost, u njoj postojanost; ta kada se uznese i pokaže světlo svoje, pak isto opazi i spozna u drugom, k njemu se primakne, i uzajamno primi ono, što je u drugom; pak odatle se razplamti budi ljubav njihova, budi prijateljstvo, jer oboje su rěči srodne; ona dolazi od ljubiti, ova od prijati; a ljubiti nije ništa drugo, već izbrati za ljubljenje onoga istoga, koga da ljubiš, nebudući u nikakvoj potrebi i netražeći nikakove koristi.

Korist procvěte ipak iz prijateljstva, ako si ti i manje za njom išao; ovom smo ljubavlju mi mladići ljubili starce one L. Paulla, M. Catona, C. Galla, P. Nasiku, T. Graccha, tasta našega Scipiona; ova se pače još više pojavljuje medju vèršnjaci, kano medju menom i Scipionom, L. Furijem, P. Rupilijem, Sp. Mummijem; uzajamno pako nas starce razblažuje ljubav mladićah kano što je vaša, kano što je Q. Tuberona; isto se tako nasladjujem prijateljevanjem s vèrlo mladjahnim P. Rutilijem i A. Virginijem[72]). Pak budući takov život i narav naša, da se druga doba radja, vèrlo je željti, da možeš s vèršnjaci, s kojimi si od kolěvke uzrasao, do groba dotěrati.

Ali budući život ljudski slab i loman, uvěk treba tražiti něke, koje da ljubimo i koji da nas ljube; jer ukinuvši ljubav i dobrohotnost, sva je ugodnost ukinuta sa života. Za me doduše živi Scipion, i uvěk će živiti, premda mi je naglo ugrabljen; krěpost bo ljubljah onoga čověka, koja nije utèrnuta; pak nelebdi meni samo pred očima, koji sam ju uvěk imao bi reć u rukuh, već i potomkom će biti jasna i vèrla; nitko neće nikad začeti u duhu i nadati se čemu većemu, koji nebi scěnio, da mu valja njegovu uspomenu i sliku pred očima imati.

Doista ja neimam od svega, što mi je budi sreća budi narav podělila, ništa, što bi mogao s prijateljstvom Scipionovim prispodobiti. Po njem se sudarah u mislih o republici; po njem upravljah s razborom domaće poslove; po njem stekoh podpuni mir u nasladi; nikad ga ni najmanjom stvari neuvrědih, što bi bar bio osětio; ništa nečuh sam od njega, što nebih hotio; jedan imasmo stan, jednu hranu, i to skupa; ne samo u vojsci bijasmo skupa, već i na putu i na polju.

Jer što da rečem o nastojanju uvěk něšto spoznati i naučiti? U tom smo, udaljeni od očijuh světine, cělo prazno vrěme proboravili? Da je sětjanje i uspomena ovoga

s njim izumèrla, nikako nebih mogao odolěti želji za tim vèrlim prijateljem i prebljubljenim mužem; ali niti ona nije utèrnula, dapače se goji i umnožava, sve to većma razmišljanjem i pamtjenjem; pak da sam i lišen toga, veliku bi mi utěhu pružale godine iste; dulje bo nebih već mogao podnositi te želje. Sve pako treba da bude kratko i podnosljivo, ako i jest veliko. To sam imao reći o prijateljstvu. Vas pako opominjem, da se tako usavèršujete u krěposti, bez koje nemože biti prijateljstvo, da osim nje ništa nedèržite boljim od prijateljstva.

Opazke.

1) Gradjani su rimski, osobito odličniji, imali obično tri **imena**: *predime*, *ime i prezime*, a kadšto i *zaime*. *Predimenom* se razlučivahu osobe iste porodice, poput naših *kèrstnih* imenah; *imenom* se naznačivaše pleme, brojeće više porodicah raznih prezimenah, nalik na naša imena: *Obilićah, Grozdanovićah*, itd.; *prezimenom* se označivaše svaka pojedina porodica, posve kano i u nas; a *zaimenom* se razlučavaše pojedinac koji od svih članovah iste porodice, kano što su n. p. naša imena: *Ivo Senjanin* itd. Sve to vidimo u ovom imenu: *Publius Cornelius Scipio Africanus:* imenom se je *Publius* razlučivao od svoga brata *Lucija;* pleme *Cornelijah* imalo je više porodicah: Maluginensah, Cossorah, Scipionah, Lentulah, Sullah, Dolabellah itd.; *Scipio* je pravo ime porodice od plemena Cornelijah; zaime *Africanus* stekao je Publij, što je razoriv Karthaginu, podjarmio Afriku; a to je zaime prešlo kašnje na sve njegove potomke i postalo kano drugo prezime Scipionah: jedni su se od njegove porodice zvali: *Asiatici*, drugi: *Nasicae* itd. Zaimena postajahu na dva načina: činom, kojim se je tko gdě proslavio, ili posvojom, kad je tko koga posinio; u ovom drugom slučaju primaše posin sva imena pootca svoga, zadèržav kano novo zaime takovo ime od prijašnje porodice svoje, po kojem bi se moglo razabrati, odakle lozu vuče. Tako se je zvao Publius Cornelius Scipio Africanus Aemilianus, sin L. Aemilija Paulla, koga běše Publij posinio; ovako je nastalo više putah i pet imenah. — Danas imamo sličnih priměrah kod Rusah i Ilirah, gdě dolazi: kèrstno ime, prezime i zaime; ovo poslědnje primaju kod Rusah uvěk, a kod Ilirah, gdě je potrebna razlika, od otca sva děca njegova; n. p. Aleksander Romanov *Nikolajević;* Ivan Gundulić *Franjin;* ovakovu se zaimenu mogu dodati još druga zaimena po *činu*, *městu* itd.; n. p. *Ivo Grabiša Franjin Senjanin*.

2) *Titus Pomponius Atticus* rodi se g. 109., od *vitežkoga* reda. Otac mu budući bogat i štovatelj naukah, odhrani sina prama želji svojoj. Attik pako bijaše mila lica, i tako bistra uma i ugodna glasa, da je sve ne samo bèrzo shvatjao i naučao, već i ugodno kazivao. To mu pribavi mnogo takmacah, a kašnje vèrnih prijateljah, medju kojimi bijahu: L. Torquat, Q. Hortenzij i M. Ciceron. Poslě prerane smèrti otčeve, porodiv se gradjanski rat medju Sullom i Cinnom, predje Attik u Gèrčku, da se ukloni nesgodam ratnim i da u Atheni nastavi i dovèrši nauke svoje; idjahu bo tamo svi odličniji Rimljani, da se što više prosvěte. Da mu se u ono burno vrěme neutamani imetak, ponese ga sobom. Njim pomagaše ondě sve stradajuće, te ga htědoše Athenjani imenovati začastnim gradjaninom, što on odbi, cěneći više domaće svoje rimsko gradjanstvo; ali nemogaše preprěčiti, da mu po odlazku njegovu nepodignu sjajan spomenik. Gèrčki govoraše kano da je rodjen u Atheni, a latinski mu se jezik tako ugodno prelěvaše iz ustijuh, da se više nemože ni pomisliti. Umiriv se poněšto Rim, povrati se kući za konzulah *L. Cotte* i *L. Torquata*, a cěli grad proplaka na odlazku njegovu. Tek što dodje u Rim, umre mu ujak Q. Caecilij, učiniv njega baštinikom od tri četvèrtine imetka svoga.

Premda su svi Rimljani za najveću slavu dèržali, obnašati dèržavne časti, Attik nehtěde primiti nijedne, što se od podmitjivanja nije mogla častno dobiti, niti sbog domaćih razdorah sègurno obnašati; već sav svoj život posveti gospodarstvu i prijateljstvu, a silni imetak pomaganju potrebnih, ma mu bili inače i neprijatelji.

U gradjanskih ratovih medju Sullom i Marijem, Caesarom i Pompejem, Augustom i Antonijem, u kojih su svi, pak i jači duhovi, zapeli i posèrnuli, on se bi reć jedini vladaše tako věšto, da su ga sve stranke rado imale, pače Antonij jedinomu njemu pisaše marljivo, kako mu stoje stvari na iztoku. To pověrenje steče on ne laskanjem, već doslědnim blagotvornim postupanjem, a u tom stoji najviše savèršenstvo poštene politike i gradjanske mudrosti.

Prijateljevaše ujedno s Ciceronom i Hortensijem, takmaci u govorničtvu, te razboritim vladanjem prama obojici učini, da su si i ona dvojica bili vèrni prijatelji, što bijaše vèrlo mučno postići osobito kod Cicerona, koji je slabo tèrpio takmace svoje. Za plod toga prijateljstva imamo šestnaest knjigah listovah Ciceronovih, pisanih Attiku, odakle se može cèrpiti cěla pověstnica onih burnih vremenah, i mnoga proročanstva za budućnost, od kojih se mnoga vèrno izpuniše. Što dakle bijaše shodnije, nego da takovu prijatelju posveti

Ciceron razpravu o prijateljstvu! Attik napisa mnogo knjigah latinski, a jednu o Konzulstvu Ciceronovu gèrčki, ali do nas nedodje ni jedna.

Umre g. 32. u 77. godini dobe svoje. (Vidi: Corn. Nep. Vitae.)

3) *Marcus Tullius Cicero*, najslavniji govornik i pisac rimski, rodi se g. 106. u Arpinu, gradu u Latiju od vitežkoga kolěna. Odhranjivan u Rimu kod rodjaka si Aculeja, povuče krasnimi svojstvi na se pozornost pèrvih tadanjih govornikah Crassa i Antonija, te ga otac dade učiti gèrčkoj knjizi, imenito pako pěsničtvu, govorničtvu i filosofiji. Od sedamnaeste godine života njegova obučavaše ga glasoviti pravdoznanac, Q. Mucij Scaevola, u pravoslovju i govorničtvu. U dvadeset i šestoj godini života stupi na govornicu u gradjanskih parnicah. Malo kašnje zaputi se u Gèrčku, središte starověke učenosti i u malu Aziju. U tridesetoj godini postade kvestorom, a u četèrdeset i tretjoj učiniše ga konzulom proti prevratnim naměram Catiline, koga urotu uguši, te domovinu od propasti spasi. Što je bio dao ubiti u tamnici několiko glavnih urotnikah, bude po nastojanju Clodija, tribuna pučkoga, prognan iz domovine (56. pr. J.), te podje u Thessaloniku. Ali buduć da je Clodij uprav pašario u Rimu, nagovori Pompej prijatelje Ciceronove, da rade o povratjenju njegovu. Silnomu naporu prijateljah podje za rukom, te se učini pučka odluka, da se Ciceron povrati. Cělokupni ga senat, poslije šestnaest měsečnoga progonstva, dočeka na kapiji gradskoj, te on uléze slavodobitno. —

Pošto je Milon ubio Clodija, rěši se Ciceron glavnoga svoga neprijatelja, te se oko 52. god. pošalje kano ravnatelj u Ciliciju, u malu Aziju, gdě sretno potuče Parthe, te ga vojaci prozovu imperatorom, ali triumph mu se nedosudi. U gradjanskom ratu medju Caesarom i Pompejem dèržaše se Ciceron Pompeja, ali ni s njim nepodje iz Italije. Premda nije bio nikad prijatelj nikakovu silniku, pomiri se ipak najposlě s Caesarom, što je ovaj oprostio Marcellu, prijatelju Ciceronovu.

Po ubojstvu Caesara nastupi novi triumvirat izmedju Octavijana Antonija i Lepida, a Ciceron slědjaše Octavijana, premda mu se je njegova uměrenost sumnjivom činila, i premda je uvidjao, da takova sila pripravlja grob republici, za koju bijaše on cěli svoj věk vojevao. U razmirici izmedju Octavija i Antonija napadaše Ciceron ovoga poslědnjega u glasovitih svojih govorih Phillippikah, ali pošto su se pomirili triumviri, zahtěvaše Antonij glavu Ciceronovu, što mu Octavij i dozvoli. Ciceron, čuv to, ukèrca se, da poběgne, ali pošto

su ga nepovoljni vètrovi na kopno bacili, nehtède se po drugi put ukèrcati, veleći: *„Hoću da poginem u domovini, koju sam više putah spasio.“* Stotnik Herennij ubije ga po zapovèdi Antonijevoj g. 44. u 64. godini života.

Ciceronovu smèrt oplakívahu svi Rimljani; bijaše bo pošten i neporočan gradjanin rèčju i činom, oduševljen najplemnitijimi ćutjenji za domovinu, prijateljstvo i znanosti; rèčitost se njegova smatraše uvèk uzorom, a u čistoći i krasoti sloga neima mu kod Latinah druga. Napisao je najviše knjigah izmedju svih rimskih pisacah, koje se danas sa slaštju čitaju.

4) Svetjenstvo nebijaše u Rimljanah poseban stališ, kano što to biva u kèrštjanstvu, već ga mogahu obnašati i svètovni ljudi. Dèlujući ono vèrlo na narod, otimahu se zanj i odlične osobe, kano: konzuli, triumviri, pače i isti diktatori. Dèlovanje se pako ovo sastojaše najviše u tom, što su nèkoje vèrsti njegove imale odredjivati, koji je dan prikladan za dèržanje pučkih saborah, to jest: comitijah. Zato videći nèki mogućnici, da bi odredjenoga dana zlo po nje pošlo vèćanje, nagovoriše dotičnoga svetjenika, ili ako su sami tu čast obnašali, izrekoše sami, da je taj dan zlokoban, ter uročiše drugi koji dan, kada jim nebi prètila tolika pogibelj. Tako služaše rimsko svetjenstvo gradjanskim namèram i zapletkam, te ga učeni ljudi slabo štovahu. Kralj rimski, Numa Pompilij, razdèli sve svetjenike svoga kraljestva na osam redovah, te bijahu: *Curii*, *Flamines*, *Tribuni Celeres*, *Augures*, *Virgines Vestales*, *Salii Palatini*, *Feciales* i *Pontifices*. Mimoišav ovdè druge, o augurih hoću da progovorim. — Augure ustroji pèrvi Romul, s početka samo tri prama trim redom, u koji je bio puk rimski razredjen, koji su se *tribus* zvali. Pod diktatorom Sullom naraste taj broj do petnaest. Čeonik se augurah zvaše *magister;* čast bijaše doživotna i vèrlo častna. Dužnost jim bijaše, naznačivati dobrokobne dane za obavljanje svih svetčanih gradjanskih poslovah, i to po pèvanju, letjenju i skakutanju pticah, često i po gèrmljavini i sèvanju. Auguri dakle bijahu slični našim gatarom, koji po zvèzdah, po znakovih na nebu, po hukanju sove i zavijanju pasah, po potezih na dlanu, po snih itd. proriču budućnost, samo što oni bijahu u dèržavnoj službi, te služahu gradjanskim namèram, a naši tumače na svoju ruku. Obrede, kojimi su to obavljali, mimolazim, ier ništa nedoprinose, da se naše mèsto bolje razumije.

Mucia gens, s početka plebejska obitelj, kašnje glasovito pleme, u kojem je niklo mnogo pravnikah. Ovdè se spominju: 1. *Q. Muc. Scaevola*, augur, bijaše g. 121. upravljatelj Azije. U domaće se raz-

mirice za Gracchah i Sulle nije měšao, ali nije ni odobravao postupanja proti Gracchom i Mariju, spasitelju domovine, tcr se je u tom moćno protivio mogućemu Sulli. Rimljani ga štovahu kano osobita pravnika, a mnogi odlični -mladići idjahu k njemu u nauk. 2) Q. Muc. Scaevola, Pontifex Maximus, privèrženik patricijah, vèrlo učen i pošten muž. Poštenje svoje pokaza osobito kano upravitelj Azije, boreći se proti lakomosti najamnikah; zato mu ovi ubiše prijatelja Rutilija, nesmijući na Marija udariti. God. 95. postade konzulom, a g. 82. ubiše ga iz potaje na zapovèd Marijevu. Bijaše osobito učen, glasovit govornik i pravnik, te mu poslě smèrti augurove i Ciceron idjaše na nauke. On napisa osamnaest knjigah o gradjanskom pravu. Od ove je dvojice različit ovdě navedeni Q. Muc. Scaevola, zet Laelijev.

5) *Laeliji* bijahu ogranak plebejske obitelji, rodom po svoj prilici Tiburčani. Ta obitelj dodje tim na glas, što su se někoji od njih sprijateljili s mogućnimi Scipioni, kojim su Laeliji, izvorom Gèrci, usadili ljubav prama gèrčkoj knjizi. Od svih se Laelijah osobito spominju ova dvojica: a) C. Laelij, prijatelj starijega Scipiona, koga je g. 210. u Hispaniju propratio i brodovljem ga kod osvojivanja Nove Karthagine pomagao. On je sudělovao i u Karthažkom ratu, te je pomoćju Massinissinom potukao, uhvatio i u Rim doveo Syphaxa; pače odlikovao se je i u bitci kod Zame, i pèrvi je vèst o toj pobědi u Rim donio. U dèržavnih je častih dotěrao do konzula g. 190. Bijaše vèrlo rěčit i ljubezan i vèrlo učen, porad čega ga Scipion vèrlo ljubljaše. b) *C. Laelij*, sin pèrvašnjega, prijatelj Scipiona mladjega. Što je veoma ljubio mudarstvo, prozvaše ga *Mudrim* (Sapiens). Sa mladjim se je Scipionom sretno borio proti Karthažanom (g. 147.) i sam kano vodja proti Viriatu u Hispaniji. G. 141. bijaše konzulom i pomagaše uz Scipione patricije proti Gracchom. Zato ga puk uze mèrziti, ali ugleda mu nemogaše oboriti. Bijaše glasovit govornik, mudroslovac i pěsnik, te Rimljani mišljahu něko vrěme, da su Terentijeve komedije njegove, osobito što je prijateljevao s Terentijem i mnogimi učenimi muževi.

7) U latinskom stoji: *sumpta virili toga*, pak to znači uprav ono, što naški *mladićem*. Četiri latinska glagolja naznačuju postupno cělu odhranu rimskoga mužkoga děteta u republikansko doba: *Educit obstetrix*, *educat nutrix*, *instituit paedagogus*, *docet magister*. Pošto je primalja děte na svět *izvela*, predaše ga roditelji neporočnoj kojoj pěstinji, da ga *pěstuje*, dok doraste do materina koljěna. Onda ga primi mati, te ga oko sebe i na svojem krilu (in gremio

matris) dalje obrazovaše. Tim se poslom bavljahu i postarije ženske u obitelji, kadšto i otac. Tako bi děčak odvikao, što bi bio zla od pěstinje obiknuo, a osobito bi se priučio lěpšemu izgovaranju i ugladjenijemu izrazivanju materinskoga jezika latinskoga, koji su matere rimske vèrlo dobro govorile. Tu se udari temelj značajnosti rimskoj, jer u skutu roditeljah moraše děte upiti sav duh obiteljski. Neznajući Rimljani prije Gracchah, a i kašnje slabo za tako zvane naše inštruktore, pošiljahu děčake u školu, ali da jim se na putu, zalazeć kojekamo, neizkvare, povèrivahu jih paedagogu, da jih *uputjuje*, to jest: u školu vodi i natrag kući prati, da pazi na nje u kazalištu, i da jih prati na putevih. Što se je takav provodič smio služiti šibom proti nepokornomu děčaku i što je prama njemu imao veliku oblast, zvahu ga *rex i rector*. U početnih se tih učionah učahu čitati, pisati i računati, osobito na pamet; zatim čitahu i tumačahu pěsnike, na ime: Odysseu Livija Andronika, pěsme Ennijeve i koju gèrčku knjigu. — Kada je děčak prevalio 17. godinu, obukoše ga u muževnu oděću (toga virilis), a u tih godinah postaje děčak *mladićem*. Nebudući u Rimu za ovo doba javnih viših učionah, mladić stupi taki u javni život, ali da nezaluta i da se nauči gramatiku i retoriku, davahu ga roditelji (deduci) komu odličnomu i učenomu dèržavljaninu, koji bi takove mladiće obučavao šetjuć i razgovarajuć, bez svakoga reda, kako bi se što pridesilo. Takovi mladići pratjahu dèržavljanina toga svakamo: u ured, na sudove, na šetnju, kod kuće itd. Tako izruči otac, kano što se niže čita, i Cicerona *Scaevoli*, to jest: gori rečenomu auguru. Napokon věžbaše mladić tělo gimnastikom, pa to bijaše priprava za ratni život. Glasbu, pěvanje i plesanje dèržahu Rimljani za nepristojne umětnosti. — Čudno li se měnja vrěme!

7) *Pontifices* se zvahu oni svetjenici, koji upravljahu cělokupnom věrom poganskom. Pod kraljem Numom bijaše jih četiri, patricijskoga reda, kojim su kašnje dodana četiri plebejskoga reda. Sulla doda još sedmoricu, te jih bijaše svega skupa petnaest. Prědsědnik se njihov zvaše *Pontifex Maximus*, te ga birahu *comitia tributa* izmedju sbora pontifičkoga i iz patricijskoga reda do godine 253., koje se godine iz plebejskoga reda izabra Tib. Coruncanij. Poslě Octavijana Augusta obnašahu čast ovu svi carevi rimski do Constantina velikoga, koji se odreče te časti kano nedolične kèrštjanskomu caru. Veliki svetjenik izvèršivaše vèrhovnu oblast u svih nabožnih stvarih, rapolažuć svimi obredi, pače i kazneć prestupnike. Takov dakle svetjenik bijaše vèrlo važna osoba u dèržavi, te moraše biti i učen i ugledan. Ovaj pako veliki svetjenik Scaevola bijaše i

konzul 95. (vidi op. 4.) sa L. Licinijem Crassom, o kojih veli Ciceron (Or. pro Cornelio): *Legem Liciniam et Muciam de civibus regundis duo Consules omnium, quos vidimus, sapientissimi tulerunt.* U čem pako sastojaše taj zakon, veli Ciceron (off. III.): *Esse pro cive, qui non sit civis, rectum est non licere, quam tulerunt legem sapientissimi Consules Crassus est Scaevola.* Za svoga konzulstva zabrani on carinarom (publicanis) u Aziji globiti narod, zato ga oni na sud pozvaše, a vitezi (equites), koji su onda sudili odsudiše ga, da ugode svojoj bratji carinarom, jer vitezi uzimahu carinu u najam. Za gradjanskoga rata medju Sullom i Marijem, odredi ovaj poslědnji, da se svi plemići u Mimu poubiju; Mucija našega běžećega ubiše u dvoru od hrama božice Veste (Liv. 86.) Ciceron piše lib. III. de Nat. Deor. *Temperantiae prudentiaeque specimen ante simulacrum Vestae pontifex max. est Q. Scaevola trucidatus.*

8. *Hemicyclium* - ἡμικύκλιον, bijaše polukrugla naslonjača i polukruglo město sa sědali na okolo, gdě se učeni ljudi razgovarahu.

9) *P. Sulpicius Rufus*, govornik i vodja, bijaše najprije za optimate, a zatim kano privèrženik Marijev za puk. G. 88. bijaše tribun i kèrvävi neprijatelj Q. Pompeja Rufa, tadašnjega konzula i druga mu L. Cornelija Sulle; Sulpicij izvèršivaše naměre svoje pomoćju 3000 oružanih mačevnikah (gladiatores), koje zvaše *antisenatom.* Svladav Sulla Marijance, dade ubiti Sulpicija. — Ovdě se čini sgodno reći što o *konzulih i tribunih.*

a) *Konzuli.* Protěravši Rimljani g. 510. kralja svoga Tarquinija ohologa, izabirahu si svake godine *dva* vladara, imenom konzula: svake godine zato, da neimaju kad što proti slobodi odrediti, a dvojicu zato, da jedan pazi na drugoga. S početka se birahu izmedju patricijah, a kada je u věčnoj borbi puk nadvladao, morahu se birati izmedju puka (ex ordine plebeio) sad po jedan, sad oba. Pèrvi konzul izmedju puka bijaše god. 364. *L. Sextius Sextius Lateranensis.* (Liv. VI.) Izabranik moraše brojiti 43 godine i prije obaviti sve veće službe redom: edilstvo, kvesturu i preturu. Al izvanredno bijaše i drugčije. Vlast imahu ovu: 1. Imahu čast i vlast kraljevsku, te jim morahu biti pokorni svi častnici dèržavni, osim tribunah pučkih, koji mogahu prigovoriti konzulskim naredbam 2. Za rata imenovahu vojničke častnike. 3. U provincijah imahu vlast kazniti nepokorne. 4. Mogahu sazivati puk u skupštine i s njim pretresivati zakone; isto tako i sa senatom. 5. Primahu dopise i poslanike od stranih vlastih. 6. Godine se naznačivahu po imenih konzulah.

b) *Tribuni plebis* postaše ovako: Dok su plebejci neprestano ratovali, ostajahu jim polja pusta i neobdělavana, te nemogahu ni živěti, kamo li još danak platjati. U toj nevolji uticahu se k bogatim patricijem, koji jim uzajmljivahu novacah. Ali buduć da sbog neprestanih ratovah nisu mogli izplatjivati dugovah, zlostavljahu jih patriciji po Solonovih zakonih. Tko nije mogao do urečena po pretoru roka platiti, postade robom *(addictus)* dotičnoga vèritelja, a tko je, da izplati, prodao vèritelju sebe i imovinu svoju, postade kmetom njegovim *(nexus, vinctu nexus)* Roba bacahu u tamnice, a kmet moraše tlaku davati, ako nisu mogli izplatiti. Na to se tlačenje pobuniše (470.), a patriciji nemogavši jih svladati, dopustiše, da si beru tribune pučke. S početka, se birahu dva, a g. 494. pet; napokon god. 455. deset. Čast ovu mogahu samo plebejci obavljati. — Dužnost jim bijaše s početka *braniti*, a kasnije i *raditi*. Obrana se ta u tom sastojaše, da paze, da se u senatu neučini što proti puku, te da se opru (intercedere) rèčju: *Veto*. Rèč ta pa ma samo jednoga tribuna uništavaše svaku senatsku odluku, koja se zvaše onda ***senatus auctoritas***, te se smatraše samo kano mněnje senata, nipošto zakon. Ali niti odluke tribunah pučkih nevaljahu (u rukopisu) danju i noćju otvorena. I nepovrědivi (*sacrosancti*) bijahu tribuni, te tko bi jih rèčju ili činom uvrědio, zvaše se proklet (*sacer*), te mu se imovina proda. S vremenom izvèrže se ta vlast tribunska u pravo samosilje, te jim ju razni mogućnici (Sulla, Caesar, August) stezahu, dok ju napokon neposvojiše carevi rimski.

10) *Marcus Porcius Cato Censorius Sapiens* (Major) rodi se g. 234. u Tuskulu od plebejca otca. Već u 17. godini svoga života vojevaše kano tribun vojnički u Campaniji proti Hannibalu, a g. 209. pred Tarentom; g. 207. kod Sene. G. 204. bijaše kvestor, 199. edil, 198. pretor, 195. konzul. God. 191. vojevaše proti Antiochu u Gèrčkoj. G. 184. postade cenzorom. Tako vidimo novičicu (hominem novum) u svih viših častih rimskih, a napokon kano senatora do smèrti u svih važnih poslovih dèržavnih. Premda je dobro poznavao iztok i gèrčku književnost, boraše se ipak kano cenzor proti pogibeljnomu tudjinstvu. Još konzulom protivljaše se ukinutju oppijskoga zakona, kojim se stezaše prekoredna sjajnost gospodjah rimskih u opravah, da se u težkih puničkih ratovih više steče novacah za dèržavu; tri ona gèrčka filosofa, što běhu kano athenski poklisari u Rim poslani, dade protěrati iz grada, da umkaranjem svojim nepokvare duha mladeži rimskoj; navadnim zavèrškom svakoga svoga govora u senatu: ***Ceterum censeo, Charthaginem esse delendam***, natěra Rimljane, da razore Carthaginu, kojoj moć raštjaše na pogubu Rima; nastojaše, da upo-

kori optimate, koji ga zamèrzoše i često tužiše sudu; ali ne samo da ga nikad neosudiše, već su mu i porad strogo obavljane cenzure dali ime censorius, a poradi mudrosti i razboritosti ime mudrac. Umre g. 154. Napisa više knjigah; ali do nas je došla samo jedna cèla: *De re rustica*, o poljodèlstvu, komu se tako posveti, da je sam težačio na polju. Slava takovu gradjaninu! Ovdě je sgodno kazati nèšto o *cenzorih:*

a) Cenzura bijaše vele važna čast u dèržavi rimskoj. Počeše se birati cenzori god. 443., i to dva na pet godinah, a od g. 434. na godinu danah, s početka od patricijah, a od god. 351. i od plebejacah. Dužnost jim bijaše dvostruka: procěnjivati *imetak i život* gradjanah. Pèrvo obavljahu na Martovu polju, gdě jim svaki gradjanin morade točno naznačiti imovinu svoju, po kojoj se porezivaše danak. Tko bi krivo naznačio, njega bi javno prošibali i prodali kano nevrědna slobode, a imovinu bi mu obćini privalili. Zato mogahu puk po potrebi na novo razredjivati i nevaljana gradjanina iz višega reda u niži preměštjivati. Drugi se dio vlasti njihove neprotezaše na opačine, kojim se je po zakonih sudilo, već na domaći *život:* plašljive u ratu vojnike, lène poljodèlce, nepotrebne dužnike, a osobito vèrolomce i krivorotnike žigošahu sramotom (ignominia), te jih i službah lišavahu, ali samo do popravka života. Cenzori bijahu veći u časti od istih konzulah, te se izabirahu neporočni gradjani, tako da Ciceron zove tu čast *magistratum pudoris et modestiae.* Gdě su krasna ona vremena! — Cato Major zove se razprava Ciceronova o starosti.

11) Broj *sedam* bijaše u stara vremena kod Egiptjanah, Židovah i Gèrkah sveti broj, te imaše divno něko značenje, po svoj prilici što sastoji od tri i četiri, kojimi se točkami liči trokut .˙. i četverokut ⁚ ⁚, te zato bijaše u zvězdarstvu vèrlo znamenit. To dokazuju povèsti o *sedam danah stvorenja světa, o sedam čudesah, o sedmorici proti Thebi, o sedam slobodnih umětnostih, o sedam spavajućih i o naših sedam mudracah.* Kod nas ima *sedam danah* u tědnu i *sedam glasovah* u glasbi. *Sedmorica mudracah* zvahu se u Gèrčkoj ljudi, koji su živili od 620—548, to što su zakoni, savěti itd. dobro poslužili dèržavi, prozvaše jih mudraci. Bijahu pako ovi: *Solon, Thale, Pittak, Biant, Milon, Kleobul i Periander.*

12) *Orakul* zvahu stari i sude božanske, koje su bogovi davali upitnikom po oduševljenih ljudih, i města, gdě su jih davali. U svih važnih pitanjih, u svih težkoćah i nevoljah, kad ljudska mudrost nije već doticala, uticahu se stari k orakulom, koji jim odgovorahu

tamno i dvoznačno, ne da jih prevare, već da jih potaknu na daljnje razmišljanje, ili da naznače, kako težko shvatjaju ljudi neizmĕrnu mudrost božansku: tako su i židovska i kèrštjanska proročanstva uvĕk ponĕšto tamna i zamèršena. Da se je poraba orakulah tečajem vremena izvèrnula i izopačila, neima dvojbe, jer opaki ljudi sve izkvare. Orakuli imadjahu svoje svetjenike, i bijahu posvetjeni pojedinim bogovom, ali najglasovitiji bijahu orakuli Apollona, koji je bio posebni bog orakulah. Najglasovitiji bijahu: u Dodoni i Delphih, na Delu i Klaru Appollonovi; u Ammoniju Jupitrovi, zatim u Thebi i Merou u Egiptu. Rimljani imadjahu kumansku Sibyllu i sibillinske knjige, orakul Fauna i Fortune u Praenestu. —

13) Rimljani zvahu tri dana u mĕsecu osobitim imenom: *Kalendae*, *Idus*, *Nonae* Brojeć ostale dane, neuzimahu, koji je dan mĕseca, nego koji je od bližnjih Kalendah, Idah, Nonah. Uza to se brojahu i dani od koga — do koga, tako da n. p. od 4. do 7. po rimskom načinu ima četiri dana. Kalendae (K. Kal.) su svaki pèrvi dan svakoga mĕseca. Idus su u mĕsecih Marcu, Maju, Juliju i Oktobru (Marmajulok) 15., a u ostalih mĕsecih 13.— Nonae su u navedenih mĕsecih 7., a u ostalih 5. Hoteć dakle brojiti rimske dane po našem načinu, valja brojiti natrag od rečena osobito imenovana tri broja, to jest od Kalendah, Nonah, Idah. Ako se traži dan od Kalendah, valja po naški uzeti dva dana manje, nego što rimski broj naznačuje, kod Nonah i Idah jedan dan manje, pa valja od rečenoga dana natrag brojiti; n. p. VIII. a. d. Kal. Febr. dva manje = 6, 6 od 31 ostane 25; dakle 25 Januara jest VIII. a. Kal. Febr. itd.

14) *Sĕtjam se Paulla,* koga nevidi Ciceron, već ga poznavaše po pripovĕstih. Bijaše pako to onaj *L. Aemilius Paullus Macedonicus*, koji je god. 168. kod Pydne potukao *Perseja*, macedonskoga kralja. U malo danah izgubi dva sina, starijega tri dana prije svoga triumpha, a mladjega dva dana kašnje.

15) *C. Sulpicius Gallus* bijaše god. 168. tribun vojnički pod L. Aem. Paullom, a g. 166. konzul; velik ljubitelj gèrčke knjige i vĕštak u zvĕzdarstvu; žalostan otac sa smèrti sinove.

16) Dva bijahu osobito glasovita Scipiona, o kojih je ovdĕ govor: Aemilianus Africanus Minor, i Africanus Major; ja jih ovdĕ metjem oba, poslĕdnjega pod a), a prvoga pod b). *Publius Cornelius Scipio Africanus Major*, rodi se g. 235. Odhraniše ga po gèrčkih uzorih na gèrčku što izvèrstnije. Kano mladić od 17 godinah spasi život svomu otcu u bitki na Tičinu proti Hannibalu; bijaše i u nesretnoj bitki kod Cannah, a g. 212. izabra ga puk za kurulskoga

edila, premda se je tomu jedan tribun opirao, što nije još bio dorasao do te časti. God. 211. poslaše ga za prokonzula u Španiju, premda nije prije nijedne veće časti obnašao: toj odlici bijaše ponajglavniji uzrok, što ga je puk dèržao za sina někogu boga. Sa svojim prijateljem, C. Laelijem, osvoji punički grad Novu — Carthaginu u Španiji, gdè ga sbog blagosti htědoše učiniti kraljem. G. 205. postade konzulom. Naměri njegovoj, da se rat namah prenese u Afriku, uzprotivi se senat i poglavito glasoviti Q. Fabius Cunctator, vodja rimski proti Hannibalu u Italiji. Napokon mu daše Siciliju, da bude u njoj prokonzul, s dozvoljom, da prenese rat u Afriku, ako mu se koristno učini. Neprijatelji Caton i Fabij tužiše ga sada, da od nastojanja oko gèrčke knjige zanemaruje dèržavne poslove. Ali sudci, poslani od senata, vidivši sjajne priprave njegove, učinjene za rat afrikanski, rěšiše ga krivnje. Prebaciv vojsku u Afriku, potuče g. 202 kod Zame Hannibala, te steče zaime afrikanskoga. G. 194. postade po drugi put konzulom. G. 187. tužiše ga tribuni puku, da je od Antiocha kralja, proti komu je kano legat pod zapovědničtvom brata si Lucija vojevao, primio mito, na što, nebraneć se nimalo, sěti on puk, da je danas dan, kada je Hannibala potukao, zato neka idu za njim u Kapitol zahvalit se bogovom za pobědu. Tribuni, ostavši sami, odustaše od tužbe i ovaj i još po drugi put na nagovaranje Tiberija Sempronija Gracchą. Umre g. 183. na doqru svojem. Slava vojnička bijaše mu tolika, da ga Ciceron zove: ***Fulmen belli.***

b) ***Publius Cornelius Scipio Aemilianus Africanus Minor***, bijaše sin Lucija Aemilija Paulla, a posini ga stariji sin prijašnjega Scipiona. Odhranjen na gèrčku, nastojaše s ovim našim Laelijem mladjim, da strogi rimski život, u čem jim je za uzor služio Caton, spoje s gèrčkom ugladjenoštju, te se brinjahu za promicanje latinske knjige. Na početku tretjega punićkoga rata služaše još kano tribun vojnički, ali odlikujuć se osobitom hrabroštju, pravednoštju i uměćom vojničkom, tako natěra u čudo sve Rimljane, da je isti Caton, glavni neprijatelj obitelji njegove, izrekao o njem Homerove rěči: ***On je sam mudar, svi su drugi pèršeće sěne.*** Zato kada je g. 147. tražio edilsku čast, odabraše ga konzulom i poslaše u Afriku, da dovèrši rat, koji jim běše puno dodijao, i koji mogaše, po njihovu sudu, jedini on dovèršiti. Prijatelji Laelij i pověstnik Polybij propratiše ga onamo. Carthagina pade g. 146., a Scipion se razplaka s pada njezina, te sluteć, da će i Rim moći někoč pasti, izreče Homerove rěči: ***Jednom će doći dan, kad će sveti Ilios pasti.*** G. 142. bijaše cenzorom, te proměni obću molitvu, koju su svake pete godine prigodom lustriranja molili: Da Bogovi učvèrste, a ne da raz-

šire rimsku děržavu. G. 134. postade po drugi put konzulom, da dověrši numantinski rat, od koga běše Rim već mnogo postradao. Numancija u Španiji pade, a Scipion proslavi u Rimu drugo slavlje. Što se je protivio izvěršbi agrarskoga zakona (46. op.), nadjoše ga sutradan mèrtva u kući njegovoj.

17) Jer mu bijaše tek 36 godinah, a za konzulstvo trebaše *lege Villia* 43 godine.

18) Jer su Rimljani od numantinskoga rata bili mnogo postradali.

19) *Numanciju i Karthaginu*, onaj u Španiji, ovaj u Africi.

20) Kralj Romul razděli sav puk rimski na tri reda: senatorski ili patricijski, vitežki (equestris) i plebejski. U senatorski idjahu mnževi, odlični rodom, bogatstvom i krěpoštju, te se zvahu patriciji. Od ovih se birahu senatori, odlikovani slavnim imenom otci (patrum). Romul jih imenova *stotinu*, a kralj Tarquinij Prisko umnoži jih do *tri stotine:* oni se zvahu *patricii majorum gentium*, a ovi *minorum gentium.* Kada su mnogi od patricijah okrutnoštju kralja Tarquinija ohologa poginuli, L. Bruto, osvetitelj narodne slobode, nadopuni jim broj iz vitežkoga reda, pak od to doba zovu se i *patres conscripti* (izabrani otci). Kašnje jih bijaše i više, dok su se pod Julijem Caesarom umnožili do *hiljade*, ali jih August stegnu na *šest stotinah.* Senatore izabirahu najprije kraljevi, zatim konzuli, napokon cenzori. Senatorom mogaše se postati tek po trideśetoj godini života. Od senatorah sastojaše senat, a sazvati ga mogaše samo onaj, koji je bio na čelu republici, i to ili u hram ili u posebnu kuću za to posvetjenu, a o Kalendah, Nonah i Idih svakoga měseca. Čeonik izvěštjivaše (referebat ad senatum) senat najprije o božanskih, zatim o ljudskih stvarih. Senatora dužnost bijaše glasovati za ovo ili ono, ali čeonik nemoraše sve saslušati, već pošto se je několiko mněnjah izreklo, čeonik pozva ostale, da pristanu bud uz ovo bud uz ono mněnje, a sam pristade uz ovo ili ono mněnje (sententia). Od većine glasovah postade *senatusconsultum*, koji neimaše moći zakona, jer ovaj se činjaše u saborih *(comitiis)*. Častnici rimski nebijahu podvèrženi senatu, ali višahu o njem někim načinom, jer on jim poděljivaše poslove, osobito ratne, a u nevolji poděljivahu čeonikom neograničenu vlast rěčmi: *videant consules, ne quid respublica detrimenti capiat.* A prava mu dužnost bijaše upravljanje dèržave glede dobarah dèržavnih i věre, glede odnošenja prama inostranim dèržavam; zato primaše i pošiljaše poslanike; do Caja Sempronija Gracchà senatori obavljahu čast sudačku.

21) *Socii* bijahu puci, najmanje podvèrženi Rimljanom, ali spojeni někim savezom s njimi. Bijahu jih dvě vèrsti: *foederati*, živući o svojih domaćih zakonih, potvèrdjenih prisegami s obě strane; *liberi*, kojim vrati senat slobodu, pošto su bili pobědjeni; zakoni jim stajahu samo o pogodbi, nipošto o medjusobnoj prisezi. Obě vèrsti morahu davati vojnikah Rimljanom proti vanjskim neprijateljem, a Rimljani jih branjahu od svih dušmanah.

Latini se zvahu stanovnici Latija. Nakon dugotrajnih ratovah, svladaše jih Rimljani sasvim g. 338. Svladaním poděliše poběditelji něka rimska prava: razpolaganje s imetkom, pravljenje oporukah i ženjenje medjusobno s Rimljani, a morahu kano i socii davati vojnikah i platjati danak, pa to se sve zvaše: *Nomen latinum*.

22. U velebožtvu rimskom bijaše više vèrstih bogovah: 1. Dii majorum gentium, dvadeset po broju: dvanaest (*consentes* ili *consulentes*) světnikah, a osam (selecti) izabranih: od onih bijaše šest mužkih: *Jupiter*, *Neptun*, *Mart*, *Mercurij*, *Vulcan*, *Apollon*, a šest ženskih: *Junona*, *Minerva*, *Cerera*, *Vesta*, *Diana*, *Venera;* a od ovih šest mužkih: *Jano*, *Saturn*, *Genij*, *Sol*, *Liber*, (Bacho) i Orko (Pluton), a dvě ženske: *Tellura i Luna*. 2. Dii minorum gentium: amo idjahu polubogovi i junaci: *Hercul*, *Castor i Pollux*, *Romul* itd.; šumski i poljski bogovi: *Sylvan*, *Pale*, *Silen*, *Satyri*, *Fauni* itd.; ovim pridruženi: *Nemesa*, *Bellona*, *Victoria*, *Aesculapij*, *Penates*, *Lares*, *Gracije*, *Nymphe*, *Parce*, *Furije* itd. Drugo se děljenje raztrojava: na nebeske bogove, kamo idu pèrvi; na zemne, kamo idu drugi u pèrvom odsěku; i na podzemne, kamo ide osobito *Pluton* i *Proserpina*, bogovi mèrtvih, koji idjahu pod zemlju kano navadni ljudi, dočim su vèrličine něke postajali namah bogovi.

23. *Graecia Magna* zvahu Rimljani ove pokrajine dolnje Italije: *Apuliju*, *Calabriju*, *Lucaniju i Bruttije*, što běhu naseljene od gèrčkih naselbinah. Kašnje pošiljahu i Rimljani onamo svoje naselbine, te se tako poměša rimski život s gèrčkim, da oko g. 272. neima više traga velikoj Gèrčkoj. Mudraci, o kojih se ovdě govori, bijahu naslědnici Pythagore, koji ondě življahu u družbah, dělujućih i u religiozno-moralnom i političkom smislu na sugradjane svoje; što su se protivili demokraciji, s vremenom jim se strogo zabrani dělovanje, koje bijaše moćno, što su se odlikovali osobitom strogoštju života, učvèrštjena višegodišnjim věžbanjem.

24) Za najmudrijega dèržaše Apollonov orakul Sokrata.

25) *L. Furius Philus i M. Manilius* bijahu prijatelji Laelija i Scipiona, onaj bijaše konzul 136., a ovaj 149.

26) *C. Fabricius Luscinus*, bijaše vodja u ratu proti Pyrrhu g. 280. Kraljev lěčnik ponudi se Fabriciju, da će kralja, koji je bio puno dodijao Rimljanom, otrovati, na što Fabricij pošalje ulovljena lěčnika kralju, ali zabaci pogodbe mira.

27) *M. Curius Dentatus* svlada Samnite, Sabine i Pyrrha.

28) *Tiberius Coruncanius*, konzul god. 280. vojevaše proti Etruskom za tarentinskoga rata, i postade g. 252. pèrvi od plebejacah Pontifex Maximus.

29) *Dobrohotnost.* Ova u našem jeziku něšto neobična rěč za ovu je razpravu posve potrebna; jer Ciceron razlikuje rěči: *benevolentia i amor* tako, da je ona ćutjenje slabo, a ova vatreno ili strastno nagnutje osobe prama osobi, osnovano na ćutjenju ili strasti; naški je *amor* ljubav, a *benevolentia*, kada tko koga rado ima, kada mu dobro želi, hoće; dakle dobrohotnost.

30) Tko su bili ovi muževi, rečeno je na svom městu.

31) Kako može biti život pravim životom.

32) *Quintus Ennius*, rodi se g. 240. u Rudiju u Calabriji; bijaše jedan od najstarijih pěsnikah rimskih i tvorac rimskoga eposa. Prijateljevaše s najslavnijimi muževi rimskimi, osobito sa Scipionom Afrikanom starijim, i steče rimsko pravo. Premda mu stihovi i jezik nisu bili ugladjeni, ali ipak porad krěpkoga govora cěnjahu ga vèrlo Ciceron, Horacij i Virgilij. Umre u Rimu g. 169. Od spisah njegovih imamo samo něšto ulomakah.

33) *Agrigentum* bijaše najveći i najbogatiji pomorski grad u Siciliji blizu predgorja Pachyna, sada Girgenti. Agrigentinac ovaj bijaše něki Empedocle, učenik Pythagorin, koji privlačne i odbojne sile naravi zvaše *φιλότης* (prijateljstvo, ljubav) i *νεῖκος* (svadja, prepirka).

34) *M. Pacuvius* rodi se g. 220. u Brundusiju u Calabriji; bijaše netjak Ennijev, a na glasu kano tragički pěsnik. Umre god. 130. u Tarentu. Od spisah njegovih preostalo nam je samo několiko ulomakah.

35) *Orestes* bijaše sin Agamemnona, kralja mykenskoga; pobrati se s Pyladom, sinom Stophija, muža sestre Agamemnonove, ili svaka Agamemnonova; věrno se to pobratinstvo cěnjaše vèrlo u staro doba.

36) U latinskom stoji: *cum caritate aliqua benevolentiae*, Caritas je ljubav osobe prama osobi, osnovana na osvědočenju o vrědnosti njenoj, a *benevolentia* je želja za dobro iste osobe; ali da se ovako rěč po rěč prevede, nebi našinac ništa razumio. Na dru-

gom se městu ista misao izražava ovako: *benevolentiae conjunctio*, to jest: spojenje dobrohotnosti, ali ni u tom se nebi mogao našinac doviti pravomu smislu; zato sam ja ovako po naški preveo.

37) O tih osobah govoreno je na svojem městu.

38) *Lucius Tarquinius Superbus* kraljevaše u Rimu, ubiv tasta si Servija Tullija, od g. 531—510. Što je bio silovit i okrutan, te što mu je sin Sextus Tarquinius na silu oskvèrnuo Lucreciju, ženu L. Tarquinija Collatina, pa je ona od sramote sama sebe ubila, pobuniše se Rimljani po Luciju Juniju Brutu, protèraše kralja, koji je onda grad Ardeu osvajao, i ustanoviše republiku.

39) *Spurius Maelius Cassius Viscellinus* postade god. 502. konzulom, a kada je g. 486. postao po tretji put konzulom, izdade pèrvi zakon, da se i medju plebejce podèli ratom stečeno zemljište (ager publicus), sbog česa ga odsudiše patriciji na smèrt i pogubiše.

40) *Spurius Maelius* bijaše prebogat vitez (oko 437), te što je u Rimu vladala nestašica hrane, Maelij podèljivaše medju puk svoje žito. Zato ga patriciji potvoriše, da teži za konzulstvom, pa da zato puk podmitjuje. Na to se poče Maelij spremati na obranu zato dictator L. Quintilij Cincinnat pošalje k njemu C. Servilija Ahalu (magistrum equitum), da ga na sud pozove, ali što je Maelij hotio da puk na osvetu potakne, odsěče mu Ahala glavu. Vrativ se Ahala, reče mu dictator: *Macte virtute, C. Servili esto, liberata republica.* (Liv. IV. 13. 14.)

41) *Pyrrhus* bijaše oko g. 300. kraljem epirskim, i jedan od najvěštijih vodjah svoga vremena, te se zaplitaše u neprestane bojeve, na koje ga je slavica natèrivala. Tim osvoji Macedoniju, predje u Italiju na prošnju Tarentinacah, da jim pomogne proti Rimljanom, i potuče jih u dva boja. Na to ga pozovu Syrakužani u Siciliju, da jim pomogne protèrati Kartažane, što i učini. Ali što su někoji sicilijanski gradovi sbog okrutnosti odpali od njega, predje opet u Italiju Tarentincem u pomoć, ali ga god. 275. kod Beneventa Curij Dentat hametom potuče. Osvajajuć Argo, poginu g. 272.

42) *Hannibal*, jedan od najvećih vodjah u starom vèku, rodi se god. 247. Još děčakom od 9 godinah ponuka ga otac Hamilkar Barkas, da se zakune, da će biti uvèk neprijatelj Rimljanom. Godine 221. prozva ga kartažka vojska u Španiji glavnim vodjom svojim. Osvojiv sěvernu Španjolsku, predje pèrvi s nečuvenom smělostju preko Alpah, da Rimljane izza ledjah napadne. Sa dvadeset hiljadah pěšakah i šest hiljadah konjanikah potuče kod Tičina i po drugi put kod Trebije rimskoga konzula P. Cornelija Scipiona. G. 217. potuče rims. konzula Caja Flaminina kod jezera Trazimena,

S pobědom, koju je slěedeće godine oděržao, odpade od Rimljanah cěla dolnja Italija. Ali buduć da je bio izgubio mnogo vojske, a Kartažani ga od zavisti nehtěli pomagati, pa što je i několiko manjih bitakah izgubio, uzmače u Afriku, gdě ga kod Zame g. 202. Scipion porazi. Pošto je uzalud i Kartažane i vanjske kraljeve dizao na Rimljane, otrova se god. 183. kod kralja Prusije u Bithyniji, što ga je ovaj hotio da izda Rimljanom.

43) To su Epikurejci, o kojih vidi: 44

44) Tu se razumèvaju Epikurejci. Epikur se rodi g. 342. u Gargettu kod Athene. Ustroji posebnu filosofičku školu. Glavna svèrha života ljudskoga bijaše mu uživanje bez dělovanja, savèršen mir duše. Sve što tomu vodi, jest krěpost; zato cěnjaše on više duševne slasti nego tělovne, jer da duže traju; al učenici mu izvèrgoše to načelo uprav naopako, dižući tělovne stasti nad sve ostale. S toga jih trězni mudraci i mèržahu.

45) *Cajus Marcius Coriolanus*, rimski patricij, světovaše patricije, da za glada neděle medju plebejce žita, što se je dovažalo iz Sicilije, dok se plebejci neodreku svojih tribunah pučkih, na što ga ovi na sud pozvaše, odsudiše i protèraše (g. 491.) On podje k Attiliju Tulliju, kralju Volskah, te jih diže na Rimljane, koji kad već nisu nikako mogli odolěti sili njegovoj, izadje predanj starica mu mati Veturija i žena Volumnija sa mnogo najodličnijih gospodjah. Suze ženah ganuše starca: dignu obsadu grada i umre u sužanjstvu.

46) *Tiberius i Cajus Sempronius Gracchus* bijahu dva brata, od otca Tiberija Sempronija, koji je bio dva puta konzulom, i matere Cornelije, koja je svoje umne sinove što bolje odhranila. Oba se primiše dèržavne službe, koju su obnašali plemenito, ali nesrećno po sebe i po dèržavu. Blagostanje běše počelo s toga padati, što su se polja slabo obradjivala, a tomu bijaše uzrok, što su velikaši samo medju sobom dělili zemlje ratom stečene, te šireć svoja dobra, umaljivali broj posědnikah. Tomu zlu da se doskoči, ponovi Sempronij kano tribun (g. 133.) zakon L. Licinija Stolona (lex agraria), koji se nije više obdèržavao, da nitko nesmije posědovati više od 500 jutarah od dèržavnoga zemljišta, a za svakoga sina još po 250 jutarah; tko je donle više stekao, da mu dèržava prekupi i siromašnijim poda. Premda su zakon taj odobravali mnogi plemići a i sam tast Appij Claudij, drugi mu se velikaši strašno protivljahu, te podkupiše tribuna Marc. Octavija, koji se opre Gracchovu zakonu, ali Tiberij dade po puku lišiti časti nevrědnoga tribuna, te prodre sa zakonom. Ali prije nego se je mogao izvèršiti, pozove veliki svetjenik P. Scipion Nasica velikaše,

da udare na skupštinu, u kojoj se je Tiberij izabirao tribunom za slědeću godinu, jer kozul Publ. Mucij Scaevola nehtěde da navali. U bitki pade Tiberij; ali na njegovo město stupi brat mu Cajo, kojije bio rěčitiji od njega, al' i nesmotreniji. Pošto je izdao više zakonah, ograničujućih moć velikašah, pade i on u bitki, koju su bili velikaši s njegovom strankom zametnuli. Ako i jesu Gracchi gděšto silovito i proti zakonom dèržavnim učinili, težnja jim bijaše plemenita, da usreće domovinu; ali Ciceron, veliki privèrženik velikašah, mora dakako odsudjivati nastojanje njihovo. Od tih borbah potekoše triumvirati, August i propast republike!

47) *Aelius Tubero*, netjak Afrikana mladjega, protivljaše se kano tribun i pretor naměram obojice Gracchah.

48) Ovaj najvećma poticaše Tiberija, da izvede naměru, zato ga i g. 132. pozvaše na sud, od koga on uzkoči u pergamsku dèržavu k Aristoniku, ali kada su ovoga svladali Rimljani, ubije se Blossij (g. 130.)

49) Laenat, grad u Italiji.

50) *Papus Aemilius i C. Fabricius Luscinus* bijahu skupa konzuli g. 282. i 278., a cenzori 275.

51) *C. Papirius Carbo* izda kano tribun g. 131. zakon, da se isti tribuni mogu opet izabrati, koliko bi god putah narod hotio. — *C. Caton* bijaše unuk Catona Većega; o njegovu dělovanju neznа se ništa više. — *Cajo* bijaše brat Tib. Gracchа, te se tek onda razplamti, kada su mu brata ubili velikaši.

52) Smisao cěloga města jest ovaj: Puk rimski nije nikad čuo, kamo li vidio, da bi se rodjaci i prijatelji zauzimali za onoga, koga bi dèržava tako težko kaznila, kano što je T. Graccha, a kamo li, da bi se još osvetjivali drugomu, kano što su se rodjaci njegovi osvetili Scipionu, koga su valjda oni iznenada ubili; kazna je ona bila tolika, da smo mi zato propustili kazniti Carbona.

53) Veće častnike izabiraše sav puk na saborih (comitia), u davno vrěme uzklikom; ali buduć da je ovakovo glasovanje bilo vèrlo nesigurno, te je konzul klicanje mogao uzeti na ovu ili onu ruku, izda tribun Q. Gabinij g. 139. zakon, da svaki gradjanin dobije po dvě kocke, pa da glasuje za ovoga ili onoga; L. Cassij protegnu g. 137. taj zakon i na sudove, da slobodniji bude puk u glasovanju; ali to se nedopade velikaškomu Ciceronu.

54) To jest: kako se bune prave.

55) *Bonos* zove Ciceron one, koji dèrže s vladom (něm. Die Gutgesinnten), *a malos, improbos* one, koji se protive vladi.

56) *Themistokle* se rodi g. 514. u Atheni, i bijaše najslavniji vodja i dèržavnik svoga vremena. Stekav darovi i velelěpljem privèrženost puka, stupi s Aristidom na čelo republici athenskoj, ali buduć da je Aristid bio privèrženik velikašah, potvori ga, da neda puku stupiti u sudačke službe, te ga po zakonu (ostrakismos) dade prognati iz domovine. Svladavši Gèrci ponajglavnije nastojanjem Themistokla strašnoga neprijatelja Xerxa, kralja perzijskoga, (g. 480.), tužiše ga velikaši, da je svojom moćju pogìbeljan slobodi gèrčkoj, te ga g. 473. prognaše. Životopisci mu vele, da cěloga prognanstva nije ništa snovao proti Gèrčkoj, ali što se je otrovao pak i sličan bio rimskomu Coriolanu, bědi ga Ciceron nezasluženom izdajom domovine.

57) *Rupilion* ovaj bijaše konzulom sa Pub. Mucijem Scaevolom (vidi 11. §. 17. Gracch.)

58) *Mummij* ovaj bijaše brat onoga Lucija Mummija Achaičkoga, koji je g. 146. osvojio Korinth, grad gèrčki.

59) *Quintus Fabius Maximus Aemilianus* bijaše najstariji sin L. Aemilija Paulla, a brat Scipiona mladjega (Cap. 2. §. 9.) Vojevaše pako g. 145. proti Viriathu, slavnomu vodji Lusitanacah u Španjolskoj proti Rimljanom, koji su okrutnoštju svojom bune prouzročivali.

60) *Pyrrhos*, obično *Neoptolem*, (mlad vojnik, što mu je otac mlad pošao u rat) bijaše sin Achilleja i Deidamije, kćeri Lykomedove. Lykomed odhrani Pyrrha na otoku Skyru, a otac ga povede sobom pod Troju, grad u maloj Aziji. Buduć da su Gèrci devet godinah uzalud bili Troju, reče jim gatalac Helenos, da neće osvojiti grada, dok nedovedu Philokteta, koji je imao luk i strěle Heraklejeve, bez koje da se nemože Troja uzeti. Philokteta pakoběhu ostavili Gèrci na otoku Lemnu, što ga je bila zmija u nogu ujela, a rana mu neizměrno smèrděla. Zato poslaše Gèrci Neoptolema i Odysseja po Philokteta, komu Machaon izlěči ranu, a sam ozdraviv, ubije Parida, sina kralja trojanskoga, koji běše ugrabio Hellenu, i tako se dovèrši taj nesrećni rat.

61) *Q. Pompeius Nepos* běše obećao našemu Scipionu, da će s njim nastojati, da ovaj naš Laelij postane konzulom, ali mu se izněvěri, te se sam navèrgnu za konzula g. 141.

62) *Q. Caecilius Matellus Mecedonicus*, svlada kano pretor g. 148. Andriska, koji se běše pod imenom Philippa nametnuo Macedonjanom za kralja: s Laelijem i Scipionom bijaše augur, vèrlo ugledan i štovan muž.

63) *Timon*, savremenik Sokratov, i strašan mèrzitelj světa, od Athenjanah *misanthropom* nazvan, šibaše gorko i ujedljivo izkvarenost običajah u Atheni, běžaše sav svět, osim mladoga Alcibijada, s kojim samo zato obćivaše, što je u duhu predvidjao, da će on svojemu rodnomu městu veliku štetu naněti.

64) *Archyta* tarentinski, Pythagorejac, glasovit matematik, dèržavnik i vodja, savremenik Platonov (oko g. 429.—348.)

65) *Publius Terentius Afer* rodi se u Carthagini god. 194. Tu ga děčakom prodaše kano roba rimskomu senatoru Publiju Terentiju Lucanu, od koga je i ime dobio. Ovaj ga dade lěpo odhraniti, te već rano sěvnu u mladiću duh pěsnički, po kojem se sprijatelji s najplemenitijimi muževi rimskimi: Laelijem i Scipionom; napisao je više komedijah; umre g. 154. na povratku iz Gèrčke, kamo běše pošao, da sakupi gradiva za daljna pěsnička děla. Ciceron veli o njem (Cic. ad Att. VII. 3. 10): *Cujus fabellae propter elegantiam sermonis putabantur a C. Laelio scribi.*

66) *Cajus Licinius Crassus*, tribun, predloži g. 145. zakon, da se svetjenici nepopunjuju sami, već po puku.

67) *Forum* se zvaše u starom Rimu tèrg, odredjen za tèrgovanje, obavljanje sudovah i dèržanje pučkih saborah. Forum se protezaše od sěvero-zapada prama jugo-iztoku od kapitolinskoga brěžuljka u dužini od 630, a u širini od 190 na zapadnom, a 110 stopah na iztočnom kraju. Do njega vodjaše na iztoku i sjeveru ulica *Sacra via*, kojoj na kraju stajahu svodišta i štacuni novčanih měnjačah (argentariorum), gdě se kašnje sazidaše bazilike, osobito Porcija, i hramovi. Tomu prostoru na iztoku obdèržavahu se u najstarije doba comitia, (sabori), te on dobi ime: *Comitium.* Do ovoga, comitia, na kojem je stajala govornica gradskoga tribuna, dizaše se hostilska Curija, u kojoj se obično dèržahu sborovi senatski; foru na iztoku, kako se uzlazi na *Capitolij*, (clivus capitolinus), stajaše hram Saturnov, blagajnica (aerarium), i pismohrana (tabullarium). Medju Comitijem i Forom bijaše govornica, (rostra). U staro doba obratjahu se govornici prama Curiji i Comitiju, gdě sědjahu senatori, a počam od Graccha prama Foru.

U novijem se sudbenom jeziku pod forom razuměvaše sudište i sudački častnici, odakle i zaličita imena: *Forum competens*, *incompetens*, *delicti*, *domicilii* itd.

68) *Pretura*, pèrva čast do konzulstva, postade ovako: Kada su patriciji god. 360. izgubili izključivo pravo na konzulstvo, zadèržaše za se sudačku struku, kojoj su sami bili věšti, te si birahu *pre-*

tore, koje ime služaše prije za konzularsku čast. Od g. 336. birahu se pretori i od plebejacah. S početka se imenovaše jedan pretor za gradjane (praetor urbanus), a od g. 242. drugi za mnogobrojne tudjince u Rimu (praetor peregrinus). Zatim se dodavahu dva pretora za ravnanje Sicilije i Sardinije, a dva za obě Španjolske. Ali pošto su za něke krivnje odredjena stalna sudišta (quaestiones perpetuae), pretori pokrajinski morahu ostajati u Rimu i predsědati u rečenih sudištih, a tek slědeće godine odilažahu u svoje pokrajine. Tečajem vremena naraste jim broj do 16. Dužnost jim bijaše: a) suditi, b) uricati dane za igre, c) rukovoditi dobro dèržave, kad nije bilo cenzorah, d) obavljati dužnosti konzulah, kada su ovi bili u ratu.

69) To jest: laskavcu se i u komedijah samo onda smijemo, ako se ta mana prišije prikladnim osobam, ne na priliku vojakom, koji se moraju kano slavni pokazivati.

70) Ovaj je stih izvadjen iz komedije Terencijeve Eunuchus, gdě něki vojak, imenom Thrason pita svoga laskavca Gnathona, kako je njegova draga Thaisa primila poslane joj darove.

71) Šaljivu igru ovu napisao je po Gèrku Menandru C. Caecilij Stacij, savremenik Ennijev.

72) Ovo bijahu učenici u pravu Q. Mucija Scaevole, velikoga svetjenika.

Sadèržaj.

Povod toj razpravi 1—2. Primětbe o neumèrlosti duše povodom smèrti Scipionove; utěha kod smèrti prijateljah 2—5. — Laelij razpravlja o prijateljstvu; temelj i pojam prijateljstva. 5. — Što je prijateljstvo? Kako se odnosi krěpost na prijateljstvo? Ukorava se pretěrano prijateljstvo. Koristi prijateljstva. Dobrohotnost je potrebna za život 6—7. — Postanak prijateljstva. Ponavljanje rečenoga. Priměri. 8. — Korist nije temelj, već samo poslědica prijateljstva; ukoravaju se Epikurejci 9. — Uzroci razvèrgavanja prijateljstva jesu: proměna života, značaja, mněnja, dobe itd. 10. — Dokle smije ljubav u prijateljstvu? 11. — Netraži od prijatelja ništa nepoštena, i nečini njemu za volju ništa nepoštena. Gracchi, Carbon. Prijateljstvu se nesmije žèrtvovati dobro dèržave. Themistokle, Coriolan. 12. — prigovori někih mudracah proti prijateljstvu. 13. — Srodnost sklapa prijateljstvo. Ukoravaju se oni, koji na koristi osnivaju prijateljstvo. 14. — Bogatstvo bez prijateljstva neima vrědnosti. Silnici neimaju prijateljah. 15. — Granice prijateljstva. Pobijaju se protivna mněnja. Biant. Kako treba birati prijatelje? Odlična gospoda obično nisu dobri prijatelji. 16 i 17. — Stalnost, iskrenost i blagost protive se neiskrenosti, laskanju i sumnjičanju. 18. — Treba li nove prijatelje metati pred stare? Posebna pravila o prijateljstvu. Odnošaji medju višimi i nižimi. Treba se medjusobno pomagati. Ljudi razna značaja nemogu biti dobri prijatelji 19, 20. — Štovanjem se čuva prijateljstvo. Prijateljstvo nesmije služiti opačini. 22. — Porad krěposti traži se prijateljstvo. Narav netèrpi osamljenosti. Prijatelji se moraju često opominjati i ukoravati, ali mirno i mudro. Laskanje škodi prijateljstvu, a istina je i iskrenost potrebna 24 — 26. — Krěpost je jedini i postojani temelj prijateljstva. 27.

CATON STARIJI,

ili

O STAROSTI,

Titu Pomponiju Attiku.

od

M. Tullija Cicerona.

I. *O Tite, si quid ego adjuvo, curamve levasso,*
Quae nunc te coquit et versat in pectore fixa,
Ecquid erit pretii ?)*

Prosto mi bilo istimi stihovi progovoriti tebi, Attiče, kojimi progovara Flamininu[1]) Ennij,

*Ille vir, haud magna cum re, sed plenus fidei**).*

Premda jamačno znadem, *non, ut Flamininum*[1])

*Sollicitari te, Tite, sic noctesque diesque;***)* znadem bo, kako si miran i jednak u sreći i nesreći, te da nisi samo ime nosio u Atheni, već da si i bio doista prosvětjen i razborit; pak ipak slutim, da tebe ono isto što i mene kadšto jače uznemiruje; al utěha je tu teža, zato ju treba na drugo vrěme odgoditi. Sada mi se je pako svidělo, da ti o starosti što pišem.

---

*) O Tito, ako te što pomognem i ublažim žalost, koja te sada peče i muči, uvrěžena u sèrcu, hoće li biti što nagrade?

**) Onaj čověk, ne vèrlo bogat, ali pun věre.

***) Da si ti nebriniš poput Flaminina danju i noćju.

Jer i tebi želim i meni olakotiti ono breme, što skupa nosimo, starosti, koja ili nas već tišti, ili svakako dolazi; premda za stalno znadem, da ti to, kano što sve, ne samo lako i mudro podnosiš, već da i hoćeš podnositi. Ali hoteć něšto pisati o starosti, ti si mi na um dolazio kano vrědan ovoga dělca, da se njim oba nas jednako služimo. Meni je barem tako ugodno bilo sastavljanje ove knjige, da mi je ne samo ukinulo sve tegobe starosti, već i učinilo starost lakom i ugodnom. Zato se neće nikad moći dosta nahvaliti filisofija; jer tko nju sluša, svaku dobu može bez tegobe proboraviti.

Al o drugih sam filosofičkih stvarih rekao mnogo, i više ću putah reći; ova pako knjiga, što tebi šaljem, govori o *starosti*. Cělu sam pako razpravu prisvojio, ne Tithonu[2]), kano što je učinio Ariston Chijski, da nebude malo uglednа pověst, već M. Catonu, da bude važniji govor. U ovoj se razpravi Laelij i Scipion čude Catonu, što toli lako podnosi starost, a on jim odgovara. Ako se bude činilo, da Caton učenije razlaže, nego što je običavao u svojih knjigah, prisvoji to gèrčkoj knjizi, za koju se znade, da je o njoj veoma marljivo nastojao u starosti. Ali čemu više? Sama će Catona govor razviti sve moje misli o starosti.

II. *Scipion* Često se običavam s našim C. Laelijem čuditi tvojoj, M. Catone, izvèrstnoj i savèršenoj mudrosti kako u ostalih stvarih, tako osobito, što nisam nikad opazio, da ti je starost težka; ova je mnogim starcem tako mèrzka, te vele, da nose teži teret od Aetne.

Caton Vi se, Scipione i Laeliju, čudite, stvari, koja neima nikakovih težkoćah. Tko neima u sebi snage za dobar i blažen život, njemu je dakako svaka doba težka; tko pako sve dobro od sebe sam traži, njemu se nemože ništa pričiniti zlim, što narav zahtěva; pak u tom je pèrva starost, koju svi žele postići, a tuže se na nju, kada ju postignu: tako je nestalna i opaka plitkoumnost. *Vele, da*

se bèrže podkrade, nego što bismo mislili. Ali pèrvo, tko jih je silio krivo misliti? kako bo da se bèrže za mladoštju uvuče starost, nego li za dětinstvom mladost? Zatim, kako bi jim laglja bila starost, da jim ima osam sto godinah, nego li osamdeset? Prošla bo doba, premda bi bila duga, nebi minuvši nikakovom utěhom mogla ublažiti lude starosti.

Zato ako se mudrosti mojoj običavate čuditi, koja kamo sreća da je prama mněnju vašemu a imenu mojemu, u tom sam mudar, što narav, tu najbolju provodilju, kano Boga slědim i slušam; nije pako věrojatno, da je ona, pošto je druge čine života dobro uredila, zanemarila poslědnji čin*), poput lěna pěsnika; ali kano što voće i žito bèrzo dozrije, tako je moralo i kod čověka biti něšto poslědnje, što uvehnuv pada; to treba da tèrpljivo podnosi mudrac, jer *tko u nebo pljuva, na obraz mu pada.*

Laelij. Vèrlo ćeš nam ugoditi, Catone, da i u Scipionovo ime obećam, ako mnogo prije od tebe naučimo, na koji bismo način najlašnje mogli podnositi starost, koju se nadamo postići, a želimo svakako.

Caton. Hoću, Laeliju, osobito ako bude obojici, kano što veliš, godilo.

Scipion. Želimo doista, ako ti nije dosadno, Catone, saznati, kakovo je ono, kamo si ti dotle kano po dugom někom putu prispio i kamo je i nam zaputiti.

III. *Caton.* Učiniti ću, kano što budem mogao, Laeliju; jer često sam slušao tužbe svojih vèršnjakah, velećih s poslovicom: *kakva slika, takva prilika,* — čuo sam i što su C. Salinator[3]) i Sp. Albin, bivši konzuli, običavali sa žaloštju navoditi: „Da neimaju slastih, a bez tih da neima nikakva života, i da jih preziru oni, koji su jih štovati običavali.“ Al oni, čini mi se, netuže se na ono, na što bi se trebalo tužiti; jer da je tomu starost kriva, i ja bih to

*) Prispodoba je ovdě uzeta od kazališta, ter se dobe ljudske prispodabljaju činom u igrah kazalištnih.

isto ćutio i svi drugi starci, koji su starovali bez tužbah, koji nisu težko podnosili, da su rěšeni okovah slastih, a i štovali su jih svoji: svim je ovakovim tužbam kriv značaj, nipošto doba; jer s malim zadovoljni, ugodni i uljudni starci tèrpljivo borave starost; a zlovoljnost i neuljudnost u svakoj je dobi dosadna.

Laelij. Jest, kano što veliš, Catone; ali mogao bi možda tko reći, da se tebi porad moći bogatstvá i ugleda tvoga snosnijom čini starost; a to da nemože mnogim zapasti.

Caton. Jest to tvoje, Laeliju, nešto, ali nije u tom sve: tako se o Themistoklu pripověda, da je on někomu Seriphiju, koji mu běše u prepirci prigovorio, da nije svojom već domovine slavom postigao znamenitost, odgovorio: „Duše mi! niti ja, da sam bio Seriphijem, nebih nikad bio znamenit, niti ti, da si Athenjaninom, slavan; pa to se može istim načinom o starosti reći. Jer kako što i mudru nemože kod prevelike potrebe starost biti laka, tako mora nemudru i kod izobilja biti težka.

Najprikladnije oružje starosti jesu, Scipione i Laeliju, znanosti i věžbanja u krěpostih; ove ako se u svakoj dobi něguju, pa se dugo živi, onda rode divnim plodom, ne samo što nas nikad neostavljaju, pa niti u najstarijoj dobi (premda je to vèrlo mnogo), već i što je preugodna svěst dobro proboravljena života i uspomena mnogih dobrih dělah.

IV. Ja sam mladićem Q. Maxima, onoga, koji je Tarent[4]) osvojio, kano starca i vèršnjaka vèrlo ljubio; jer je u onom mužu bila važnost bi reć začinjena ljubežljivoštju, a starost neběše mu proměnila značaja, premda sam ga počeo štovati ne veoma stara, al ipak u dobi pomakla; jer je tek godinu kašnje bio postao pèrvi put konzulom, nego što sam se ja rodio, te sam ja mladićem s njim četvèrtom konzulom pošao kano vojnik u Capuu[5]), a poslě pet godinah kano kvestor u Tarent, zatim bivši edilom[6]),

četiri godine kašnje postao sam pretorom. Tu čast obnašah za konzulah Tuditana i Cethega, kada je on u velikoj starosti branio zakon Cincijev[7] o darovih i poklonih. I bojevao je on poput mladića, premda je bio vèrlo star, i krotio tèrpljivoštju svojom Hannibala, oběstnoga mladića. O njem vèrlo lěpo sbori prijatelj naš Ennij:

Unus qui nobis cunctando restituit rem;
Non ponebat enim rumores ante salutem;
*Ergo magisque magisque viri nunc gloria claret.**)

A Tarent kakovom je smotrenoštju, kakovom razboritoštju zadobio? Salinator[8], koji běše, izgubiv grad, uzmaknuo u tvèrdjavu, veličaše se i reče: Mojim si nastojanjem, Q. Fabiju, zadobio Tarent! Směšeć se na moje mu uši odgovori Fabij: Doista, jer da ga nebudeš ti izgubio, nikad ga nebih bio ja zadobio. U oružju bijaše isto tako velik, kano i u dèržavljanstvu; jer buduć drugi put konzulom, dok se S. Carvilij, drug njegov, nije u poslove měšao, opiraše se, dok je mogao, C. Flaminiju[9], tribunu pučkomu, koji je s Carvilijem zemljište picensko i gallsko proti odluci senata medju puk podělio; pak i buduć augurom, običavaše govoriti, da u dobar čas biva, što se za dobro republike radi, a što se proti republici snuje, da u zao čas biva.

Mnogo sam u onom mužu poznao isvèrstna; ali ništa nije divnije, nego kako je podnio smèrt sina si Marka, slavna muža i bivšega konzula. Jest u rukuh pohvala, koju čitajući, koji nam se mudrac nečini malenim? Ali ako je u javnosti i na žive oči gradjanah bio velik, to je unutri, u domaćnosti bio još izvèrstniji. Kakov govor! kakov nauk! kakovo poznavanje davnosti, kakovo znanje pravah augurskih!

---

*) Jedan je, koji nam je oklěvanjem spasio dèržavu; nije bo više cěnio taštu viku od spasa; zato se sve više i više světli slava muža toga.

a mnogo za Rimljanina věštine u knjizi: sve je pamtio ne samo domaće već i vanjske ratove; njegovim sam se govorom onda tako željno razblaživao, kano da sam slutio ono, što se je dogodilo, da po smèrti njegovoj neće biti nikoga, od koga bih što naučio.

V. Ali čemu tako mnogo o Maximu? Doista zato, što tako uvidjate, da bi bio grěh reći, da je nevoljna bila takova starost. Ali nemogu svi biti Scipioni, ili Maximi, da se sětjaju svladanja gradovah, kopnih ili pomorskih bitakah, ratovah vodjenih i slavljah; pače i životom mirno, čisto i ugladjeno probavljenim postigava se mirna i blaga starost. To smo čuli za Platona[10]), koji je u osamdeset i pèrvoj godini pišuć umro, za Isokrata[11]), o kojem se veli da je knjigu pod imenom *Panathęnaikos* pisao u devedeset četvèrtoj godini, a živio je zatim još pet godinah; i njegov je učitelj[12]) Gorgias Leontinac navèršio sto i sedmu godinu, a nikad nije prestao učiti i raditi. Kada su ga pitali, kako mu se hoće tako dugo živěti? Neimam, reče, zašto da se tužim na starost. Slavna odgovora, vrědna za učena muža.

Svoje mane i svoju krivnju sgèrtju plitkoumnici na starost: toga nije činio onaj, koga sam malo prije spomenuo, Ennij, koji veli:

Sicut fortis equus, spatio qui saepe supremo
*Vicit Olympia, nunc senio confectus quiescit.**)

Ovdě on starosti prispodablja konja čila i pobědna. Vi se ga, duše mi, možete dobro sětjati. Jedanaest godinah poslě njegove smèrti postali su T. Flaminin i M. Acilij konzuli, on pako umre za Caepiona i Phillippa, drugom konzulah, kada sam ja u šesdeset i petoj godini jakim glasom i iz krěpkih pèrsijuh preporučao zakon Voconijev[13]).

*) Kano vatren parip, koji često na kraju olympskoga tèrčališta svlada, sada oslabljen staroštju počiva.

U sedamdesetoj godini (jer toliko je živio Ennij) tako podnošaše on dva po obćem sudu najteža bremena, siromaštvo i starost, da se je njimi bi reć nasladjivao. Misleć nalazim četiri uzroka, zašto se nevoljnom čini starost: jedan, da odvratja od posla; drugi, da slabi tělo; tretji, da lišava malone svih slastih; četvèrti, da nije daleko od smèrti. Dederte, ako vam je s voljom, da vidimo, *kolik i kako pravedan je svaki* od tih uzrokah.

VI. *Od poslovanja da odbija starost!* Od koga? Zar od onoga, što se mladjahnom snagom obavlja? Zar neima dakle nikakovih staračkih poslovah, koji bi se ma i slabim tělom, ali duhom obavljali? Zar nije dakle ništa radio Q. Maxim, ništa L. Paullo, otac tvoj, Scipione, tast vèrla čověka, sina moga? I drugi starci, Fabriciji, Curiji, Coruncaniji, kada su republiku savětom i ugledom branili, zar nisu ništa radili?

K starosti App. Claudija[14]) pristupi i to, da je slěp bio: pa kada se je senat sklanjao, da sklopi mir i savez s Pyrrhom, neuztegnu se reći ono, što je Ennij u stihove metnuo:

Quo vobis mentes, rectae quae stare solebant,
*Antehac, dementes sese flexere viâ?**)

I više je toga rekao vèrlo važno. Ta znate pěsmu, a ima i govor sama Appija. Toliko je on radio sedamnaest godinah poslě drugoga konzulstva, pošto je medju dva konzulstva minulo deset godinah, a i cenzorom je bio prije pèrvoga konzulstva. Odakle se vidi, da je za rata s Pyrrhom star bio; pak ipak tako nam otci još pripovědaju.

Ništa dakle nedokazuju, koji vele, da se starost nebavi o poslovanju, te su slični onim, koji bi tvèrdili, da kèrmilar brodeć ništa neradi, jer drugi se penju na katarke

---

*) Kamo se je vaš duh, koji je prije običavao čvèrsto stajati, bezumno s puta krenuo?

drugi tèrče po *kuvěrti*[15]), tretji *sagurnu*[16]) čiste: on pako dèržeć kèrmilo sědi na kèrmi miran, te neradi ono, što mladići, ali, duše mi, mnogo više i bolje čini. Jer velike se stvari neobavljaju jakoštju, okretnoštju i bèrzinom tělesah, već savětom, ugledom, sudom: ta se svojstva ne samo neukidaju, pače se i umnažaju u starosti.

Osim ako vam se čini, da ja, koji sam i vojnikom i tribunom i poslanikom i konzulom službovao u različitih ratovih, sada ništa neradim, što nevodim ratovah. Ali senatu prepisujem, što ima i kako raditi: Karthagini, što već dugo o zlu misli, jur mnogo prije rat navěštjam: nje se neprestadoh prije bojati, dok nesaznam, da je uništena.

O da su tebi, Scipione, neumèrli bogovi, sačuvali tu lovoriku da osvetiš ostanke děda, poslě koga smèrti ima već evo trideset i tretja godina: ali uspomenu ću njegovu čuvati kroz sve godine života. On umre godinu danah prije moga cenzorstva, kada je za mene konzula postao drugi put konzulom. Bi li se dakle bio tužio na starost svoju, da bude i sto godinah živio? Nebi se bio bavio niti iztèrkivanjem, niti skakanjem, niti borenjem s daleka sulicami, a s bliza mačevi; već savětom, umom, sudom, česa da neima u staracah, nebi otci naši vèrhovno věće bili senatom (starešinstvom) prozvali.

Kod Lacedaemonjanah se oni, koji najviše časti obnašaju, zovu, kano što i jesu, starci. Ako ste voljni čitati ili čuti o vanjskih dèržavah, uviděti ćete, da su najveće republike mladići uzdèrmali, a starci uzdèržali i spasili.

*Cedo, qui vestram rempublicam tantam amisistis tam cito?**)

Ovako pita nětko u komediji pěsnika Naevija[17]), a odgovara se medju ostalim ovo:

---

*)Kažite, kako ste tako bèrzo izgubili toliku svoju dèržavu?

Proventabant oratores novi, stulti, adolescentuli *); jer dèrzovitost je prirodjena cvatućoj dobi, mudrost starosti.

VII. *Ali pamet se slabi.* Věrujem, ako je nevěžbaš, ili ako si po naravi tuplji. Themistokle běše svih gradjanah imena naučio; pa zar mislite, da je on u pomakloj dobi Aristida[18]) město Lysimacha[19]) pozdravljao? Ja pako poznajem ne samo one, koji živu, već i otce jim i děde; a i čitajuć nagrobnice nebojim se, da ću pamet izgubiti, jer čitajuć imena sětjam se umèrlih; pa i nisam čuo, da je itko od staracah zaboravio, gdě je blago zakopao: svega se sětjaju, što jih zanima: jamčevine, tko je njim, komu li su oni dužni.

Što pravnici, što svetjenici, što auguri, što filosofi starci? čega li se nesětjaju? Ostaje pamet starcem, samo da ostane nastojanje i briga: pa to se opaža ne samo kod odličnih muževah, već i u privatnom i mirnom životu. Sophokle[20]) je do skrajne starosti pisao tragedije, te ga, što je zanemarivao domaće gospodarstvo, tužiše sinovi, da kano što se po našem običaju zlo gospodareći otci lišavaju dobarah, tako da njega, kano malakšućega umom (benavećega), udalje od gospodarstva sudci. Onda se veli, da je starac onu igru, koju je imao u rukuh, a pisao bio malo prije, čitao sudcem, i pitao, čini li se ona pěsma benavećega, na što se oslobodi odvěti sudacah.

Zar je dakle ovoga, zar Homera[21]), zar Hesioda, zar Simonida, zar Stesihora, zar one, koje sam prije napomenuo, Isokrata, Gorgija, zar kolovodje filosofah, Pythagoru, Demokrita, zar Platona, zar Xenokrata, zar kašnje Zenona, Cleantha, ili onoga, koga ste i vi viděli u Rimu, Diogena stoika, zar je, velju, sve ove prisilila starost, da u naucih oněme, ili nisu li svi ovi učili, dok su živěli?

---

*) Nametahu se novičice govornici, ludi mladići.

Ali da ostavimo više ove nauke, mogao bih iměnovati iz Sabinske[22]) okolice seljakah rimskih, susědah i prijateljah mojih, bez kojih se skoro nikad neobavlja ništa većega na polju, treba li sijati, ili žeti, ili u hambare spravljati; ali tomu se je kod njih manje čuditi, jer nitko nije tako star, koji nebi mislio, da može još godinu danah proživěti; ali oni se trude i oko onoga, za što znadu da jih neće nimalo zapasti:

Serit arbores, quae alteri saeculo prosint. (*Sadi stabla, da budućemu věku koriste*), kano što veli naš Stacij u dělu Synefeb?

Pa i nečasi časa poljoděłac, ako i jest star, kada ga tko pita: Za koga da sije, odgovoriti: Za neumèrle bogove, koji su odredili, da ovo nesamo dobijem od predjah, već i da podam potomkom.

VIII. Bolje još od ovoga govori Caecilij[23]) o starcu, starajućem se za budućnost:

Aedepol senectus, si nihil quidquam aliud vitii
Apportes tecum, cum advenis, unum id sat est,
Quod diu vivendo, multa, quae non vult, videt).*

I mnogo možda, što želi; pa u ono, čega neželi, ide često i mladost. Ovo pako veli isti Caecilij još gore:

Tum equidem in senecta hoc deputo miserrimum,
*Sentire ea aetate, esse se odiosum alteri**).*

Ugodan radje, nego mèrzak; jer kano što se sa vèrlimi mladići rado druguju mudri starci; te kano što je laglja starost onih, koje mladići štuju i ljube: tako se i mladići nasladjuju naukom staracah, po kojem jih vode

---

*) Doista, ako nikakva drugoga zla nedonosiš sobom, starosti, kad dolaziš: jedno je to dosta, što dugo živuć vidi, što neželi.

**) U starosti to doista dèržim za najgore, što ćutiš u onoj dobi, da si mèrzak drugomu.

krěpostim. A i znadem, da ja nisam vam manje drag, nego što ste vi meni. Al i vidite, kako starost ne samo nije mlohova i troma, već jest poslena, radeća uvěk něšto i na se uzimajuća; to jest takova něšta, čim se je tko osobito bavio u prošlom životu. Što? tà i nauče se něšto starci; tako vidimo, da se je Solon[24]) hvalio u pěsmi někoj, veleć, da učeć svaki dan něšto, postaje starcem; kano što sam i ja činio, koji sam gèrčki jezik i knjigu starcem naučio; toga sam se tako željno pograbio, kano da želím ugasiti dugotrajnu žedju, te mi je sve ono poznato, čim se sada evo kano priměri služim; pa čuvši, da je to isto činio Sokrat o guslah, želio bih i to (jer i gusle se učahu stari), al o naucih sam se doista trudio.

IX. Niti sada si neželim mladićke snage (jer to je bila druga točka o nedostatcih starosti), i to isto tako, kano što nisam mladićem želio snage bika ili slona: što imaš, tim treba da se služiš, i sve što radiš, radi prama snagi. Jer koji se izraz može više prezirati, nego Milona Crotonianca[25])? Buduć on već starac, kada je vidio, gdě se borci věžbaju na borištu, veli se, da je ogledao svoje mišice, te proplakav rekao: Ali ove su već obumèrle. Ne toliko one, koliko ti sam, děčarče; jer sobom se nisi nikad proslavio, već plećima i mišicama svojima. Ništa takova Sexto Aelij, ništa malo godinah prije T. Coruncanij, ništa sada *P. Crasso*, koji su zakone davali gradjanom; koji su do poslědnjega trenutka radili o znanosti.

Govornik, bojim se, da nesmalakše staroštju; jer posao se njegov neobavlja samo umom, već i pèrsima i snagom. Zvonko ono u glasu romoni neznam kako i u starosti; ja barem nisam toga još izgubio, a vidite moje godine: al i drugčije mnogo ima važnosti miran i pogodan govor starački, te si često sama kitna i blaga rěčitost rěčita starca pribavlja posluh. Ako sam nemožeš toga izvèršivati, možeš ipak naučiti Scipiona i Laelija.

Što je ugodnije od starosti, okružene od podučivih mladićah? Ili zar nećemo ni onakove snage ostaviti starosti, da mladiće nauča i za svaku službu pripravlja? Od toga što može biti slavnije? Meni se činjaše, da su Cn. i P. Scipioni, i tvoja dva děda, L. Aemilij i P. Afrikan, u pratnji plemenitih mladićah[26]) sretni bili; a i sve učitelje naukah treba dèržati blaženimi, ako i ostare i smalakšu, premda to isto malaksanje češtje postaje od prestupakah mladosti, nego li od starosti; jer razbludna i neuměrena mladost iztrošeno tělo izruča starosti.

Cyro[27]) barem veli u ónom govoru kod Xenophonta[28]), što je umiruć dèržao, kada je vèrló star bio, da nije nikad ćutio, da mu je starost postala slabijom, nego što je bila mladost. Ja se dětetom šetjam, da je *Metell*[29]) (on postav četvèrte godine poslě drugoga konzulstva velikim svetjenikom, dvadeset i dvě godine obavljao čast ovu), bio tako krepak skrajne vrěme života, da nije želio mladosti. Ništa netreba da kažem o sebi, premda je i to staračko, a i opraštja se našoj dobi.

X. Vidite li, kako kod Homera prečesto spominje Nestor[30]) prednosti svoje? Tretji je već čověčji věk živio, te se nije bojao, da će se, govoreć istinu o sebi, činiti ili nečednim, ili prebèrljavim; jer iz ustijuh su mu (kano što veli Homer) tekle rěči sladje od meda; za tu pako sladost nije trebao nikakove snage tělovne; pak ipak neželi nigdě vodja *onaj gèrčki*, (Agamemnon) da imade deset sličnih Ajaxu[31]), ali dà Nestoru; to kada bi se sbilo, nedvoji, da nebi bèrzo pala Troja.

Ali vratjam se na se: ima mi osamdeset i četvèrta godina: želio bih, da se mogu ponositi poput Cyra, ali to mogu ipak reći, da nisam, istina, onako krepak, kano što sam bio ili kano vojnik za puničkoga rata, ili kano kvestor[32]) istoga boja, ili kano konzul u Hispaniji, ili četiri godine kašnje, kada sam se kano tribun[33]) vojnički borio kod

Thermopylah[34]) za konzula M. Acilija Glabriona: ali vendar (kano što vidite) nije me posve iztrošila niti izmučila starost: radim i za curiju[35]), i govornicu, i prijatelje, i zaštitjenike i inostrance. Nikad se nisam slágao sa starom onom i hvaljenom poslovicom, da rano postaje starcem, tko hoće da dugo staruje. Ja bih pako volio, manje dugo starovati, nego prije biti starcem, nego što bih bio. Jer za nikoga nisam imao odviše posla, koji se je k meni utekao.

Ali manje imam snage, nego ijedan od vas dvojice. Nu ni vi neimate snage *T. Pontija,* stotnika; zar je on zato vèrliji? Nipošto! Samo da se uměreno troši snaga, i da svatko nastoji, koliko može, pa neće mnogo pogibati za snagom. U Olympiji, kažu, da je cělo tèrčalište prošao Milon, noseći na plećijuh vola živa: bis li volio, da ti se dade ova sila tělovna, ili um Pythagorin? Napokon tim se dobrom služi, dok ga ima, a kad ga nestane, netraži; osim ako možda imadu mladići želěti, da postanu děčaci, a muževi mladići. Tek je stanovit dobe i jedan put naravi, i to jednostavan, te svaki dio dobe ima svoje vrěme: tako ima i nedospělost děčakah, i běs mladićah, i važnost muževah, i zrělost staracah něšto naravskoga, čim se u svoje vrěme treba poslužiti.

Mislim, da čuješ, Scipione, što tvoj dědinski gost Massinissa[36]) danas radi u devedesetoj godini: kad zaputjuje pěški, nejaše nimalo konja, a kad uzjaše, nesjahuje: nikakva ga kiša, nikakva studen nemože prisiliti, da hoda pokrivene glave: suša mu je něka sve kosti osvojila; i tako obavlja sve dužnosti kraljevske. Može dakle i věžbanje i uměrenost sačuvati i starosti něšto prijašnje snage.

XI. *Neima snage u starosti!* Ali se niti netraži snaga od starosti; jer po zakonih i običaju oslobodjena je doba naša onih dužnostih, koje se nemogu bez snage obavljati; dakle nas ne samo nesile, što nemožemo, ali niti koliko možemo.

Ima doduše mnogo slabih staracah, da nemogu obavljati nikakove službe, pače nikakove druge dužnosti života. Ali to nije mana starosti, već obćeniti nedostatak zdravlja. Kako je bio kèržljav onaj sin P. Afrikana, koji je tebe posinio? kako je bio slaba, pače nikakva zdravlja? Toga da nije tako bilo, drugi bi on bio postao stup dèržavi; jer k otčevu velikodušju pristupi obilniji nauk. Što je dakle čudo, ako su starci kadšto slabi, kad se ni mladići nemogu oteti tomu? Opirati se valja, Laeliju i Scipione, starosti, i nedostatke njezine nadoměštjati brižljivim nastojanjem — oko zdravlja. Boriti se treba proti starosti, kano proti bolesti.

Nastojati valja oko zdravlja: uměreno se kretati, toliko jesti i piti, da se okrěpi snaga, a ne zabuši. Pa nevalja samo tělo pomagati, već mnogo više i duh i pamet; jer i ovo se utèrne staroštju, ako kano u světiljku neulěvaš ulja: tělesa umorom i věžbanjem otežčaju, dusi se pako olakotjuju věžbanjem; jer za koje Caecilij veli, *comicos stultos senes,* tim naznačuje lakověrne, zaboravne, razpuštjene; ali ovo nisu mane starosti, već mlitave, trome, pospane starosti. Kano što oběst, kano što razkoša više spada na mladiće, nego li na starce, al i ne na sve mladiće, već na nevaljane: tako ova staračka bedastoća, koja se običaje ludoštju zvati, lakoumnim se starcem prisvaja, ne svim. —

Četiri krepka sina, pet kćerih, toliku kuću i tolike zaštitjenike ravnaše Appij[37]) i star i slěp; napet mu bo bijaše duh poput lûka, a i nemalakšuć, odolěvaše starosti; ravnaše svoje ne samo ugledom, već i vlaštju: bojahu se sluge, štovahu děca, ljubljahu svi: življaše u onoj kući red i domaći običaji.

Tako je bo častna starost, ako sebe sama brani, ako svoje pravo čuva, ako se ničijoj sili nepokorava, ako do zadnjega hipa života gospoduje svojim. Jer kano što hvalim mladića, u kojem je něšto staračkoga, tako hvalim i starca, u kojem je něšto mladačkoga: za ovim tko se po-

vodi, tělom će moći biti starac, duhom neće nikada biti. Sedmu pišem knjiga o *Postanku*, sabirem sve spomenike davnosti, a osobito sada sastavljam govore slavnih parnicah, koje sam god branio: bavim se oko prava augurskoga, pontifičkoga i gradjanskoga, a i mnogo gèrčki čitam, i po navadi Pythagorejacah za věžbanje pameti u večer spominjem, što sam svakoga dana rekao, čuo, radio. Ovo su věžbe razuma, to tèrčališta duha: tim znojeć se i trudeć, nepogibam mnogo za snagom tělovnom: branim prijatelje, dolazim u senat često, i povèrh toga donosim misli mnogo i dugo razmišljane, i branim jih duševnom, ne pako tělovnom snagom. Ali kad i nebih mogao toga obavljati, nasladjivao bih se ipak posteljicom svojom, misleć ono isto, čega nebih mogao raditi; ali da mogu, čini prošli život. Jer tko uvěk u tom poslu i trudu živi, neopazi, kada se podkrade starost. Tako život po malo stara, a neskèrši se iznenada, već se s vremenom ugasi.

XII. Slědi tretji ukor starosti, što vele, da *neima u njoj putenih slastih*. O sjajni daru dobe, kad nam ono oduzimaš, što je u mladosti najopačije. Čujte, dragi mladići, stari govor Archyte Tarentinca, osobito velika i slavna muža, koji sam čuo, kad sam bio mladićem u Tarentu s Q. Maximom. Narav, veljaše on, nije pogibeljnije kuge podělila ljudem od putenih slastih, jer željna pohlepa tih slastih slěpo i razpuštjeno potiče na uživanje. Odavle se radjaju izdaje domovine, odavle propast dèržavah, odavle tajni dogovori s neprijatelji: neima napokon nikakva zla, nikakve opačine, na koje nebi pohlepa putenosti poticala: a blud i preljubstva i svaka slična opačina nepobudjuje se nijednom drugom obmamom, nego obmamom putenosti. Kad nije čověku bud narav, bud koji bog ništa izvèrstnijega podělio od uma, ovomu božjemu daru i poklonu ništa nije tako pogibeljno, kano putene slasti. Kada pohlepnost vlada, neima uměrenosti, a u kraljevstvu putenosti nemože krěpost

nikako postojati. To da bi se bolje moglo razuměti, pomislimo si někoga, potaknuta tolikom putenom slaštju, kolike se tko najviše može uživati. Onda, mišljaše on, neće nitko dvojiti, da neće onaj, dok bude tako uživao, ništa moći raditi pametju, ništa postići umom i mišlju: zato ništa nije tako mèrzko i tako pogubno, kano putene slasti; jer kad se one povećaju i produlje, onda utèrnu svaku umnu iskru. Nearch Tarentinac, gost moj, koji běše ostao privèržen puku rimskomu, veli, da je od predjah čuo, da je ono govorio Archyta s C. Pontijem Samnitjaninom[38]), otcem onoga muža, koji je kaudinskoga rata svladao konzule Sp. Postumija i T. Veturija. Taj je govor slušao i Platon Athenjanin, o kojem čitam da je za konzulah L. Camilla[39]) i Appija Claudija u Tarent došao.

Zašto ovo? Da znate, kad nebismo mogli umom i mudroštju prezirati putenih slastih, da bismo jako morali zahvaliti starosti, koja bi učinila, da nehlepimo za onim, što nije prosto. Putenost bo, neprijateljica razuma, zabušuje razbor, i zaslěpljuje (da tako kažem) oči pameti, te nikako nedruguje s krěpoštju. Preko volje učinih, da sam L. Flaminina, brata T. Flaminina, hrabra muža, izbacio iz senata osam godinah kašnje, nego što je bio konzulom; ali dèržah, da treba žigosati razuzdanost. Njega bo kano konzula u Galliji umoli na gostbi bludnica, da sěkirom dade ubiti někoga od onih, koji su odsudjeni na smèrt u tamnici bili. On se ote kazni za cenzorstva brata si Tita (koji je bio tik prije mene); ali ja i Flacco nikako nemogosmo odobriti tako prikorne i mèrzke razuzdanosti, koja je s privatnim rugom sědinjivala javnu vladalačku sramotu.

XIII. Često sam čuo od starijih, koji da su kano děčaci čuli od staracah, da se je čuditi običavao C. Fabricij, što je, buduć poslanikom kod kralja Pyrrha, čuo od Thessalca Cinee, da jest nětko u Atheni, koji se je za mudraca dèržao; i da je on govorio, da sve, što radimo, treba

na slasti odnositi, a M. Curij i Tito Coruncanij, čuvši to od njega, da su običavali želěti, da bi se o tom osvědočili Samnitjani i isti Pyrrho, da se tim lašnje uzmognu svladati, kad se putenosti odaju. Živio je M. Curij s P. Decijem[40]), koji se je pet godinah prije njegova konzulstva za domovinu žèrtvovao za četvèrtoga svoga konzulstva. Poznavao ga je Fabricij, poznavao Coruncanij, koji su toli po svojem životu, koli po činu P. Decija, o kojem govorim, sudili, da ima zaista něšto u naravi lěpo i izvèrstno, što se dragovoljno traži, i što zabaciv i prezrěv slasti, svaki dobar slědi.

Čemu dakle toliko o putenih slastih? Jer nikako nevalja ukoravati, pače vèrlo hvaliti treba starost, što neželi nikakovih putenih slastih. Netraži gostbah i bogatih stolovah i čestoga napijanja; neima dakle u njoj pijanstva, surovosti i nespanja. Ali ako se ima što popustiti slastim, jer nelahko se otimljemo njihovim pomaman (kano što Platon putenost božanski zove mekom zalah, što se njimi love ljudi, kano udicom ribe): to se starost može razblaživati trěznimi slastmi, premda se čuva neuměrenih. Děčakom vidjevah često C. Duillija[41]), koji je pèrvi svladao Pune u pomorskoj bitki, gdě se je kano starac vratjao od oběda[42]) (coena): nasladjivaše se on buktenjem zubaljah i sviranjem flaute: to si on kano privatan čověk, neslědeć ničijega priměra, prisvoji: toliko slobode dopuštjivaše mu slava.

Ali što navodim druge? na sebe se sama vratjam. Najprije uvěk sam imao goste kod sebe: družtva za svete gostbe uvedena su za moga kvestorstva, pošto se je i kod nas udomaćila idejska služba božja velike majke Cybele[43]) gostio sam se dakle s drugovi doista uměreno; ali onda sam bio někako vatren; što se pako dalje pomičem, sve će to postajati svaki dan mirnije. Zabave u istih gostbah nisam oměrivao toliko o slasti tělovne, koliko o družtvo prijateljah i razgovore, zato su pravo predji naši le-

žanje kod stola prozvali *convivium,* što se tu kano zajedno živi: pravije, nego li Gèrci, što su to isto zvali pijančevanjem i večeranjem, kano da najviše hvale, što je u tom najmanje.

XIV. Mene porad ugodnih razgovorah vesele gostbe u vrěme, pa ne samo s vèršnjaci, kojih je vèrlo malo preostalo, nego čak i s vašom dobom i s vami, te sam vèrlo zahvalan starosti, što mi je umnožila pohlepu za razgovore, a oduzela pohlepu za jelo i pilo. Pak ako koga i to veseli (da se nepričini, kano da sam rat digao na slasti, koje možebit někako ista narav odobrava), nemislim, da nebi i tih istih slastih mogla ćutiti starost. Pače mene veseli i kuće-gazdarstvo[44]), ustanovljeno od predjah, i oni govori, što po starom običaju zaredjuju kod čašah, pače i čaše, kano u Symposiju Xenophontovu, malene i kapimice nalivene, i razhlada lěti, i nasuprot ili sunce, ili oganj zimski, što i u Sabinskom[45]) kraju običavam raditi, te mi se svakidan nadju susědi na gostbi, koju produžujemo raznim razgovorom, što najviše možemo, do kasna.

Ali putenost nedraži toliko starce. Věrujem, ali je oni ni nežele toliko, a ništa nije dosadno, što neželiš. Dobro je odgovorio Sophokle, kad ga je već dobna nětko upitao, živi li što sa ženami: Bože sačuvaj! Rado sam to odběgnuo, kano surova i běsna gospodara. Željnim tih stvarih mèrzko je možda i dosadno neuživati, a sitim je i punim ugodnije neimati, nego uživati; premda nije lišen onaj, koji neželi. Dakle velim, da je ugodnije, neimati toga, nego li uživati.

Ako se pako porado uživa mladost tih istih putenih slastih, najprije se malenih stvarih uživa, kano što smo rekli; zatim se uživa onih, kojih starost ako i neima u obilju, nije ipak posve lišena. Kano što Turpion Ambivij[46]) više zabavlja onoga, koji u pèrvom redu ględa, zabavlja ipak i onoga, koji u zadnjem gleda: tako i mladost, s bliza

gledajuć slasti, više se možda nasladjuje; ali se i starost nasladjuje, naziruć jih s daleka, toliko, koliko je dosta.

Ali od kolike je cěne ono, da je duh, izsluživ bi reć putenost, častoljublje, natěcavanje, neprijateljstvo i sve požude, pri sebi, živuć, kano što se veli, sam sobom. Ako pako pruža koju kano hranu marljivost i želja naukah, ništa nije ugodnije od bezposlene starosti. Viděvasmo, Scipione, gdě je malone do smèrti nastojavao C. Gallo[47]), prijatelj tvoga otca, oko měrenja neba i zemlje. Koliko ga je putah dan zatekao, kad je noćju počeo štogod risati, a koliko putah noć, premda je u jutru počeo? Kako ga je veselilo, kazati nam mnogo prije potamnjivanje sunca i měseca?

Što da reknem o manjih radnjah, al ipak oštroumnih? Kako se je s rata svoga puničkoga veselio Naevij! Kako s Truculenta i Pseudola Plaut[48])! Vidio sam i starca Livija[49]), koji premda je šest godinah prije moga poroda pisao igrokaze za konzulah Centona i Tuditana, do mladosti je ipak moje živio. Što da reknem o nastojanju *P. Licinija* Crassa oko pontifičkoga i gradjanskoga prava? ili ob ovom P. Scipionu, koji je ovih danah postao pontifex maximus? Pa sve smo ove, koje sam spomenuo, viděli, gdě su kano starci plamtili za te radnje. A kakovom se je marljivoštju i kano starac věžbao u govorničtvu M. Cetheg, koga je pravo Ennij prozvao sokom Suadinim[50])? Koje se dakle slasti budi s gostbah, budi s bludnicah mogu sravnati s ovimi slastmi? Ovo je nastojanje oko naukah, koje s godinami raste kod prosvětjenih i dobro podučenih; zato je častno ono, što Solon u někom stihu veli, (kano što sam prije rekao), da stara učeć svaki dan mnogo: od te duševne slasti nijedna nemože biti jamačno veća.

XV. Prelazim na slasti ratarah, kojimi se ja neizměrno nasladjujem; njih bo ništa nesmeta starost, a meni se čini, da one najbolje dolikuju životu mudracah; stoje bo u savezu sa zemljom, koja se nikad neprotivi težanju

i nikad bez lihve nevratja, što je primila; kadšto s manjom lihvom, ali ponajviše s većom dobiti. Neradujem se ja samo s ploda, nego i s plodovitosti i naravi iste zemlje. Pošto je ona u svoje umekotjeno i porahljeno krilo primila posijano sěme, dèrži ga s početka u tami zatvorena — occaecatum — odakle je postalo ime *occatio,* to jest potamnjivanje, zadèrljivanje, kojim se ono postigava; pošto ga je zatim ugrijala svojimi parami i hlapovi, razkoli ga i izvabi iz njega u travu pretvarajuću se zelen, a ova branduši podupèrta malo po malo uspěva, dočim se na kolěnčastoj vlati uzdiže, pa se sad kano dozrěvajuć do muževnosti u toke zatvara. Kako se je bilina iz njih prodèrla, pomoli se napolje pravilno sastavljeni plod klasa, koji se osjem brani od kljuvanja malih pticah.

Što da napominjem sadjenje, klicanje i rast tèrsja? Ja se nemogu dosta nagledati toga miloga prizora, a to s toga velim, da spoznate pokoj i ugodni odmor starosti moje. Neću da napominjem prave životne sile svega, što iz zemlje niče. Ona izvodi iz sitjušne smokvove ili grozdove pećke ili iz najmanjih sěmenakah ostalih plodovah i bilinah golema debla i grane. Zar nečine ogranci, sadjenice, položak, izdanak i povaljenice, da jim se svatko čudi i raduje? Tèrs, koji već od naravi, ako nije podupèrt, na zemlju pada, obuhvatja, da se uzdiže, svojimi viticami, kano rukami, sve što nadje. Budući da on svojimi različito spletenimi zavoji na široko okolo puza, zato ga omedjašuje umětnost seljakah, obrezujuć ga kosirom, da se mladjem nerazgrani i neuzbuja na sve strane. Početkom pramalětja pomoli se na ostavljenoj mladici, rekao bi na oglavku reznika, tako zvano oko, iz koga se razvije i pokaže grozd, koji je s početka, dok od zemaljskoga soka i sunčane topline jošte raste, vèrlo tèrpak, a poslě dozrěv sladak. Zastèrt lištjem tèrsovim, uživa uměrenu toplinu, a štiti se od prekoměrne vrućine. Kako sladak je onda i kako dra-

žestan za oko? Ali mene neveseli samo korist tèrsja, kano što sam prije spomenuo, već i obradjivanje i narav njegova, red kolja, sklop brajdah, vezanje i presadjivanje čokotja, i stranom gore spomenuto rezanje, stranom povaljivanje položnicah. Čemu da povedem govor, kako se polje natapa, obkapa i okapa, čim zemlja postaje mnogo plodnijom? Što da rečem o koristi gnjoja? O tom sam govorio u svom dělu o gospodarstvu. Naučni Hesiod nije o tom ni rěči rekao, premda je o gospodarstvu pisao. Nasuprot Homer, koji je po mojem sudu živio mnogo stolětjah prije, navodi Laërta, gdě čežnju za sinom si Ulissom tim ublažuje, da si on polje obdělava i gnjoji. Ali ne samo njive i livade i vinogradi i sadje pruža ratarstvu mnogo ugodnostih, nego i vèrtovi i voćnjaci; zatim pašnjaci, košnice i šareno cvětje. Napokon neražblažuje samo sijanje, nego i cěpljenje, taj najumniji obret ratarstva.

XVI. Mogao bih još dalje razvijati mnoge slasti poljodělstva; ali ćutim, da je i ono predugo, što sam rekao. Nu to ćete mi oprostiti; jer i u ratarstvu sam ostario, a i starost je po naravi govorljivija, da od svih manah nebranim starosti. U ratarstu je M. Curij, svladav Samnite, Sabine i Pyrrha do smèrti proživio: gledajuć mu villu, nije bo daleko od mene, nemogu se dosta načuditi, bilo uzpregnutju toga čověka, bilo zaptu onih vremenah. Kad su Curiju, sědećemu kod ognjišta, mnogo zlata doněli Samniti, odbi jih, veleć, da mu se nečini slavno imati zlata, već zapovědati onim, koji ga imaju.

Nije li tolik duh mogao ugodnom učiniti starost? Ali vratjam se na ratare, da se sam od sebe neodvèrnem. Na polju su radili někoč senatori, i to starci. Tako oruć L. Quinctij Cincinnat, javiše mu, da je postao diktatorom: na zapověd ovoga diktatora ubi magister equitum C. Servilij Ahala Sp. Maelija, radećega, da se učini kraljem, te mu tako pomèrsi nakanu. Iz villah se u senat pozivahu i Cu-

rij i ostali starci, odakle poteče ime *viatores* onim, koji su jih pozivali. Zar je dakle bědna bila starost onih, koji su se ratarstvom nasladjivali? Po mojem sudu neznam, može li biti ikoja blaženija, ne samo po zaslugah, što je poljodělstvo cělomu čověčanskomu rodu vèrlo spasonosno, nego i po zabavi, o kojoj sam govorio, i po sitosti i obilju stvarih, koje spadaju i na hranu ljudih i na štovanje bogovah; i tako pomirimo se sa putenoštju, kada to něki žele. Tà dobra i marljiva gospodara uvěk je puna pivnica, uljenica i smočnica, a i cěla je villa bogata: obiljuje svinjami, jarci, jaganjci, kokošmi, mlěkom, sirom, medom. Vèrt zovu isti ratari drugom svojom mastnom bradom: začinja pako sve ovo po praznicih lov pticah i zvěrih. Što da govorim o zeleni livadah, ili redu stabalah, ili o lěpoti tèrsja i maslinah? U kratko ću presěći. Od dobro obradjena polja nemože ništa biti niti koristnije, niti lěpše; u ovom uživanju ne samo nepréči nas starost, već nas i poziva i vabi.

Jer gdě se može ona doba, ili ugrijati bolje bud na suncu, bud kod ognja, ili protivno razhladiti zdravije bud u sěni, bud u vodi.

Neka jim dakle bude oružje, konji, koplja, buzdovani, lopte, plovbe i kretanje; nam starcem od mnogih igarah neka ostave kocke, i to ako budu htěli, jer bez toga može starost biti blažena.

XVII. Za mnogo stvarih koristne su knjige Xenophontove: čitajte jih, molim, marljivo, kano što činite. Kako rěčito hvali ratarstvo u onoj knjizi, što govori o gospodarstvu. Pak da uvidite, da se njemu ništa nečini tako kraljevski, kano nastojanje oko ratarstva, Socrat se razgovara u onoj knjizi s Critobulom, pripovědajuć, da je Lysander[51]) Lacedaemonski, osobito izvèrstan čověk, došao u Sarde[52]) k Cyru mladjemu, kralju persijskomu, mužu slavnu i umom i vladom, donoseć mu darove od drugovah. Cyro je Ly-

sandra u obće vèrlo lěpo i uljudno dočekao i něki mu ogradjeni i marljivo posijani vèrt pokazao. Kad se je pako Lysander čudio i višini stromovah, i lěpomu redu poput quincunxa[53]), i zemlji obradjenoj i čistoj, i ugodnomu mirisu, što se je izhlapljivao iz cvětja: onda isti reče, da se čudi marljivosti i brižljivosti onoga, koji je to razměrio i razredio, a Cyro mu odgovori: Tà ja sam to sve izměrio: moj je red, moji redovi; a i mnoga sam od ovih stabalah svojom rukom posadio. Onda Lysander, motreć mu grimiz i sjajno tělo i nakit persijski s mnogo zlata i s mnogo bisera, reče: Pravo tebe, Cyro, blaženim vele, jer s krěpoštju ti je spojena i sreća.

Ovu dakle sreću prosto je uživati starcem; a i doba neprieči, da do najkašnje starosti sačuvamo nastojanje i oko drugih stvarih, a osobito oko poljodělstva. Čuli smo, da je M. Valerij Corvo[54]) do sto godinah dotěrao, baveć se u pomaknutoj već dobi obradjivanjem poljah; njemu proteče izmedju pèrvoga i drugoga konzulstva četèrdeset i šest godinah. Koliko su dakle naši predji naznačivali vremena do početka starosti, toliko njemu proteče u častih, a poslědnje doba bijaše mu tim blaženije od srednjega, što je imao više ugleda, a manje truda. Vèršak pako starosti jest ugled.

Koliko ga je imao L. Caecilij Metell, koliko Attilij Calatin[55])? komu je zapala ona jedina pohvala: *Plurimae consentiunt gentes, populi primarium fuisse virum**); poznata je pěsma urezana u nagrobnici. Pravom dakle častan, koga su svi jednoglasno hvalili. Kolika smo muža viděli L. Crassa[56]), onomadnjega velikoga svetjenika, kolika kašnje M. Lepida[57]), istim svetjeničtvom odlikovana? Što da govorim o Paullu, ili o Afrikanu, ili o prije spomenutom Maximu? Ovim ne samo u govoru, nego i u oku stolovaše ugled.

---

*) Mnogi se narodi u tom slažu, da je on bio pèrvi muž u narodu.

Ima starost, osobito u častih probavljena, toliko ugleda, da je on više vrědan, nego slasti mladosti.

XVIII. Ali znajte, da ja u svakom govoru hvalim onu starost, što je na valjanoj mladosti osnovana, odakle slědi (što sam někoč na dopadnost svih rekao), da je bědna starost, koju treba rěčju braniti. Niti sědine, niti nabrana koža nemože namah oteti ugleda, već pošteno proživljena mladost uživa poslědnje plodove ugleda.

Jer uprav ono je častno za starca, što se čini neznatno i obično, da ga prate kući i od kuće, da ga za savět pitaju: to se sve i kod nas i u drugih dèržavah tim točnije obavlja, čim je koja ćudorednija. Vele, da je Lysander Lacedaemonjanin, koga sam sada spomenuo, običavao kazivati, da je u Lacedaemonu najčastnjji stan za starost; jer nigdě se neprisvaja toliko starosti, nigdě nije štovanija starost; pače i pripověda se ovo: Kada je u Atheni za igarah něki stari čověk došao u kazalište, gradjani mu u mnogobrojnom skupu nikad nedaše miesta; a kada je pristupio k Lacedaemonjanom, koji su kano poslanici na posebnom městu sěděli, svi ustaše i starcu město daše. A kada je ovim cěli skup dugo plěskao, reče nětko od njih, da Athenjani znadu, što je pravo, ali neće da toga čine. Mnogo je u našem (augurskom) sboru izvèrstno, ali ovo, o čem govorimo, jest osobito, da čim se je tko u dobi dalje pomaknuo, pèrvi kaže svoje mněnje, i da se stariji auguri metju ne samo pred više častnike, već i pred najviše dèržavnike. Koje dakle slasti tělovne mogu se prispodobiti s nagradami ugleda? Tko se je njimi sjajno služio, onaj mi se čini da je dobro svèršio zadaću života, a nije poput neuvěžbanih igračah propao u zadnjem činu.

Ali starci su mèrki i plašljivi i sèrditi i nepodnosni, pak ako dalje iztražujemo, i *lakomi;* ali to su mane značaja, nipošto starosti. Pak i mèrkost ova i napomenute mane, mogu se poněšto izgovoriti, ne pravom, ali da se

može opravdati: oni misle, da jih zabacuju; povèrh toga za slaba se těla svaka uvreda jače ćuti, ali sve se ovo ublažuje valjanim životom i znanostmi, pa to se može opaziti i u životu i na pozorištu kod one „bratje", o kojih se govori u Adelphih (kod Terentija). Kako je jedan surov, a drugi uljudan! Tako je i sbilja. Jer kano što necikne svako vino starinom, tako ni svaka starost. Strogost odobravam kod staracah, ali to (kano i drugo) uměreno; neprijaznosti neodobravam nipošto; a što znači lakomost staračka, nerazumijem. Jer može li biti što směšnije, nego što je manje puta, to više brašna tražiti?

XIX. Preostaje četvèrti uzrok, što najviše muči i zabrinjuje našu dobu, *približavanje smèrti,* koja nemože doista biti daleko od starosti. O bědna starca, koji nije u tako dugom životu opazio, da treba smèrt prezirati. Jer ili ju treba posve hladnokèrvno gledati, ako posve ukine život duši, ili još želěti, ako ju vodi někamo, gdě će biti věčna. Jer tretje něšto jamačno neima.

Čega dakle da se bojim, ako imam biti budi ne bědan poslě smèrti, budi tja blažen. Premda tko je tako lud, ma i bio mladićem, koji bi izvěstno znao, da će do noći živěti? Pače doba je ona mnogo više podvèržena smèrti, nego li naša. Lašnje se razboluju mladići, teže boluju, mučnije se lěče, i tako malo jih dožive starost, što da se tako nesbiva, bolje bi se i razboritije živělo. Jer i razuma i razbora i savětah ima u staracah, kojih da nije bilo, nebi ni dèržavah bilo. Ali vratjam se na blizu smèrt. Kako se može ona u grěh upisati starosti, kada vidite, da i mladići umiru?

Izkusio sam ja to i kod svoga izvèrstnoga sina, i kod tvoje, Scipione, bratje, kojim su se najodličnije časti naměnjivale, da smèrt svaku dobu stiže. — Ali nada se mladić, da će dugo živěti, čemu se nemože starac nadati. Ludo se nada. Jer što je ludje, nego nesigurno dèržati za sigurno, lažljivo za istinito? Starac niti neima, čemu da se

nada. Ali bolje je po njega, nego po mladića: čemu se onaj nada, to je ovaj jurve postignuo. Onaj hoće da dugo žive, ovaj je već živio. Premda, o blagi bogovi, što je u čověčjem životu dugo? Metnimo i najduži život; pače pozovimo se i na starost tartesskoga kralja. Běše, kano što je pisano, u Gadah[56]) něki Arganthonij, koji je kraljevao osamdeset godinah, a živio sto i dvadeset. Ali meni se nečini dugotrajnim išto, što se ikako dočima; jer kada to dodje, onda je prošlo ono, što je bilo: samo ono ostane, što si krěpoštju i dobrimi čini stekao. Sati, dani, měseci i godine prolaze, te se niti prošlost nikad nevratja, niti se nemože znati, što će slěditi. Što se komu daje vremena za življenje, onim mora biti zadovoljan.

Jer kano što igrač nemora cěloga komada izigrati, da se dopadne, ako se samo dopada, u kojem god činu igra: tako ni mudrac nemora do starosti živěti, da steče zasluženu pohvalu. Jer premda je kratko vrěme života, dosta je dugo, da se dobro i pošteno žive. Ako li se dalje pomakneš, netreba to više žaliti, nego što žalè poljoděleci, da je poslě ugodna prolětja nastalo lěto i jesen. Jer prolětje znači kano mladost i pokazuje buduće plodove: ostale su dobe godišta prikladne za žetvu i užitak.

Plod pako starosti jest (kano što sam više putah rekao) uspomena i obilno uživanje prije stečenih dobarah. A za dobro valja sve dèržati, što biva po naravi; što je pako toli po naravi, kano da starci umiru? Tà to se dogadja i mladićem, ma koliko se narav tomu protivila i opirala. Zato meni se čini, da mladići tako umiru, kano kada se bukteći plamen uguši pljuskom vode; starci pako tako, kano kada se vatra sama sobom bez vanjske sile iztroši i ugasi. Nadalje, kano što se voće, dok je nezrělo, silom otèrgava od stabalah, a kad dozrije, samo curi: tako i mladićem sila ukida život, a starcem zrělost; a ta mi je tako ugodna,

da čim se bliže primičem smèrti, mislim, da vidim kopno, gdě ću moći kano od duga brodarenja u luku ući.

XX. Svaka doba ima svoju stalnu granicu, a starost neima nikakove stalne granice, te se u njoj sretno žive, dok se može dužnost zvanja obavljati i čuvati, nebojeć se ipak smèrti; odakle biva, da je sèrčanija i odvažnija starost od mladosti. To je ono, što je tyrannu Pisistratu[59]) odgovorio Solon. Kad ga je onaj upitao, na što se oslanja, opiruć mu se tako smělo, veli se, da je ovaj odgovorio: Na starost. Najbolji je konac životu, kada kod zdrave pameti i osětjalah ona ista narav razvèrgne svoj stvor, koja ga je sastavila. Kano što brod, kano što sgradu najlašnje razstavi onaj, koji ju je sagradio: tako i čověka najbolje raztoči ista narav, koja ga je slěpila. Sve pako, što je svěže slěpljeno, težko se razlupi, a što je zastarělo, lako. Odatle slědi, da starci niti moraju pogibati za kratkim ostankom života, niti ga bez uzroka zabaciti; a Pythagora zabranjuje, da se bez zapovědi vodje, to jest: Boga, ostavi město i straža života. Ima nagrobnica mudroga Solona, gdě on veli, da neželi, da mu sa smèrti netuguju i nejadikuju prijatelji. Hoće, mislim, da je drag svojim. Ali neznam, nije li bolje rekao Ennij:

*Nemo me lacrymis decoret, neque funera fletu faxit.**)

Misli, da nevalja oplakivati smèrti, što za njom neumèrlost slědi.

Ako ima (a to može biti) svěsti kod umiranja, kratko ona vrěme traje, osobito kod staracah. Poslě smèrti ili se svěst ima želiti, ili je posve nestaje. — Ali to valja od mladosti razmišljati, da možemo smèrt prezirati; bez toga razmišljanja nitko nemože mirno živěti; jer da treba umrěti, to je stalno, ali nestanovito, je li danas. Tko se boji svaki čas čekajuće smèrti, kako će moći mirna sèrca biti?

---

*) Nitko me neka nečasti suzami, a niti nepokopa plačuć.

Neće trebati ovdě o tom dugo razpravljati, dočim se sětjam ne samo L. Bruta[60]), koji je oslobadjajuć domovinu poginuo; ne dvojice Decijah, koji su na dragovoljnu smèrt podboli svoje konje; ne M. Atilija, koji je išao na stratište, da odèrži věru zadanu neprijatelju; ne dvojice Scipionah, koji su svojimi tělesi hotěli da zakèrče put Punom; ne děda tvoga L. Paulla, koji je smèrtju platio dèrzovitost svoga druga pri sramotnom porazu cannanskom; ne M. Marcella[61]), komu nije ni najokrutniji neprijatelj poslě smèrti uzkratio častnoga pokopa: nego i naših legijah[62]), koje su (kano što sam pisao u knjizi o Postanku) veselim i neprestrašnim sèrcem onamo sèrtale, odakle se nisu nadale da će se ikad povratiti. Za što dakle ništa nemare mladići, i to ne samo neuki, već prosti seljaci, toga da se učeni starci boje? U obće, kano što se meni vidi, sitost glede svih nagnutjah čini, da i život dodija. I děčaci imaju nagnutjah, pa zar za njimi čeznu mladići? I mladići imaju nagnutjah, pa zar da za njimi hlepi i muževna doba, koja se srednjom zove? A i ova ima svojih, ali niti ovih netraže starci. Pače i starci imaju svoja kano poslědnja nagnutja. Kako dakle izumru nagnutja prijašnih dobah, tako izumru i nagnutja starosti: to kada se dogodi, onda sitost života dovede zrělo vrěme smèrti.

XXI. Neuvidjam, zašto da vam nesmědnem kazati, što sâm o smèrti mislim; jer mi se čini, da to tim bolje vidim, što sam bliže smèrti. Ja scěnim, P. Scipione i ti C. Laeliju, da vaši otci, slavni muževi i moji vèrli prijatelji, jošte živu, i to takovim životom, koji se jedini ima životom zvati. Jer dok smo zatvoreni u ovih sglobah tělovnih, obavljamo potrebnu něku dužnost i težko dělo. Nebeski nam je duh srinut s visokoga stana i kano zagnjuren u zemlju, město božanskoj naravi i neumèrlosti protivno. Ali ja dèržim, da su neumèrli bogovi zato porazdělili duše u čověčja tělesa, da bude stvorovah, koji bi zemlju motrili, i

razmatrajuć red nebeskih tělesah, redom ga i stalnoštju života naslědovali. Na tu věru nije me samo um nagnao i razmatranje, već glasovito ime i ugled najumnijih mudracah.

Čuo sam, da Pythagora i Pythagorevci, malone naši zemljaci, koji se někoč zvahu talijanskimi mudraci, nisu nikad o tom dvoumili, da nisu naše duše proiztekle iz občenite duše božanske. Pripovědahu mi povèrh toga, što je Socrat zadnji dan svoga života razložio o neumèrlosti dušah, on, koga je orakul Apollonov dèržao za najmudrijega od svih ljudih. U kratko, ovako sam osvědočen, ovako mislim: Buduć da duša tako bèrzo děluje, prošlosti se tako živahno sětja, a budućnost tako jasno uvidja; nadalje toliko umětnostih, težkih znanostih i obretah sebi prisvaja: to nemože takova narav, što sve to zahvatja, biti umèrla. Zatim buduć da se duša uvěk kretje, a neima početka kretanja, što se sama kretje: to se niti neće prestati kretati, jer neće sama sebe nikad ostaviti. Pa što je narav duše jednostavna, neimajuć u sebi ništa raznorodna ili različna, nemože se niti razděliti; ako li to nemože, nemože ni propasti.* — Za čvèrst dokaz, da ljudi prije poroda mnogo znadu, služi to, da děca, učeć težke umětnosti, tako bèrzo shvatjaju nebrojene stvari, te se čini, da jih nepočimaju tek onda učiti, već da jih se sětjaju i domišljaju. Tako po prilici Platon.

XXII. U Xenophontu pako Cyro stariji ovako umiruć govori:

Nemojte misliti, draga děco, kada se od vas oddělim, da neću nigdě ili nikako biti; jer i budući s vami, niste mi viděli duše; ali da jest ona u ovom tělu, viděli ste iz onoga, što sam radio; věrujte dakle, da je ona ista, ako je i nebudete viděli.

A i nebi se poslě smèrti izkazivale časti glasovitim muževom, kad jim nebi duše ništa učinile, da jih se što dulje sětjamo. Ja se barem nisam nikad mogao osvědočiti,

da živu duše, dok su u tělesih umèrlih, a da umru, kad iz njih izlete; niti da je duša onda bezrazložna, kada se izvije iz bezrazložnoga těla; već věrujem, da ona tek onda biva mudra, kada oslobodiv se sve tělovne směse, počima biti čista i cěla. Nadalje kada se čověčja narav raztvori smèrtju, za druge se čestice znade, kamo svaka ide; idu bo onamo, odakle su postale: samo se duša nevidi, niti dok je tu, niti kada odilazi. Napokon vidite, da ništa nije sličnije smèrti od sna. U snu pako najbolje pokazuje duša božanstvo svoje; vidi bo mnoge buduće stvari, kada je razpregnuta i slobodna, pa odatle možete suditi, kakava će biti, kada se sasvim oprosti tělovnih vezah. Zato ako je to tako, štujte me kano boga; ako li ima duša s tělom propasti, to ćete vi ipak štujuć bogove, koji ovaj světli svět uzdèržaju i ravnaju, čuvati moju uspomenu něžno i nepomično věrno. Ovako umirući Cyro, a mi, ako vam je volja, da vidimo moje misli.

XXIII. Nitko me neće, Scipione, osvědočiti, da bi se ili tvoj otac Paullo, ili dva děda, Paullo i Afrikan, ili otac i stric Afrikanov, ili mnogi drugi slavni muževi, kojih netreba ovdě navadjati, bili odvaživali na tako velike starosti, da si sačuvaju uspomenu kod potomakah, da nisu duhom unapred viděli, da su u savezu s potomstvom. Ili zar misliš (da i u sebe po starački što slavim), da bih se i ja bio primao tolikih trudah danju i noćju, u miru i u ratu, da sam mislio, da ću u iste granice stegnuti slavu svoju, u koje i život. Zar nebi bilo bolje, provesti bezposlen i miran život bez truda i muke? Ali duh mi se je, neznam kako, uvěk uznašao i potomstvo tako motrio, kano da će tek onda živěti, kada se razstavi sa životom. Dakle da duše nisu sbilja neumèrle, onda nebi one, što je tko vèrliji, to više težile za neumèrlom slavom. Dà čim je tko mudriji, tim mirnije umire, čim ludji, tim nemirnije. Nečini li vam se, da ona duša, koja više i dalje vidi, uvidja, da

ide na bolje, a slaba vida da nevidi. Mene barem uzhitjuje želja viděti otce vaše, koje sam štovao i ljubio, pače neželim samo one razgovarati, koje sam poznavao, nego i one, o kojih sam čuo, čitao i pisao: od toga puta nebi me nitko lako odvèrnuo, ili skuhav me kano Peliu[63]) pomladio. Da mi koji bog dopusti, da u ovoj dobi zadětinjim i u zibci plačem, vèrlo bih se protivio; jer nebih hotio, da me, protèrčav jur borište, od cilja k rešetkam uzbiju.

Jer što ima udobna život? Pače neima li truda? Ali imao i udobnostih, ima doista i sitost i měru i konac. Nerači mi se oplakivati život, što su mnogi, i to učeni, više putah učinili, niti mi je žao, što sam živio, jer sam tako živio, te mislim, da se nisam uzalud rodio, a sa životom se razstavljam kano s gostionom, ne kano s kućom; jer narav nam je dala svratilište, da za čas odsědnemo, nipošto, da uvěk stanujemo.

O krasna dana, kada podjem iz ovoga naloga i kala světovnoga, i predjem u božanski onaj skup i sbor duhovah; jer poći ću ne samo k onim muževom, o kojih sam govorio, nego i Catonu svomu, komu nije bilo izvèrstnijega muža i něžnijega sina, komu sam ja tělo izgorio, premda bi se bilo pristojalo, da je on moje. Ali duša se njegova, neostavljajuć me, već obaziruć se na me, preseli u one preděle, kamo je unapred viděla da ću i ja doći. Taj sam udes postojano podnosio, ne što sam mirno podnosio, već sam se sám těšio, znajuć, da se nećemo za dugo odděliti i razstati.

Po tom mi je, moj Scipione, (jer tomu reče da si se čudio s Laelijem) laka starost, i ne samo ne dosadna, već i ugodna. Ako se u tom varam, što věrujem, da su duše čověčanske neumèrle, rado se varam, te neću da mi tko, dok živem, silovito skine tu varku, kojom se nasladjujem. Ako umèrvši nebudem svěstan, kano što misle něki neznatni mudraci, nebojim se, da će, kad umrem, izsmijati ovu moju varku

mudraci; jer ako i nebudemo neumèrli, želi ipak čověk u svoje vrěme umrěti. U naravi bo ima konac kano glede svih drugih stvarih, tako i glede života; a starost zavèršuje dobu, poput igrokaza. Treba se čuvati, da nam ta igra nedosadi, osobito ako se je zasitimo.

Ovo je, što sam imao reći o starosti, koju, Bože daj, i vi postignuli, da svojim izkustvom uzmognete potvèrditi, što ste od mene čuli. —

Opazke.

1) *T. Quinctius Flamininus*, nadvlada kano konzul Philippa. Malo kašnje poslaše ga kralju Prusiji, da mu izda Hannibala. koji je kod njega boravio. Ali to začuv Hannibal, sam se otrova. Brata mu *L. Quinctia*, izbaci Caton iz senata, što je na prošnju bludnice u Galliji dao ubiti jednoga uznika; radi toga ga je pěsnik Ennij těšio ovimi rěčmi, kojimi sada Ciceron těši Attika sbog stradajuće republike.

2) *Tithon* bijaše něki neznatni mudroslovac stoički, pak ga ipak peripatetički mudroslovac, Aristo Chijski, u razpravi svojoj o starosti navadja, da razlaže o toj stvari. Ciceron nasuprot navodi mnogo glasovitijega muža Catona.

3) *C. Livius Salinator*, ogranak Livijskoga plemena (Liviae gentis), zapovědaše brodovljem proti Antiochu; godine 188. bijaše konzulom.

4) *Tarent* Gèrčku ovu naselbinu u dolnjoj Italiji sagradili su oko god. 700 lacaedaemonski izseljenici Partheniji. Partheniji se zvahu oni mladići, koje su za drugoga messenskoga rata, kada nije muževah bilo kod kuće, rodile Spartanke od robovah svojih. Buduć da jim Spartanci nisu hotěli poděliti pravah gradjanskih, izseliše se oni pod vodjom Phalanthom u Tarent. Cvatući ovaj i mogući grad Velike Gèrčke dugo se protivljaše moći rimskoj. U njem se njegovahu znanosti i umětnosti: Pythagora imadjaše ovdě mnogo uglednih slědbenikah; al i s druge strane bijaše Tarent na glasu s razkoši svake ruke. G. 272. svlada ga rimski vodja Quintus Fabius, o kojem se ovdě govori. Danas se zove *Taranto;* glasovita u staro vrěme luka danas mu je skoro sasvim zamuljena. — Ovdě spomenuti osvojitelj Tarenta bijaše: *Quintus Fabius Maximus*, koga su zvali i *Verrucosus*, što je imao bradavicu na ustnici, i *Cunctator*, što je oklevao udariti na Hannibala. Běše već dva puta konzulom, kad ga Rimljani poslaše u Carthaginu, da mir učini, pošto je Han-

nibal osvojio Sagunt u Hispaniji. Godine 217. učiniše ga prodiktatorom, što je Hannibal već više pobědah bio stekao nad Rimljani; kano takov nehtěde se upustiti u bitku s Hannibalom, sbog česa ga tužiše i Minucija mu za druga dadoše, ali pošto je bio ovaj potučen, podvèrže se sam Maximu. Poslě bitke kod Cannah ohrabri on sam uplašene sugradjane svoje. Zatim posta još dva puta konzulom, i osvoji, umiriv cělu Campaniju, Tarent, o kojem se ovdě govori. Umre g. 203. prije svèršetka zlokobnoga rata. Rimljani ga dugo oplakivahu. Bijaše miran i razborit, hrabar i uměren, ali u starosti zaleže mu se u sèrdcu zavist proti mladjim, osobito pako proti Scipionu, komu se je često opirao.

5) *Capua* glavni grad stare Campanije i jedan od najlěpših gradovah talijanskih, takmačica Rima i Carthagine, sada je neznatan gradić od 8000 stanovnihah u Napuljskoj; leži na plodnom ali nezdravom městu. Sagradili su ju Etrusci petdeset godinah prije Rima imenom Volturnum; Samnitjani, koji su ju 500 godinah kasnje osvoili, naděnuli su joj ime Capua. Što je pomagala Hannibala , koji je poslě bitke kod Cannah ovdě boravio, razoriše ju Rimljani, ali ju je Julij Caesar opet podigao, poslav onamo 20,000 gradjanah rimskih. Vandalski ju Genserich opet razori, al u devetom je stolětju od starih podèrtinah postala današnja Capua.

6) *Aediles* bijahu tretji stupanj viših častih rimskih; zvahu se tako, ili što su imali paziti na sgrade javne (aedes), ili što su čuvali pučke odluke u sgradi Cererinoj. Bijaše jih tri vèrsti: *Plebeji*, *Curules i Cereales*. Pèrvi se počeše birati iste godine, koje i tribuni pučki, te se zvahu drugovi tribunski, što su jih imali pomagati u sudjenju. Drugi postaše g. 388., da uredjuju one velike igre, koje su bile za dan umnožene, što se je puk, stekav pravo na konzulstvo, pomirio s velikaši. Što su tu službu odbili od sebe edili plebejski, biše od patricijah izabrani dvojica, koji su dobili ime kurulski, što jim je bilo dopuštjeno, služiti se sědalom na točkove i drugimi znakovi viših častnikah. I ta čast zapade s vremenom nezadovoljnomu puku. Tretje ustanovi Julij Caesar god. 709., da paze na hranu, posvetjenu Cereri, božici žita; birahu se uvěk od patricijah. — Dužnost jim bijaše paziti na javne sgrade Rimske, da se ove dobro uzdèržavaju, da se tèrgovi i ulice čiste, da se negrade gèrde ili nespretne kuće, i da neima pogibeljnih rušetinah u gradu. Imahu pravo kazniti sve prestupnike u tom pogledu, stezati velelěplje štacunah i razuzdanost kèrčamah, těrati ljude, da gase vatru, zabranjivati, da se na ulicah nedèrže pogibeljne životinje, napokon nastojati oko po-

grebah i manjih obredah, i paziti, da se tudji bogovi neštuju u gradu. — Druga jim dužnost bijaše, paziti na hranu: pregledati stvari, što se prodaju po tèrgovih, i kazniti one, koji krivo mère i lihvare. Tretje morahu uredjivati javne igre, te jih obično uredjivahu sjajno, da se tim lašnje popnu na više časti. Napokon čuvahu u hramu Cererinu odluke pučke i senatske, da jih tko neizkvari.

7) *M. Cincius Alimentus*, tribun pučki g. 204., izda zakon, da nitko neprima darovah za sudačko zastupanje.

8) *Marcus Livius (Salinator) Macatus*, branjaše grad Tarent, a izgubiv ga, odupiraše se u tvèrdjavi Hannibalu, dok nije Q. Fabius Maximus grad opet osvojio (g. 209).

9) *C. Flaminius*, pèrvi (g. 232.) tribun pučki, koji se opre patricijem, izdav zakon, da se zadobljeno zemljište sennonskih Gallah ovkraj Arimina (Rimini) medju puk podèli, zato ga zamèrziše protiveći se patriciji, ali nemogoše preprèčiti, da nebude g. 223. izabran konzulom, ravnav kano pretor slavno Siciliju. Kano cenzor sagradi borište i gledalište (Circum Flaminium) i cestu flaminsku, koja je iz Rima vodila u Ariminum preko Etrurije i Umbrije, a i danas postoji. Postav drugi put konzulom, što se je bojao, da ga neće priznati velikaši, htède jih sam prisiliti, nadajuć se čvèrsto, da će pobèditi Hannibala, ali pade kod jezera Trazimena s cèlom skoro vojskom.

10) *Platon* se rodi g. 429. u Atheni od vèrlo plemenitih roditeljah. Prije se zvaše Aristokles, ali što je imao široko čelo, daše mu ovo drugo ime. Nauk škloski usavèrši pod upravom Sokratovom, komu bijaše učenik osam godinah. Poslè njegove smèrti, zamèrziv na puk, podje putovat, te dodje u Italiju, gdè su cvali Pythagorejci. Vrativ se s tretjega puta, življaše u Atheni, gdè umre g. 348. u 82. godini života na svatbi svojoj, bivši sve do smèrti jak i bistar. Napisao je mnogo knjigah, osobito filosofičkih, koje se kretju sredinom izmedju konkretnosti Sokratove i abstraktnosti Pythagorine, nadahnute Platonovom blagoštju, po čem bijaše pèrvim filosofom u Gèrčkoj.

11) *Isokrates*, jedan od najglasovitijih govornikah gèrčkih, rodi se u Atheni g. 436., što je bio slaba glasa, nesmède javno progovoriti, već učaše druge u govorničtvu, i pisaše jim govore, čim si steče znatan imetak. Osobito nastojavaše oko ukrašivanja sloga, te ga svaka knjiga stade mnogo truda, kano što se veli da je oko ove knjige Panathenaikos (u slavu Athenjanah) radio punih deset godinah. Prijateljevaše s Platonom, a za slobodu gèrčku tako plamtjaše, da se je poslè nesretne bitke kod Chaeronee g. 338. sam ubio u 98. godini života.

12) *Gorgias* bijaše rodom iz Leontina, učenik Empedoklov, sofist i govornik; g. 427. dodje u Athenu kano poslanik svoga rodišta, da traži pomoć proti Syrakuzu. Ondě povuče na se pozornost neobičnoštju svoga govora; zatim življaše po Gèrčkoj i Thessaliji, stičuć novacah umètnoštju govorničtva u sělih, i naučanjem mladeži. Krěposti niti cěnjaše niti preporučivaše, već učaše mladež kitnomu govorničtvu i sofistiki, to jest krivomu umovanju. Umre kano starac od 100 godinah.

13) *Q. Voconius Saxa*, tribun pučki god. 173., izda zakon, stežući baštinstvo ženah.

14) *Appius Claudius Caecus*, patricijskoga roda, bijaše god. 312. cenzorom. Kano cenzor dade sagraditi jedan vodovod u Rimu i glasovitu appijsku cestu. Kano glavni neprijatelj plebejacah nastojavaše lišiti jih prava za konzulstvo i svetjenstvo. God. 307. morade se odreći cenzorstva, koju je čast preko roka obavljao. Dva puta bijaše konzulom, i toliko putah potuče Samnite. U velikoj starosti oslěpi, al i slěp govoraše žestoko u senatu proti poslaniku Pyrrhovu; te se ovomu uzkrati mirovanje. Domaća mu svojstva izbraja ovdě Ciceron.

15) *Kuvèrta*, znači u primorskom jeziku: krov od broda.

16) *Sagurna* je onaj šljunak, što se metje na dno broda, da u moru ravno stoji.

17) *Cnejus Naevius*, jedan od najstarijih rimskih pěsnikah, Gèrk, rodom iz Campanije. Služiv kano vojnik pèrvoga puničkoga rata, poče g. 235. u Rimu pisati tragedije, ali više slave steče komedijami po gèrčkih uzorih; napokon napisa i epojeju: De bello punico. Navaljujuć u dělih svojih rugom i prikorom na velikaše, zamèrzoše ga ovi, te morade uteći u Utiku u Africi, gdě umre godine 204.

18) *Aristides*, pravični, sin Lysimacha, jednoga od najuglednijih muževah u Atheni. Aristid bijaše jedan od one desetorice vodjah athenskih, koji se s Perzijanci pobiše na polju Marathonu god. 490. Proti naredbi, da svaki vodja po jedan dan zapověda vojsci, nagovori vodje, da svi poděle svoju vlast Miltiadu, pa tim dobi bitku. Kano arhont slědeće godine steče obćenito štovanje. Ali Themistokle, koji je hotio da umnoži pomorsku silu athensku a Aristid mu se u tom protivio, omrazi ga gradjanom, da čezne za samovladom, te bude ostrakismom, kojim se je zakonom svaki pogibeljni gradjanin morao za deset godinah ukloniti iz dèržave, prognan g. 483. — Kada je tri godine kašnje Xerxe s nebrojnom vojskom napao na Gèrčku, po-

hiti joj Aristid u pomoć, te se i njegovimi mudrimi světi odbi strašna navala. G. 477. izda se na njegov savět zakon, poděljujući svim gradjanom pravo na javne službe. Da Themistokle izvede svoju osnovu glede pomorske sile athenske, htěde sažgati sve brodove ostalih Gèrčkih dèržavah u bližnjoj luci, ali Aristid mu se opre, veleć, da je to vèrlo koristna, al i neizměrno krivična osnova, te ju Athenjani zabaciše. Davši više priměrah pravičnosti i nekoristljivosti svoje, umre starcem g. 468. u tolikom siromaštvu, da su ga morali na dèržavne troškove pokopati; dvě mu kćeri i sin dobiše podporu iz dèržavnoga blaga. Smisao ovdě jest: Themistokle je sve gradjane tako poznavao, da nije nikad zaměnio niti sina za otca.

19) *Lysimachos*, sin Agathoklov, rodom iz Pelle u Macedodiji oko 361., pratilac Alexandra Velikoga u boju proti Perziji. Tako se izticaše hrabroštju, da ga je Alexander sve to većma odlikovao. Po smèrti kraljevoj zapade ga Thrakija. Godine 301. svlada Antigona i steče dio Male Azije, ali poslě mnogo pobědah, što běše stekao proti Demitriju Poliorketu, svlada ga Seleukos u Phrygiji. Lysimachos pade u toj bitci.

20) *Sophokles*, pèrvi gèrčki tragik, rodi se g. 495. od odličnih roditeljah u Atheni. Uzvišenim duhom i shodnom odhranom nadkrili dva svoja takmaca Aeschyla i Euripida; dvadeset putah dobi nagradu za svoja děla. Premda su ga razni knezovi, ljubitelji umětnostih k sebi pozivali, ostade uvěk věran svomu rodnomu gradu. Umre godine 406. Pokrativ chore u dramah, uvede tretju osobu, te uplete više čina u igre, koje su prije malone sami chori pretèrzali. U svih se igrah pokaza savèršenim umětnikom, jer znaše shodno uredjivati, prizore zaokruživati, osobe věrno označivati i pramu uzorom pomicati: chori njegovi smatraju se i danas vèrškom dramatičko-liričkoga pěsničtva, jezik mu se odlikuje osobitom čistoćom, milinom i uzvišenoštju; a sve to zaokruži vèrlo blagozvučnim stihom. Od 130 njegovih tragedijah, koje su stari čitali, preostalo je samo sedam čitavih.

21) a) *Homerus*, najstariji i najslavniji pěsnik gèrčke davnosti, otac pěsničtva, bijaše sin Maeonov, zato ga i zovu Maeonovićem. O zavičaju i životu njegovu razna su mněnja raznih učenjakah, te něki ćak tvèrde, da njega kano osobe nije nikad ni bilo, već da to ime znači skup pučkih pěsamah, u cělo sastavljenih. Prisvajaju mu se dva děla: *Iliadu*, u kojoj se opisuje desetogodišnji rat trojanski i *Odysseja*, u kojoj se pěva povratak Odysseja u domovinu Ithaku poslě desetogodišnjega basanja. Izvèrstnosti njegovih

pěsamah jesu, što su pune neprestana čina, opisana živo prama naravi, krepko bez pretěranih ukrasah i nakitah, ali sa mnogo iz života cèrpljenih prispodobah; stih naravan, lagan i blagozvučan služi za uzor svim vremenom. —

b) *Hesiodus*, po Homeru najstariji gèrčki pěsnik, rodi se, kako bajoslovje kaže, u 9. stolj. u Askri u Boeotiji. Što je ustrojio novu pěsničku školu, boeotsku, izmisliše, da se je natěcao s Homerom. Vele, da je umro u Orchomau, vèrlo star. Najslavnije njegovo dělo jest Theogonia: Rodoslovlje bogovah.

c) *Simonides*, glasovit pěsnik gèrčki, rodi se na otoku Keu oko g. 554. Življaše dugo drag u Atheni, a napokon podje kralju Hieru u Syrakusu, gdě i umre g. 469. On je bio jedan od pèrvih, koji su pěsničtvo za platju proslavili, te je za dèržavu sastavljao napise za nagrobnice palih u perzijskom ratu junakah, koje se odlikuju osobitom kratkoćom i krepkoćom; zato su ga tražile sve odlične obitelji, da jim u pěsmah sačuva imena i čine. Proslavio se je lyričkimi pěsmami i žalostinkami (Threni), koje je dotěrao do najvišega vèrška savèršenosti. Prisvaja mu se i *Mnemonika*, umětnost pamtjenja, *Pametarka*.

d) *Stesichorus*, glasovit pěsnik gèrčki, rodi se u Himeri u Siciliji. Cvatjaše oko god. 612., pošto je prije oslěpio, i umre vèrlo star g. 556. Što je neumorno, pa vèrlo umiljato i krepko pěvao, izmisliše, da mu je kano čedu slavulj na usta sio, a u starosti da je kano labud Apollonov dušu u pěsmah izdahnuo. Napisao je bio 26 knjigah lyričkih spěvah o epijskih stvarih, ali do nas je došlo samo několiko ulomakah.

e) *Pythagoras*, gèrčki mudrac, rodi se po svoj prilici na ostèrvu Samu, a življaše oko gg. 540 — 500. On ustroji tako zvano pythagorejsko družtvo, radeće oko ćudoredja i dèržavljanstva. Družtvo se to symboličkimi običaji lučaše od světine. Početnici se strogo i dugo kušahu, te morahu samo slušati, što jim je učitelj razlagao, i šutiti, odakle je potekl onačelo: αὐτος εφη, to jest: *„On reče“*, te netreba više dokazah. Poslě tih kušanjah primahu jih u družtvo. Življahu uměreno, jedjahu zajedno, učenje izměnjivahu tělovnim věžbanjem i ćudorednim razmatranjem. Dèržavljanskim směrom družtva upravljaše odbor od 300 odbornikah. Što su se protivili pučkoj vladi, a učvèršćivali ugled velmožah, progonjahu jih i razpèršiše. Kada je Pythagora umro, nezna se, ali poslě njegove smèrti razpade se družtvo, premda su još pojedinci obnašali visoke dèržavne službe. Mudra svoja razmatranja osnova on na matematici, ter izumi pythagorino pravilo, i pronadje glasbenu škalu (octochordum Pythagorae).

f) *Demokrit*, gèrčki mudrac, rodi se u Abderi g. 470; učaše se, kako kažu, mudračtvu od Magah i Chaldejacah, koje běše Xerxe na svom polazku u Abderi ostavio. Po smèrti otčevoj proputova Egipat, gdě je geometriju učio, i Aziju, da obogati i usavèrši prirodoslovno svoje znanje. Vrativ se kući, proslavi se dělom o redu naravskom. Kažu, da se je uvěk smijao ludorijam ljudskim. Sve što postoji protumači on po atomih, koji sdružujući se i razdružujući izvode vanjski i nutarnji duševni svět. Za život preporuči on blagostanje i hladnokèrvnost. Iznadje i lěpih naukah o geometriji i optici. I bogoslovlje povuče u razmatranja svoja, veleć, da su bogovi samo slike prirodnih pojavah, sad dobrih, sad zlih. Demokrit umre g. 370. u 104. godini života. Epikur, zabaciv ostalo mudrovanje, osnova svoju ethiku na filosofiji njegovoj.

g) *Xenocrates*, glasovit mudrac gèrčki, rodi se u Chalcedonu g. 397., bijaše učenik Platonov, kano i Aristotel, od koga se samo tim razlikovaše, što je težko shvatjao nauke učiteljeve. Ali Platon ga radi marljivosti njegove vèrlo ljubljaše, ukoravajuć mu samo neotesanost, te ga nagovaraše, da često žèrtvuje Gracijam. S Platonom proputova Siciliju, s Aristotelom Aziju, a vrativ se kući, stupi na město Platonovo kano učitelj u Akademiji, učilištu ustrojenu po Platonu, i učaše punih 25 godinah. Něšto primi od Pythagore u svoje mudrovanje. Věru dèržahu u njem toliku, da nisu trebovali obične prisege, kada je jednom za svědoka na sud došao. Athenjani ga poslaše kano poslanika Philippu Macedonskomu, a od ponudjenih mu po Alexandru velikom darovah primi samo něšto malo, da ga neuvrědi. Od pisamah njegovih nije nam ništa preostalo.

h) *Zeno*, početnik stoicisma, rodi se u Citiju na ostèrvu Cypru, življaše s Epikurom od god. 340 — 260. Pročitav pisma někih athenskih mudračah, što mu běše odanle otac donio, i slušav nauke Krata i Xenokrata, nezadovolji mu ničiji nauk, te sastavi novi, koji dobi ime od města *Stoa*, gdě ga je učio. Bijaše mudrac i u školi i za život, te ga kano vèrlo poštena čověka svi štovahu, osobito Antigon, kralj macedonski, preko koga učini mnogo za Athenjane. U velikoj se starosti ubi, što su i mnogi njegovi naslědnici, unj se ugledavajući, činili. Filosofija mu bijaše sredstvo za mudrost, koja se postigava znanjem božanskih i čověčanskih stvarih, a očituje se kano krěpost u životu. Cělu svoju nauku osnivaše on na izkustvu, po kojem svět postoji od dvajuh počelah, od materije, i od prebivajuće u njoj tvorne mudrosti to jest božanstva, koje poděljuje materiji razne slike, al u dělovanju ga prěči neuklonivi udes, ili nepo-

mični prirodni zakoni. Po njem je sve, što može tvoriti i ćutiti, tělo, i zato je i duša tělo, to jest vatren zrak i dio božanske vatre, koja u světu prebiva. Narav mu je vrelo ćudorednih činah, odatle stoičko načelo. Radi sve po naravi; krěpost je najveće dobro, a grěh jedino zlo, sve je drugo više manje sve jednako, a grěh je sve, što se protivi umnoj naravi čověka; prava pako krěpost pokazuje se u savèršenom nutarnjem miru i neslomivoj vlasti nad putenoštju, zato su i slobodna samoubojstva, kano izraz te vlasti.

i) *Kleantes*, jedan od najrevnijih privèrženikah i zastupnikah stoicisma, zauze stolicu Zenonovu oko god. 264. U velikoj starosti, kažu, da se je sam ubio gladom. Od drugih se stoikah lučavaše, što je sunce uzeo kano počelo svega. Od njega nam je preostala pěsma na *Zeusa* u hexametrih. Drugi slavni učenik Zenonov, *Chrysipp*, učaše, da materija nemože stezati dělovanja božanstva u naravi. U ostalom učahu svi stoici uvěk isto.

22) *Sabini* bijahu pranarod u srednjoj Italiji, pružaujći se sve do bèrda Quirinala, jednoga od onih, na kojih je Rim sagradjen. Pod kraljem se svojim, Titom Tatijem, sjediniše s Latini Romulovimi na bèrdu Palatinu u jedan narod. U zemlji sabinskoj (ager Sabinus) raslo je u obilju vino, ulje, hrastove šume; narod bijaše vèrlo ćudoredan, uměren i pobožan, i zato pričahu, da je rimski kralj Numa potekao od Sabinah. Poznata je priča o otetju *Sabinkah*. Curij Dentat podvèrže jih konačno, poslě veoma kèrvavih ratovah u sva prednja vremena.

23) *Caecilius Statius*, rodom iz Insubrije, pěsnik rimski, umre g. 168. Za Cicerona ga dèržahu za izvèrstna pěsnika, premda maleni ostanci dokazuju, da je samo oponašao Gèrke, osobito Menandra, bez osobita pěsničkoga duha.

24) *Solon*, glasoviti zakonotvorac athenski. Najprije se proslavi kod Athenjanah, što jih je nagovorio, da ponovivši rat proti Megarcem, otmu znameniti otok Salaminu. Kada je devet plemićkih *archontah* vladom ugnjetavalo narod, ponudiše gradjani Solonu čast kraljevsku, koju on odbi, ali primi god. 594. čast pèrvoga archonta, da nove zakone izda. Ukinuv on sve prestroge zakone Drakonove, osim o ubojstvu, oprosti gradjane dugovah, dignuv cěnu novcu, a razděliv sav puk po dohodku, i podav mu na tom temelju pravo na dèržavne službe, udari demokratički ustav, staviv vladu od devet godišnjih archontah pod nadzor narodne skupštine, i podvèrgav sve ovo *areopagu*, najneporočnijemu sudištu u gèrčko doba, zvanu po bèrdu Aresovu ili Martovu blizu Akropole, gdě se je sa-

stajalo; čast areopažka bijaše doživotna, a birahu se za nju neporočni izslužili archonti. Timokratički ujedno i demokratički ustav Solonov proměni Klisthen, a dovèrši Aristid. Solon je pisao elegije i druge pěsme, od kojih su něke do nas došle.

25) *Milon Krotonjanin*, na glasu sa bezprimèrne snage tělovne, življaše oko g. 520. za Darija Hystaspa. Dva čuda pripovědaju o jakosti njegovoj: pèrvo, da je u Olympiji preko tèrčališta na ledjih prenio vola, a drugo, da je pograbiv stup rušeće se kuće, gdě je Pythagora bio sa svojimi učenici, za čas uzdèržao cělu sgradu, dok su se svi spasili. Kada je u šumi hotio da rukama raztèrgne hrast, koga nisu mogli nikako razkoliti, uhvati mu škripac ruke, te ga zvěrad proždre.

26) Plemenite obitelji rimske povèrivahu svoje sinove, pošto su svèršili navadne učione, glasovitim muževom, da se, prateći jih svakamo, po njihovih priměrih usavèrše i za javni život priprave.

27) *Cyrus*, utemeljitelj perzijske dèržave, bijaše sin Kambysa, odlična Perzijanca, i Mandane, kćeri medskoga kralja Astijaga. Kada je Mandana zaněla Cyra, vidi Astijag u snu stablo, koje zasěnjuje cělu Aziju; taj san protumačiše, da će mu unuk oteti prestolje, zato zapovědi on novorodjenca odmah ubiti, ali ga spasi ministar kraljev Harpag, predav ga někomu pastiru, koji mu naděnu ime Cyro. Kada su se děca igrala kralja, dade Cyro izbiti sinčića někoga odličnoga gospodina, koji se pritužı Astijagu. Cyro, na sud poveden, odgovori, da je kano kralj radio, po kojoj ga smělosti spoznadoše. Zato posla Astyag, umirivši ga magi, Cyra k svojim roditeljem u Perziju. Al ovdě, sakupiv Cyro silnu vojsku, svlada godine 560. Astyaga, zatim Kroesa, lydskoga kralja, i napokon babilonskoga kralja Nabonida. Zatim podvèrže Phoeniciju i Palaestinu, a Židove pusti kući iz babilonskoga sužanjstva. Zavladav tako cělom malom Azijom sve do Inda, zavojšti na Tomyru, massagetsku kraljicu. Al izgubiv drugu bitku, pade i sam g. 530.

Cyrus mladji bijaše sin kralja Darija Ocha. Nastupiv poslě mnogih nesgodah i pogibeljih života kraljevstvo perzijsko, stade kupiti vojsku proti svojim neprijateljem, sdruživ se s gèrčkimi gradovi u maloj Aziji, i primiv mnogo Gèrkah u vojničku službu, te prodre s vojskom do grada Kunaxa u Mesopotamiji. Tu nadje svoga neprijatelja Artaxerxa sa 400,000 vojske, dočim sam imaše samo 100,000 momakah, medju kojimi bijaše 13,000 Gèrkah. Gèrci odèržaše pobědu na desnom krilu, i Cyro, probiv svojim središtem središte neprijateljsko, navali na sama Artaxerxa i rani ga, al i sam pade od pratioca Artaxerxova.

28) *Xenophon*, jedan od najznamenitijih pověstnikah gèrčkih, najvěrniji i najzahvalniji učenik *Sokratov*, lěpa těla i bistra duha, rodi se u Atheni g. 450. Već u pelloponezkom ratu vojevaše skupa sa Sokratom, a najviše se proslavi, što je 10,000 gèrčke vojske, koja je pošla u pomoć mladjemu Cyru proti Artaxerxu Mnemonu, iz gornje Azije kroz nebrojene pogibelji sretno kući doveo. Umre u Korinthu 360. g. u privatnom životu, radeć oko naukah. Slog mu se odlikuje osobitom umiljatoštju, plemenitom jednostavnoštju i pravilnoštju, zato ga i zvahu Gèrci pčelom attičkom. Do nas su došla ova njegova děla: *Anabasis*, Pohod Cyrov; *Hellenika*, Pověst gèrčka; *Kyropaedeia*, Obučanja Cyra, *Apomnemoneumata*, O životu i nauku Sokratovu itd.

29) *Lucij Caecilij Metell*, utemelji slavu plebejske obitelji svoje, što je bio dva puta konzulom (250 i 247. g.), i što je postav g. 243. *Pontifex Maximus*, za požara spasio iz hrama Vestina kip božičin.

30) *Nestor* je po Homeru bio sin Nelejev. Kada mu je brat Herakles ubio svu ostalu bratju, osta on živ, nebuduć kod kuće, već u Gereni, gdě su ga odhranili. Odlikovaše se osobitom hrabroštju. Premda je za rata trojanskoga proživio dva věka čověčja, povede ipak onamo u 90 brodovah svoje srodnike, i boraše se hrabro. Bijaše pako osobito mudar světnik, a u rěčitosti nadkrili istoga Odysseja. Po razoru Troje vrati se kući i proživi još mnogo godinah srěd sinovah svojih. *Nestori* se i danas zovu svi starci, koji se mudroštju i rěčitoštju odlikuju.

31) *Ajax* ovaj bijaše drugi sin Oileja, kralja lokranskoga. Bivši zaljubljen u Helenu, s koje je nastao rat trojanski, povede dvanaest brodovah proti Troji. Homer ga hvali najhrabrijim i najlěpšim vodjom gèrčkim do Achilla. Buduć da je poslě smèrti Achillove oružje ovoga, što je Ajax za hrabrost svoju i u ime rodbinstva tražio, zapalo Odysseju, razsèrdi se i nabode se na svoj mač.

32) *Quaestores* bijahu častnici rimski, koji su već za kraljevah iztraživali (quaerere, inquirere) veća, zaglavna zločinstva, te se zvahu *quaestores* parricidii. Kašnje jim se oduze čast sudačka, a pověri pěnezničtvo. Kvestori dakle bijahu ono, što naši financijalni častnici, a kvestorstvo bijašen ajniža čast od onih četirih viših častih. Najprije bijahu dvojica, koji se zvahu *quaestores aerarii*, što su čuvali dèržavnu blagajnu. Ovim se g. 422. dodadu još dvojica, koji su kano ratni kasiri imali pratiti konzule u ratu. Malo prije pèrvoga puničkoga rata bijaše jih osam, po broju svladanih pokrajinah; Sulla jih umnoži do dvadeset, a Caesar do četèrdeset. Ona pèrva dvojica

ostajahu u Rímu, da čuvaju blagajnicu, te se zvahu *urbani*, a drugi se slahu u pokrajine, (provinciales), ili u rat (militares). Dèržani bijahu gradski kvestori, povèrh čuvanja blagajnice u hramu Saturnovu, primati i izdavati novce, polagati račune, prodavati plěn od neprijateljah, primati i nastanjivati poslanike inostranih narodah. Vodje morahu pred njimi priseći, da su istinito prijavali, koliko je neprijateljah, koliko li Rimljanah palo; jer tek onda se pobědnikom odredjivaše javno slavlje. Pokrajinskih kvestorah bijahu po prilici iste dužnosti.

33) *Tribuni* (vojnički) bijahu častnici, što su po prilici naši majori. Najprije jih birahu kraljevi, zatim konzuli, napokon puk. Najprije jih svaka legija imaše tri, zatim šest. Izbirahu se ili na jednu ili malo godinah. —

34) *Thermopylae* je poznani klanac thessalski. S jedne ga strane tvori močvarna obala zalěva malejskoga, a s druge ogranak gore Oete. Ovako su ga prozvali, što su bile toplice (Thermae), i vrata (Pylae), to jest těsni ulaz u klanac. Klanac ovaj na više je městah samo 25 stopah širok, te bijaše kano jedini ulaz iz Thessalije u Gèrčku već u staro doba znamenit. Slavan je s junačke smèrti Leonidine (g. 480.), s ove poběde proti Antiochu velikomu (g. 191.) i s drugih slavnih bitakah u novije vrěme.

35) *Curia* se zvaše sgrada, gdě su se dèržale skupštine senata i drugih viših častnikah. Glasovite bijahu: *curia Hostilia* na Palatinu, *Julia* na Comitiju i *Pompejana*, gdě su Caesara smaknuli. — *Govornica*, rostra na Foru, gdě su govornici govore dèržali. — *Zaštitjenici* se latinski zovu *clientes*. S početka bijahu clienti svi svladani narodi, poděljeni medju glasovite Rimljane, da jim ovi budu *patroni* ili zaštitnici. Client neimaše nikakova dèržavnoga prava, pače i ime patrona svoga moraše na se uzeti. *Patron* davaše clientu zemlje, dokle mu se je svidělo, i zastupaše ga pred sudom; zato moraše client doprinašati novacah za miraz kćerim patronovim, a i za druge potrebe njegove, moraše ga odkupiti od sužanjstva, i u ratu ga zaměnjivati. Patron i client morahu u prijateljstvu živěti, ali ako bi client što skrivio patronu, biiaše zaglavan krivac. Od nepravdah zaštitjivaše clienta samo věra. S vremenom se patroni zvahu oni, koji su druge svojim ugledom branili, pak u tom smislu preporučivahu se moćnim patronom cěle pokrajine i cěli narodi.

36) *Massinissa* bijaše kralj numidski u Africi. Pošto su Rimljani svladali svoga najžeštjega neprijatelja Hannibala, sprijatelji se P. Scipion Afrikanski s Massinissom, komu puk rimski pokloni sve zemlje, otete Syphaxu, radi česa jim ostade Massinissa do smèrti věran.

37) Appij (vidi op. 14.)

38) *Cajus Pontius* bijaše sin Herennija Poncija. Pošto su Rimljani pèrvi put svladali Samnitjane, najveći i najhrabriji puk u Italiji, pod konzulom Valerijem Corvom, podiže se na nje ovaj Poncij. Kada su Rimljani hèrlili, da dodju u pomoć obsědenomu gradu Luceriji, zatvori jih Poncij u klancu Caudiju kod sela *Forchie*, odakle je i poteklo ime *forculae Caudinae*. Herennij světova, da ili puste Rimljane kući, pa tako steku njihovo prijateljstvo, ili izsěkavši cělu vojsku, da udare na Rim. Ali Poncij, opojen slavom poběde, prisili konzule T. Veturija i Sp. Postumija, da se predadu. Vojska se liši oružja i uresa, izsmije se i pod jaram metne. Tako osramotjeni vojaci vrate se u Rim, koji se sav obuče u cèrninu. Ali Rimljani neklonuše duhom, već zavojštivši opet na Samnitjane, potukoše jih uhvativši vodju jim Poncija, koga iz osvete zadaviše u tamnici.

39) L. Camillus bijaše konzulom g. 338.

40) *P. Decius*. *Decius* bijaše ime obitelji rimske plebejskoga reda. Dvojica se ove obitelji dragovoljno žèrtvovaše smèrti, da tim Rimljani pobědu steku. *P. Decius Mus* bijaše g. 340. konzulom s T. Manlijem Torquatom. Zavojštivši Rimljani na Latine, oba se konzula zavěriše, da će se onaj žèrtvovati, čije krilo počme najprije uzmicati. Videć dakle Decij, da njegovo krilo uzmiče, sèrnuv s konjem sred neprijateljah, pade, al i Rimljani stekoše pobědu. Isto učini i sin mu istoga imena, budući četvèrti put konzulom g. 295. u bitci kod Sentina proti Gallom.

41) *C. Duillius* bijaše konzulom god. 260. i pèrvi potuče u pomorskoj bitci Karthažane kod *Mylle*, na sěvernoj obali Sicilije, ter mu se u Rimu podignu spomenik: *Columna rostrata*, o kojem neima danas ni traga.

42) *Oběd* zvahu Rimljani *coena*, večera, što su oběd ovali u 5 satih na večer po našem računu. Uměrenih ljudih oběd bijaše kratak, a neuměreni sědjahu za stolom jedući i pijući do kasna, te se vratjahu kući, ako su bili pozvani, uz bukteće zublje i glasbu.

43) *Cybelle* bijaše božica, pod kojom se razuměvaše naša zemlja; zvaše se još: Tellus, Vesta major, Ops, Rhea. U Phrygiji štovahu tu božicu pod slikom kamena; taj kamen dade senat rimski, po naputku sibyllinskih knjigah, za pèrvoga puničkoga rata, preněti u Rim, te nad njim podigoše hram; u slavu te božice uvedoše slavne igre, imenom *Megalesia*.

44) *Rex convivii* zvaše se čověk, nastojavajući, da se kod gostbah pije, uprav prama našemu kuće-gazdi.

45) *U Sabinskom kraju*, tu se razuměva Tibur i njegove okolice, glasovite u ono doba s krasote prirodne, gdě su malone svi odličniji muževi rimski imali svoje lètne kuće.

46) *Ambivius Turpio* bijaše za Terentija glasovit igrač kazalištni u Rimu; uzporedjuju ga s Aesopom i Rosciom; od ovoga je poslědnjega i Ciceron učio deklamirati.

47) *Cajus Sulpicius Gallus*, bijaše jedan od onih rědkih Rimljanah, koji su se bavili zvězdarstvom; življaše oko g. 170. Najviše se bavljaše računanjem o potamnjivanju sunca i měseca.

48) *Marcus Accius Plautus*, jedan od najstarijih pěsnikah rimskih, rodjen u Sarsini u Umbriji, življaše oko god. 200. Od siromaštva životario je meljuć brašno ručnim mlinom. Napisao je više šaljivih igarah, od kojih je dvadeset do nas došlo. On je pèrvi ugladio latinski jezik za družtva; odlikuje se dosětljivoštju i množinom mudrih izrekah, ali često je i u prostačtvo padao. Povèrh toga svi su mu komadi někako jednolični.

49) *Livius Andronicus*, otac dramatičkoga i eposkoga pěsničtva kod Rimljanah, rodom Gèrk, po svoj prilici iz Tarenta, življaše oko polovice tretjega věka. Od njegovih pěsamah, koje prevedenih, koje izvornih, saturninskim měrilom, malo je do nas došlo.

50) *Suada* bijaše božica osvědočenja, a Cetheg se zato zove sokom Suadinim, što je osobito znao osvědočivati druge.

51) *Lysander*, glasovit vodja špartanski, vèrlo radin i bistrouman, ali ujedno lukav, osvětljiv i slavohlepan. Proživiv svoju mladost u dvoru Cyra mladjega, dobi god. 407. zapovědničtvo nad brodovljem špartanskim, te naumi slomiti moć athensku, pa Špartu dići na vèršak slave. To mu i podje za rukom, jer osvojiv god. 406. Athenu, zavèrši rat peloponežki. Zatim osvoji sve athenske naselbine u maloj Aziji, i ustroji Špartu aristokratički. Napokon se htěde sam učiniti kraljem razmažene bogatstvom špartanske dèržave, ali bojeć se izdaje, odusta od nakane. Rata beeotskoga pade u bitki kod Haliarta g. 394.

52) *Sardes*, glavni i prestolni grad u Lydiji.

53) *Quincunx* znamenovaše s početka měru i novac; slika joj bijaše četiri krajne točke četverokuta s točkom u sredini; kašnje se je prenělo to ime i na red dèrvlja i vojske.

54) *M. Valerius Corvus*, vojevaše s početka pod Camillom g. 349. proti Gallom, te zadobi svoj priděvak, što je ogromna Galla svladao u dvoboju pomoćju gavrana (corvus). U 23. godini života bijaše konzulom, potuče Volske, nadbije Samnite kod gore Gaura

u Campaniji. Kano diktator utiši lěpim načinom bunu posade i robovah u Capui. I konzulom i diktatorom bijaše po dva puta. Umre, štovan i ljubljen, od 100 god. na svojem dobru.

55) *Attilii* bijahu odlična obitelj rimska; ovdě napomenuti *Colatinus* bijaše dva puta konzulom; god. 258. vojevaše sretno u Siciliji, 259. osvoji Palermo; god. 249. bijaše diktatorom, te pèrvi izvede vojsku iz Italije. Svladav Samnite, proslavi slavlje. —

56) *P. Crassus*, bijaše sin Marca Licinija Crassa, glasovitoga triumvira rimskoga. On pogibe u bitki proti Partom u Aziji; odlikova se osobitom hrabrošťju u Galliji pod Caesarom.

57) *M. Lepidus*, bijaše sin Marca Aemilija Lepida. Stupiv u stranku Caesarovu, dobi od njega ovostranu Španiju za upravljanje. Godine 44. dobi Španiju i narbonsku Galliju, ali zabavljen skupljanjem vojske, zatraja se u Rimu, dok su Caesara ubili. Antonij mu sad pribavi čast velikoga svetjenika, a njegovom se vojskom posluži za svoje svèrhe. Zatim se Lepid očito sdruži s Antonijem, koji ga primi u triumvirat, pošto se je s Augustom pomirio. Ali nebuduć on vojničkoga duha, ukloniše ga drugovi, davši mu Afriku za upravljanje. Zato sjedìniv se on s Pompejanci u Siciliji, htěde udariti na Octaviana, ali vojaci ga iznevěriše, te se morade predati Augustu, koji mu ostavi imetak i čast svetjeničku, dok umre g. 13.

58) *Gades* je današnji grad *Cadix* u južnoj Španjolskoj.

59) *Pisistratos*, poznani silnik athenski, poteče od odlična kolěna, budući po mlěku rodjak Solonu; dobi po otcu Hippokratu znatno bogatstvo, a od naravi bistar um i rěčitost govornička. Ali bèrzo se razvi u njem prekomèrno slavohleplje i čežnja za vladanjem. Stupiv u javni život, nastojavaše uljudnošťju, darežljivošťju i slobodom gradjanskom steći privèrženikah kod puka, pa pošto mu je to za rukom pošlo, lukavošťju izvede udarac. Izraniv sam sebe, dotèrči na tèrg, sazivajuć puk na obranu od neprijateljah. Zato mu dadoše znatnu stražu tělesnu. Uzalud nastojavaše Solon, da gradjane pomiri i nakanu Pisistratovu zaprěči. Jer pomoćju svoje straže udari Pisistrat na tvèrdju, te osvojiv ju, nametnu se za poglavicu grada g. 561. On vladaše uměreno, štujuć zakone Solonove. Ali nastojanjem někoga Lykurga i Megakla bude protěran iz domovine. Nu pošto su se ova dvojica zavadila, uteče se Megakle prognaniku, te ga povrati na vladanje, davši mu svoju kćer za ženu. Ali otisnuv on od sebe neljubljenu ženu, morade opet poběći u Eretriju na otoku Euboei. Sakupiv ovdě novacah i privèrženikah iz Gèrčke, zavojšti na Attiku, osvoji polje Marathon, i potuče god. 538. Athenjane. Odsele

vladaše on Athenom mirno sve do svoje smèrti, god. 528. Vladaše pako blago i pravično, poveća dohodak dèržavni, i uvede bolje gospodarstvo, a za duševni napredak uvadjaše knjižnice i podupiraše umètnosti, osobito pako dade sakupiti Homerove pèsme. —

60) ***Lucius Junius Brutus***, bijaše sin Marka Junija i kćeri starijega Tarquinija. Budući da je Tarquinij oholi proganjao cèlu tu porodicu, što je imala pravo na vladu, sačuva Lucij život, što se je pretvorio mutljakom, zbog čega ga prozvaše ***Brutom***. Protèrav on kralja Tarquinija, ustroji republiku g. 509. (Vidi Tarquinius Superbus).

61) *Marcus Claudius Marcellus*, bijaše ogranak jedne od najglasovitijih u republici porodicah; u drugom se puničkom ratu tako proslavi, da su ga prozvali mačem. Godine 216. potuče Hannibala kod Nole u Campaniji. Tom se pobèdom naučiše uplašeni sa Cannanskoga poraza Rimljani, da se i Hannibal može pobèditi. God. 210. potuče se kano četvèrti put konzul s Hannibalom kod Numistra u Bruttijih. Kod Canusija u Apuliji svlada Hannibal, ali sutradan g. 209. pobèdi Metell. Nu potukav se g. 208. kano peti put konzul s Hannibalom, pade u bitki. Hannibal ga vèrlo štovaše, te mu i pepeo posla sinu, izmaklu iz poraza.

62) *Legija* (legio) bijaše kod Rimljanah najveći dio vojske. Za kraljevah brojaše legija 4000 pèšakah i 300 konjanikah; za republike bijaše u njoj 4200 — 6000 vojakah, a za carevah 6100 pèšakah i 726 konjanikah. Polag potrebe imaše vojska rimska sve do 25 legijah, dakle 170,650 vojakah.

63) ***Pelias*** protèra po smèrti otčevoj brata si Neleja, i zavlada u Jolku. Jasona, koji je imao pravo na vladu, posla tražit ***zlatno runo***, nadajuć se, da se neće više vratiti. Ali on se povrati s Medeom, koja nagovori kćeri Pelija, koga one, pod izlikom, da će pomladiti otca, živa razsèkoše i u kotlu skuhaše.

Sadèržaj.

IMENIK.

Strana

Strana

